

PAMÁTKY

ARCHEOLOGICKÉ

C / 2009

PEER-REVIEWED JOURNAL

FOUNDED 1854

Editor

Michal ERNÉE, ernee@arup.cas.cz

Editorial Board

Miroslav BÁRTA, Martin BARTELHEIM, François BERTEMES, Jana ČIŽMÁŘOVÁ, Miroslav DOBEŠ, Eduard DROBERJAR, Václav FURMÁNEK, Martin KUNA, Michal LUTOVSKÝ, Jiří MILITKÝ, Jiří MUSIL, Karel NOVÁČEK, Rudolf PROCHÁZKA, Lubor SMEJTEK, Jaroslav TEJRAL, Martin TOMÁŠEK, Peter TREBSCHKE

Technical Editor

Ivana HERGLOVÁ, herglova@arup.cas.cz

Type-setting, Layout

AGAMA poly-grafický ateliér, s. r. o., Na Výši 424/4, 150 00 Praha 5, Czech Republic, agama@agamaart.cz
Cover design Michal ERNÉE

Print

Východočeská tiskárna, spol. s r.o., Czech Republic

<http://www.arup.cas.cz/cz/publikace/pamatky.html>

The journal *Památky archeologické* is indexed and abstracted in *Arts and Humanities Citation Index®* (*Web of Science®*) by Thomson Scientific.

The journal *Památky archeologické* is also indexed or abstracted in *SCOPUS*, *ERIH*, *EBSCO*, *Anthropological Literature*, *Anthropological Index Online* and *Ulrich's Periodicals Directory*.

Vydává Archeologický ústav Akademie věd České republiky, Praha, v.v.i.

Published by the Institute of Archaeology, Academy of Sciences of the Czech Republic, Prague

Registrováno pod ev. č. MK E 4240

Redakce — Office: Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1, tel.: +420 257 014 382, e-mail: pamatky@arup.cas.cz

Rozšiřuje, informace o předplatném podává a objednávky přijímá:

DUPRESS, Podolská 110, CZ 147 00 Praha 4, Czech Republic, tel.: +420 241 433 396, e-mail: dupress@seznam.cz

Orders from abroad:

SUWECO CZ s.r.o., Klečákova 347, CZ 180 21 Praha 9, Czech Republic, tel.: +420 266 035 556, e-mail: suweco@suweco.cz

KUBON & SAGNER, Buchexport/Import, D 80328 Munich, Germany,

fax: +49 895 421 8138, tel.: +49 895 421 8136, e-mail: order@kubon-sagner.de

RUDOLF HABELT GmbH, Am Buchenhang 1, D 53115 Bonn, Germany, fax: +49 228/9 23 83-6,

tel. +49/228/9 23 83-0, e-mail: info@habelt.de

Toto číslo vyšlo v prosinci 2009 v nákladu 600 výtisků

Obsah — Contents — Inhalt

Slavomil Vencl

† Josef Beneš, Miroslava Blajerová, † Emanuel Opravil, Lubomír Peške, Ivo Světlík

Pravěké osídlení jeskyně Martina, k. ú. Tetín, okr. Beroun —

Prehistoric settlement of the Martina Cave (Tetín, distr. Beroun) 5–48

Ondřej Chvojka — Jiří Havlice

Měděná žebra starší doby bronzové v jižních Čechách. Nové depoty z Přídolí, Purkarce a Chvalšín —

Kupferne Spangenbarren der Frühbronzezeit in Südböhmen. Neue Depotfunde aus Přídolí, Purkarec und Chvalšiny 49–90

Jaroslav Frána — Ondřej Chvojka — Marek Fikrle

Analýzy obsahu chemických prvků nových depotů surové mědi z jižních Čech. Příspěvek k metalurgii

starší doby bronzové — Chemical composition analyses of new raw copper hoards from South Bohemia.

A contribution to the metallurgy of the Early Bronze Age 91–118

Ivo Štefan — Ivan Krutina

Raně středověké sídliště, hromadný hrob a pohřebiště na Budči (poloha Na Týnici). Ke vztahu archeologie

a „událostní historie“ — The Early Medieval Settlement, Mass Grave and Burial Grounds at Budeč (Na Týnici Site).

Archaeological and “Event History” Perspective 119–212

Petra Stránská

Raně středověké pohřebiště na Budči (poloha Na Týnici). Antropologická charakteristika, zdravotní stav chrupu —

The Early Medieval Burial Site in Budeč (Na Týnici). Anthropological Description, Dental Health 213–240

René Kyselý — Petr Meduna

O zvířeti velkém jako slon, mezi jehož rohy si mohou sednout tři muži. Pratur ve středověku Čech a Moravy —

historická a archeozoologická analýza — About an Elephant-Sized Animal that Could Seat Three Men between

its Horns. The Aurochs in Medieval Bohemia and Moravia: A Historical and Archaeozoological Analysis 241–260

Rudolf Krajíc

Voda a odpady jako privátní i komunální problém městských aglomerací. Doklady z města Tábora

od 13. do 18. století — Wasser und Abfall als privates und kommunales Problem städtischer Agglomerationen.

Belege aus der Stadt Tábor, 13.–18. Jahrhundert 261–300

Recenze — Reviews — Rezensionen

Coimbra, F. — Dimitriadis, G. (eds.), Cognitive Archaeology as Symbolic Archaeology

BAR IS 1737 (rec. Luboš Chroustovský) 301–303

Klaus Schmidt, Sie bauten die ersten Tempel

Das rätselhafte Heiligtum der Steinzeitjäger. Die archäologische Sensation am Göbekli Tepe (rec. Šárka Velhartická) 303–307

Olga Kytlicová, Jungbronzezeitliche Hortfunde in Böhmen

PBF XX/12 (rec. Ondřej Chvojka) 307–309

Václav Furmánek / Mária Novotná, Die Sicheln in der Slowakei

PBF XVIII/6 (rec. Lubor Smejtek) 310–312

Matthias Becker, Jan Bemann, Rudolf Laser, Rosemarie Leineweber, Berthold Schmidt, Erika Schmidt-Thielbeer, Ingrid Wetzel, Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Deutschland, Band 6, Land Sachsen-Anhalt (rec. Jiří Musil) 312–313

Ninina Cuomo di Caprio, Ceramica in Archeologia 2. Antiche tecniche di lavorazione e moderni metodi di indagine

Studia Archaeologica 144 (rec. Jan Kysela) 313–314

Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen

Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte. Band 11 (rec. Michal Lutovský) 315

Jiří Macháček, Pohansko bei Břeclav. Ein frühmittelalterliches Zentrum als sozialwirtschaftliches System

Studien zur Archäologie Europas 5 (rec. Rudolf Procházka) 316–321

Ingrid Ulbricht, Hilke Elizabeth Saggau, Karl-Heinz Gloy a Ulrike Mayer-Küster,

Ausgrabungen in Schleswig. Holzfunde aus dem mittelalterlichen Schleswig

Berichte und Studien 17 (rec. Martin Tomášek) 321–323

Rudolf Krajíc, Středověké cihlářství. Sezimovo Ústí – archeologie středověkého poddanského města 4

(rec. Jiří Merta) 323–325

Carlos Augusto Sánchez, Economía y sociedad prehispánica. El uso de la tierra en el Alto Magdalena (rec. Helena Tůmová)	325–326
Ana María Boada Rivas, Patrones de asentamiento regional y sistemas de agricultura intensiva en Cota y Suba, Sabana de Bogotá (Colombia) (rec. Helena Tůmová)	326–328
Rivista di Studi Liguri LXX/2004 (rec. Helena Tůmová)	328–329
Rivista di Studi Liguri LXXI/2005 (rec. Helena Tůmová)	329–332
ANAS 17/2004 (rec. Helena Tůmová)	332–333
Isabel Velázquez, Hagiografía y culto a los Santos en la Hispania Visigoda: Aproximación a sus manifestaciones literarias Cuadernos Emeritenses 32/2005 (rec. Helena Tůmová)	333–335
José Manuel Jerez Linde, Terra Sigillata Hispánica Tardía del Museo Nacional de Arte Romano de Mérida Cuadernos Emeritenses 35/2006 (rec. Helena Tůmová)	335–336
Boletín de Arqueología 20/2005, 21/2006 (rec. Sylvie Květinová)	336

Pravěké osídlení jeskyně Martina, k. ú. Tetín, okr. Beroun

Prehistoric settlement of the Martina Cave (Tetín, distr. Beroun)

Slavomil Vencil

† Josef Beneš, Miroslava Blajerová, † Emanuel Opravil,
Lubomír Peške, Ivo Světlík

Předloženo redakci v únoru 2009

Až 4 m mocné souvrství pozdně glaciálních až mladoholocenních sedimentů ve vstupní části jeskyně Martina v Českém krasu obsahovalo stopy osídlení ze sklonku mladého až pozdního paleolitu, mezolitu, neolitu, časného eneolitu, střední doby bronzové a novověku. Souvrství obsahovalo i bohatá data biostratigrafická a uhlíky pro radiometrické analýzy. Dokumentace nálezů pravěké keramiky umožnila rozbor a hodnocení aplikací techniky skládanek, která prokázala výrazné postdepoziční pohyby v souvrství. Pozůstatky po trvalejším osídlení pocházejí jen z období mladší fáze kultury s keramikou lineární, z časného eneolitu a ze střední doby bronzové; návštěvy všech ostatních období měly krátkodobý charakter. Po většinu času zůstávala jeskyně liduprázdná, jak naznačuje převaha tanatocenóz nad potravními zbytky.

Český Kras, jeskyně Martina, stratigrafie, paleolit až doba bronzová, postdepoziční procesy, skládaneky

The 4 m high stratigraphy of the Late Glacial to Late Holocene sediments in the entrance part of the Martina Cave in the Bohemian Karst offered evidence for settlement in the end of Upper to Late Palaeolithic, Mesolithic, Neolithic, Early Eneolithic, Middle Bronze Age and postmedieval period. The sequence of sediments also provided rich data for biostratigraphy as well as charred wood for radiometric analysis. The documentation of prehistoric pottery finds enabled the application of the method of refitting, which recorded conspicuous post-depositional processes within the sequence of sediments. Evidence for longer-lasting settlement activities comes from the later part of the Linear Pottery Culture, Early Eneolithic and Middle Bronze Age; all the other prehistoric activities were short-termed. Most of the time the cave remained empty, as it is demonstrated by the thanatocenoses prevailing over the bones of consumed animals by prehistoric people.

Bohemian Karst, Martina Cave, stratigraphy, from the Palaeolithic to the Bronze Age, post-depositional processes, refitting

1. Topografie

Jeskyně Martina¹ (č. 1309 podle speleologického systému Čech: Plot 1977) leží na katastrálním území obce Tetín, okres Beroun, v poloze Na dílech, parcela 1356/1 v lesním oddělení 7d2 Státní přírodní rezervace Koda (obr. 1a, 1b). K severovýchodu obrácená vstupní partie jeskyně se nachází ve východojihovýchodním svahu asi 100 m jihovýchodně od kóty 376,7 m n. m. poblíž vrcholu ostrožnovitého výběžku. Nadmořská výška povrchu u vchodu činí ca 364 m, souřadnice na mapě ZM 10 12-41-17: Z 376, J 366 (tedy 49° 56' 38" s. š., 14° 06' 39" v. d.). Parcelu kryje vzrostlý listnatý les, jenž z větší části zakrývá nízké skalní stupně a nerovnosti povlovného úbočí svahu pod temenem ostrožny. Jeskyně Martina se nalézá při temeni kopce bez vodního zdroje (nehledě ke vzácným a často vyschlým kádkám, loužím dešťové vody na vrstvách slínu, vznikajících v přirozených, ač lesníky občas udr-

Obr. 1a. Poloha lokality na mapě Čech. Kresba redakce. — **Fig. 1a.** Site situation on the map of Bohemia. Drawing by the editor.

¹ Tato práce je součástí výzkumného projektu Archeologického ústavu AV ČR Praha, v.v.i., č. AVOZ80020508.

Měděná žebra starší doby bronzové v jižních Čechách

Nové depoty z Přídolí, Purkarce a Chvalšín

Kupferne Spangenbarren der Frühbronzezeit in Südböhmen
Neue Depotfunde aus Přídolí, Purkarec und Chvalšiny

Ondřej Chvojka — Jiří Havlice

Předloženo redakci v únoru 2009

Článek přináší podrobný rozbor tří nově zjištěných depotů měděných žeber ze závěru starší doby bronzové z jižních Čech. Všechny byly sice nalezeny amatérsky, u všech se však našťestí podařilo zdokumentovat prakticky všechny náleзовé okolnosti a zachránit jejich kompletní materiálovou náplň. Z typologického hlediska se jedná o žebra typu München-Luitpoldpark v depotu z Přídolí a Bermatingen v depotech z Purkarce a Chvalšín II. Celkovým počtem 141 celých a dalších 67 zlomků zvyšují tyto tři depoty počet dnes známých žeber v Čechách o plných 20 % a v jižních Čechách téměř o celou čtvrtinu. Analyzovány jsou i určité specifické jevy, jako např. manžetovité nálitky nebo boční vrypy, pozorované na některých žebrech z depotu v Purkarci. Tento depot je výjimečný i zbytky dochovaných organických provázků, kterými byla žebra svazována patrně po pěti kusech. Z jednoho zlomku tohoto provázku se podařilo získat i radiokarbonové datum 1775–1631 cal. BC, což je vůbec první absolutní datum k tomuto typu artefaktů. Pozornost je věnována i sídelně-topografickému rozboru všech tří depotů, které sice byly nalezeny v tehdy osídlených oblastech, avšak bez přímého vztahu ke konkrétní lokalitě. Diskutován je i jejich možný význam, který lze patrně hledat v aktivitách současně profánních i rituálních, v obou případech úzce spojených právě s pravěkou metalurgií. Významné poznatky přinesl rovněž metalografický rozbor téměř všech žeber, který je podrobně publikován v následujícím příspěvku J. Frány, O. Chvojky a M. Fikrleho.

Jižní Čechy, starší doba bronzová, měděná žebra, surovinové depoty, ¹⁴C datum, dálkové kontakty

Early Bronze Age raw copper rib ingots in South Bohemia. New hoards from Přídolí, Purkarec and Chvalšiny. The article provides a detailed analysis of three newly discovered hoards of copper ribs from South Bohemia, dating to the end of the Early Bronze Age. All were found by amateurs with the help of metal detectors; fortunately it was possible to document virtually all the find contexts and recover their full content. From a typological point of view, there is a München-Luitpoldpark type rib in the hoard from Přídolí, and a Bermatingen type rib in the hoards from Purkarec and Chvalšiny II. With a total number of 141 complete ribs and a further 67 fragments, these three hoards have increased the number of known ribs in Bohemia today by a full 20 % and in South Bohemia by nearly a whole quarter. Certain specific phenomena are also analyzed, such as “cuff risers” (Manschettenangüsse) or side nicks observed on several ribs from the hoard in Purkarec. This hoard is exceptional also for remains of extant organic cord by which the ribs were apparently tied in pieces of five. It was possible to obtain a radiocarbon date of 1775–1631 BC cal. from one of the fragments of this cord, which is the first ever absolute date for this type of artifact. Attention is also focused on a residential-typographical analysis of all three hoards, which were found in areas settled at that time, although without a direct relationship to a particular locality. Their possible meaning is also discussed, which can evidently be looked for in contemporaneous activities both profane and ritualistic, and in both examples closely linked with prehistoric metallurgy. Important information is also provided by a metallographic analysis of nearly all the ribs, which is published at length in the following contribution by J. Frána, O. Chvojka and M. Fikrle.

South Bohemia, Early Bronze Age, copper ribs, raw material hoards, ¹⁴C radiocarbon dating, long distance contacts

1. Úvod

Jednu z nejvýraznějších pravěkých epoch představuje v jižních Čechách starší doba bronzová.

Po dlouhém období neolitu a eneolitu, kdy podle současných poznatků byl tento region osídlen jen sporadicky a nebo byl v určitých obdobích snad zcela liduprázdný (Beneš — Chvojka 2007), dochází ve starší době bronzové ke skutečné kolonizaci centrálních partií jižních Čech, které pak již zůstaly obydlené až do konce pravěku. V tomto období také získávají jižní Čechy postavení spojovacího území mezi sousedními

většími kulturními celky, ležícími zejména v centrálních částech Čech na severu a podunajskými oblastmi na jihu. Tato pozice umožňovala prolínání jednotlivých kulturních impulsů v tomto regionu a vytvářela tak vhodné prostředí pro jejich adaptaci. Právě ve starší době bronzové se v jižních Čechách konstituovala specifická jihočeská skupina únětické kultury, mající úzké vztahy do bavorského a rakouského Podunají i do vzdálenějších oblastí (viz např. Hájek 1954; Beneš 1978; Havlice 2000; Chvojka 2007a).

Analýzy obsahu chemických prvků nových depotů surové mědi z jižních Čech Příspěvek k metalurgii starší doby bronzové

Chemical composition analyses of new raw copper hoards from South Bohemia
A contribution to the metallurgy of the Early Bronze Age

Jaroslav Frána — Ondřej Chvojka — Marek Fikrle

Předloženo redakci v únoru 2009

V práci bylo zkoumáno prvkové složení hromadných nálezů měděné suroviny ze starší doby bronzové nalezených v nedávné době v jižních Čechách. Jednalo se o depoty z Přídolí, Purkarce, Chvalšín, Kladného - Záhorkova a o dva depoty od Nové Vsi u Křemže. Kromě těchto nových depotů byl zkoumán i dosud neanalyzovaný náleзовě starší depot kruhových hřiven se svinutými konci z Nového Vrátá (rok nálezů 1964). Depoty obsahovaly kruhové hřivny, žebrové ingoty a beztvare zlomky planokonvexních slitků surové mědi. Nález z Nové Vsi I obsahoval kromě kruhových hřiven i spirálové náramky, depot Kladné - Záhorkov zlomek sekery a čepele dýky, depot Nová Ves II sekeromlat křtěnovského typu. Ze statistického zhodnocení příměsí v kruhových hřivnách z Nové Vsi, z Nového Vrátá a z porovnání s údaji o složení dalších přibližně 2700 předmětů tohoto typu ve středoevropském prostoru je vyslovena hypotéza, že materiál hřiven mohl být ve střední Evropě připraven vytavením mědi z rudy obsahující čistý chalkopyrit. Vysoké obsahy příměsí arzenu, antimonu a stříbra pak byly důsledkem záměrného legování tetraedrity specifického složení. Nález z Purkarce představoval atypické složení jako slitina mědi s vysokým obsahem olova.

Starší doba bronzová, jižní Čechy, prvkové analýzy, depoty surové mědi, původ mědi

This work has studied elemental composition of raw copper contained in recently excavated hoards from Early Bronze Age in Southern Bohemia. The analyses were applied to hoards from Přídolí, Purkarec, Chvalšiny, Kladné - Záhorkov and two finds from Nová Ves near Křemže. In addition, also an older hoard found at Nové Vrátá (in 1964) was analyzed. The hoards contained ingot torques, ribs and formless fragments of plane-convex ingots of raw copper. Together with torques from Nová Ves two spiral armrings were found; with pigs of Kladné an axe fragment and dagger blade; with fragments from Nová Ves an axe of Křtěnov type. Based on statistical evaluation of composition of ingot torques analyzed here and completed by approximately further 2700 analyses from Central Europe a hypothesis is presented that material of ingot torques could be prepared by smelting pure chalcopyrite ore. The high arsenic, antimony and silver contents were a result of intentional alloying of pure copper with tetraedrite minerals. A quite atypical material is represented by ribs from Purkarec containing an alloy of copper with very high contents of lead.

Early Bronze Age, South Bohemia, elemental analyses, hoards of raw copper, origin of copper

1. Úvod

Předmět výzkumu. V uplynulých čtyřech letech došlo v jižních Čechách k několika nálezům depotů měděné suroviny ze starší doby bronzové (viz Chvojka — Havlice 2009). Jsou mimořádně zajímavé jak z typologického archeologického hlediska, tak i svým prvkovým složením. Tvarově představují vývojovou řadu starší doby bronzové až k přechodu do střední doby bronzové, neboť obsahují kruhové hřivny se svinutými konci, žebra několika typů a v závěru i rozlámané koláčovitě slitky. Materiálově obsahují jednotlivé depoty měď kruhů s vysokými obsahy tetraedritových (tzv. „Fahlerz“) prvků As, Sb, Ag a Bi, dále žebra s vysokým obsahem niklu a tetraedritových prvků, žebra a slitky s relativně nízkými obsahy příměsí a navíc zcela atypický materiál žeber, odlitých ze slitiny mědi s velmi vysokým až převažujícím podílem olova. Ve třech depotech se zároveň se surovou mědí vyskytly i předměty, které z ní byly zřejmě současně vyrobeny: spirálové

náramky, zlomek sekery a čepele a sekeromlat křtěnovského typu.

První depot byl nalezen v roce 2005 na Českokrumlovsku u obce Přídolí. Tvořilo ho 88 celých žeber nebo jejich zlomků tvarového typu München-Luitpoldpark (podle Moucha 2005). Jak se později při zkoumání ukázalo, je typologicky i materiálově velmi podobný o více než sto let staršímu nálezů u asi 13 km vzdálené Havalďy (dnes k.ú. Chvalšiny), který byl analyzován v projektu SAM (SAM 1974). K dalšímu nálezů došlo v roce 2007 u Purkarce, obsahujícímu 74 žeber odpovídajících typu Bermatingen, avšak tvořenému mimořádně olovnatou mědí. Typově i materiálově podobné dva zlomky byly nalezeny ve stejném roce na katastru obce Kladné u Českého Krumlova (Chvojka — Červenka 2008, 99, obr. 2: 7). V roce 2007 byl nalezen depot žeber u Chvalšín, obsahující poměrně čistou měď. V nevelké vzdálenosti jen asi 5 km byl nalezen v roce 2008 další depot

Raně středověké sídliště, hromadný hrob a pohřebiště na Budči (poloha Na Týnici) Ke vztahu archeologie a „událostní historie“

The Early Medieval Settlement, Mass Grave and Burial Grounds at Budeč (Na Týnici Site)
Archaeological and “Event History” Perspective

Ivo Štefan — Ivan Krutina

Předloženo redakci v březnu 2008, upravená verze v lednu 2009

Studie nabízí souhrnné vyhodnocení systematického archeologického výzkumu polohy Na Týnici v těsné blízkosti hradiště Budeč (okr. Kladno), které náleželo k hlavním опорám moci prvních Přemyslovců. Lokalita systematicky zkoumaná 1983–1988 poutá pozornost především objevem hromadného hrobu 33–60 jedinců, datovaného do 10. století, který je dnes pravděpodobně nejrozsáhlejším dokladem raně středověkého organizovaného násilí na území Evropy. Objekt obklopuje poměrně rozsáhlé pohřebiště s řadou specifických rysů; oběma formám funerálních aktivit navíc předcházelo nevelké raně středověké sídliště. Studie usiluje jednak o co nejúplnější zpřístupnění dosud nepublikovaného pramenného fondu, jednak se různými cestami snaží o začlenění unikátního objektu a přilehlé nekropole do sociálních a historických souvislostí rodícího se českého státu. Xylotomická analýza pozůstatků dřeva z hrobových konstrukcí a rozbor uhlíků nalezených v kontextu raně středověkého sídliště přispívají k rekonstrukci podoby krajiny v době vzniku budečského hradiště.

Čechy, raný středověk, Budeč, hromadný hrob, pohřebiště, zvláštní pohřby, vojenství, dendrologická analýza

The study offers a comprehensive evaluation of the systematic archaeological research at the Na Týnici site in close proximity to the Budeč fortified settlement (district of Kladno), one of the main strongholds of the early Přemyslid dynasty. Systematically studied between 1983 and 1988, the site is interesting above all due to the discovery of a mass grave holding 33–60 individuals. This mass grave dates to the 10th century and is probably the most extensive evidence of organized Early Medieval violence in Europe. The mass grave is surrounded by relatively large burial grounds with numerous distinctive characteristics; both the mass grave and the burial grounds were preceded by a smaller Early Medieval settlement. The study aims to make previously unpublished sources available to the greatest extent and also attempts, in various ways, to incorporate the mass grave and the adjacent necropolises into the social and historical context of the nascent Bohemian state. The xylotomic analysis of the remains of wood from graves structures and the analysis of cinders found in the context of the Early Medieval settlement contribute to the reconstruction of the surrounding landscape at the time of the creation of the Budeč fortified settlement.

Bohemia, Early Middle Ages, Budeč, mass grave, burial grounds, special burials, military, dendrological analysis

1. Úvodem

Téměř třicet let trvající války mezi Karlem Velikým a saskými kmeny bezpochyby náleží k největším vojenským konfliktům raného středověku, který si podle dobových písemných pramenů vyžádal mimořádně velké množství obětí a přesídlení celých skupin obyvatelstva. Když si však před nedávnem německý archeolog F. Laux položil jednoduchou otázku, co (či přímo zda) bychom o těchto událostech věděli, pokud by hlavní tíha svědectví spočinula na bedrech archeologie, dospěl k neradostným závěrům. Žádné doklady rozvratu komunit, hromadného usmrcování, tedy všeho toho, co by bylo „hodno“ tragického rytmu doby dosud nebylo rozpoznáno (Laux 1999). K poměrně nevyhraněnému archeologickému odrazu většiny přelomových historických událostí raného středověku bychom se tedy zřejmě dopracovali nejen u nás (pro zánik Velké Moravy srov. např. Kouřil 2003) ale i v celoevropském měřítku

– organizované skupinové násilí, které je středobodem zájmu dobových kronikářů, nachází v pramenech archeologie i fyzické antropologie přímý protějšek jen v překvapivě malé míře.

Pravděpodobně nejrozsáhlejším bezpečným dokladem raně středověkého násilného konfliktu na území Evropy je v této chvíli hromadný hrob 33–60 jedinců odkrytý v rámci systematického výzkumu asi 200 m západně od budečského hradiště (obr. 1a) v poloze Na Týnici. Exkavace v jeho okolí ovšem postupně ukázaly, že raně středověké dějiny tohoto místa „před hradbami Budče“, byly podstatně barvitější – vzniku hromadného hrobu předcházelo nevelké sídliště, které je nedlouho po svém zániku překryto poměrně rozsáhlou nekropolí s řadou zvláštních rysů. Každá z těchto aktivit přináší na jedné straně sama o sobě důležité svědectví

Raně středověké pohřebiště na Budči (poloha Na Týnici) Antropologická charakteristika, zdravotní stav chrupu

The Early Medieval Burial Site in Budeč (Na Týnici) Anthropological Description, Dental Health

Petra Stránská

Předloženo redakci v březnu 2008

Při archeologickém výzkumu raně středověkého pohřebiště na Budči (poloha Na Týnici) v letech 1983–1988 bylo odkryto 114 hrobů, které obsahovaly pozůstatky 119 jedinců, a hromadný hrob (objekt 5) obsahující neanatomicky uložené skelety převážně mužské. Tato studie přináší antropologickou analýzu lidských kostrových pozůstatků ze 114 hrobů a společně s údaji M. Blajerové, která vyhodnotila antropologický materiál z objektu 5, shrnuje demografické údaje celého souboru, který patří k těm větším z období 9.–10. století u nás. O to smutnější je skutečnost, že nebylo prozkoumáno celé pohřebiště, přestože byly pravděpodobně zachyceny všechny hranice. Soubor je zajímavý z několika hledisek. Bylo zde nalezeno poměrně velké množství nestandardně uložených skeletů, které lze interpretovat jako „protivampyrické“ zásahy. Z hlediska demografické struktury zaujme výraznou převahou žen nad muži v jednotlivých hrobech, zatímco většina mužů byla nalezena v hromadném hrobu. Pokusili jsme se rovněž o zjištění podobnosti budečského souboru a jiných obdobně datovaných raně středověkých lokalit Čech a Moravy pomocí shlukové analýzy. V závěru přinášíme vyhodnocení zdravotního stavu chrupu a dalších patologických odchylek na skeletech.

Čechy, 9.–10. století, Budeč, pohřebiště, demografická struktura, shluková analýza, zdravotní stav chrupu, paleopatologie

A total of 114 graves containing the remains of 119 individuals were uncovered during archaeological excavations of an Early Medieval burial site in Budeč (Na Týnici) in 1983–1988. Also uncovered was a mass grave (Object 5) containing skeletons, mostly male, that were found in non-anatomical positions. This study presents an anthropological analysis of human skeletal remains from 114 graves. Along with the data from M. Blajerová, who evaluated the anthropological material from Object 5, this new information offers a compilation of demographic data from the entire assemblage, which is one of the largest in this country covering the period from the 9th and 10th centuries. It is unfortunate that the entire burial site was not studied, although it is likely that all of its borders were in fact detected. The assemblage is interesting from a number of perspectives. A relatively large number of skeletons buried in non-standard fashion were discovered here, a fact that can be interpreted as an “anti-vampire” measure. Interesting from the perspective of demographic structure is the significant prevalence of women in individual graves; the mass grave, on the other hand, contained a majority of men. We also attempted to determine the similarities of the Budeč assemblage and other Early Medieval Bohemian and Moravian locations from the same time using a cluster analysis. The conclusion offers an evaluation of dental health and other pathological deviations of the skeletons.

Bohemia, 9th–10th centuries, Budeč, skeleton burial site, demographic structure, cluster analysis, dental health, paleopathology

1. Úvod

Antropologická analýza lidských kostrových pozůstatků raně středověkého obyvatelstva z Budče - Na Týnici navazuje na předřazenou archeologickou studii I. Štefana. Zkoumané pohřebiště je jedním z minimálně tří pohřebních areálů na budečském hradišti a vyznačuje se chudou hrobovou výbavou, která svědčí pro nižší sociální postavení pohřbených. Během systematického archeologického výzkumu, který vedl v letech 1983–1988 I. Krutina, byla prozkoumána část předpokládané plochy pohřebiště. Bylo odkryto 114 kostrových hrobů (hrob 45 bez kostrových pozůstatků) a hromadný hrob 5/V (Krutina 1992). Počtem nalezených koster patří studovaný soubor k těm početnějším

z tohoto horizontu na území Čech. První antropologické zpracování hrobových celků bylo provedeno již v 90. letech minulého století (Stránská 1991), v současnosti proběhla na základě moderních metodických přístupů revize materiálu, jejímž cílem byla především redukce počtu neurčitelných jedinců a celková analýza ve světle nových archeologických poznatků. Přestože s největší pravděpodobností souvisí chronologicky objekt 5/V s ostatními hroby, uvádíme v naší studii kromě varianty jednoho „demografického celku“ nejprve i variantu, kdy jedinci z objektu 5 (resp. hroby 11, 12 a 13) (Blajerová 1987; 1992) nejsou do analýzy zahrnuti. Předmetem antropologické studie M. Blajerové (1987) byl

O zvířeti velkém jako slon, mezi jehož rohy si mohou sednout tři muži Pratur ve středověku Čech a Moravy – historická a archeozoologická analýza

About an Elephant-Sized Animal that Could Seat Three Men between its Horns
The Aurochs in Medieval Bohemia and Moravia: A Historical and Archaeozoological Analysis

René Kyselý — Petr Meduna

Předloženo redakci v únoru 2009

Cílem studie je analyzovat historické a osteologické údaje o dnes již vyhynulém divokém sudokopytníku – praturu (*Bos primigenius*), přičemž i příbuzný zubr (*Bison bonasus*) byl do tématu zahrnut. Práce je sice zaměřena na české raně středověké nálezy a údaje, ale téma je probíráno širě – v kontextu dosavadních poznatků v rámci celé Evropy. Ukazuje nejasnosti v terminologii a popisech divokých turů ve středověkých písemných pramenech a historii těchto údajů v prostoru a v čase (již od antiky). Dále analyzuje vzhled, rozšíření a život pratura podle přírodovědných metod a předkládá soupis a kritické posouzení osteologických nálezů z území České republiky. Z Čech a Moravy (na rozdíl od okolních zemí) nemáme o výskytu divokých turů spolehlivé písemné údaje. Naproti tomu kosti pratura zde byly nalezeny na minimálně jedenácti lokalitách archeologických. Zubr je zaznamenán jen ojediněle na třech lokalitách. V porovnání s jinými velkými divokými kopytníky (jelenem) je však i pratur ve středověku, na rozdíl od některých předchozích období, zvířetem málo hojným. Nálezy pocházejí zejména z raně středověkých hradišť a jeho poslední archeologické (osteologické) doklady z území Čech jsou z 11.–12. století, případně z počátku 13. století.

Středověk – pratur (*Bos primigenius*) – písemné prameny – archeozoologie – osteologie

The aim of the study is to analyze historical and osteological data on an extinct, wild, even-toed ungulate – the aurochs (*Bos primigenius*); the related wisent (*Bison bonasus*) was also included in the study. While the work is focused on Bohemian early medieval finds and data, the subject is given a broad look in the context of existing knowledge from the whole of Europe. The study reveals ambiguity in the terminology and descriptions of wild oxen in medieval written sources and the history of this information in space and time (since antiquity). It also analyzes the appearance, distribution and life of the urus according to natural science methods and presents an inventory and critical evaluation of osteological finds in the Czech Republic. Unlike neighbouring countries, we do not have reliable written information on the occurrence of wild oxen from Bohemia and Moravia. On the other hand, bone fragments and even larger collections of urus bones have been found here at eleven archaeological sites. The wisent is recorded in isolated cases at only three locations. However, in comparison with other large wild ungulates (red deer), there were fewer numbers of aurochs in medieval times than in certain previous periods. Finds stem primarily from Early Middle Age fortified settlements and the latest archaeological (osteological) evidence from the Bohemian lands dates to the 11th–12th centuries, or the beginning of the 13th century.

Middle Ages – aurochs (*Bos primigenius*) – written sources – zooarchaeology – osteology

Úvodem

Cílem našeho poznání je „pratur v Čechách“. Práci si rozdělíme na práci s historickými prameny a práci s biologickými informacemi a materiálem.¹ V první části se nejdříve pokusíme vysledovat pod jakým jménem, jmény či vyobrazení budeme pratura hledat. Zdrojem informací nám budou především encyklopedické práce a naučné pasáže cestopisů. Dále se soustředíme na prameny vyprávěcí a diplomatické, od nichž si lze slíbit možnost přesněji sledovat výskyt tura v Evropě v čase i prostoru.

Ve druhé části se budeme věnovat biologii a časoprostorové distribuci pratura jako zoologického druhu a nakonec zhodnotíme nečetné osteologické doklady výskytu pratura v Čechách.

¹ Autorem kapitol 1–4, 9 je Petr Meduna; autorem kapitol 5–9 je René Kyselý.

1. Urus, Bison, Bubalus, Bonasus a jiní

Hercynský les, první století před Kristem. Ve hvozdu o šířce devíti a délce šedesáti dnů cesty, pouze tam a nikde jinde žijí zvláštní zvířata. Jsou tři: býci jeleního vzezření, jimž z hlavy vyrůstá jeden roh, větvíci se jako ruce. Bezrohá a nemotorná zvířata „alces“, podobající se koze, která spí opřena o stromy. Nemohou se totiž sama zvednout, a tak lovci na místech, kde odpočívávají, stromy podkopou a popadaná zvířata téměř sbírají. Třetím je lépe se vyhnout, rychlí a zuřiví „uri“ se podobají barvou a vzhledem býkům, ale jsou téměř velikosti slonů, a loví se proto do jam. Jejich rohy jsou jiné a mohutnější, než rohy římského skotu, jsou ceněným svědectvím lovecké zdatnosti a ozdobeny stříbrem slouží jako picí náčiní na hostinách.

Kromě daňků a losů tak poprvé vstoupil ve zprávě *Gaia Iulia Caesara (De Bello VI, 25–28)* do povědomí vzdělanější části tehdejšího světa „urus“, pra-tur.

Voda a odpady jako privátní i komunální problém městských aglomerací Doklady z města Tábora od 13. do 18. století

Wasser und Abfall als privates und kommunales Problem städtischer Agglomerationen
Belege aus der Stadt Tábor, 13.–18. Jahrhundert

Rudolf Krajíc

Předloženo redakci v září 2008, upravená verze v březnu 2009

Studie sumarizuje poznatky o privátním i komunálním hospodaření s vodou a odpady na území dnešního města Tábor v intervalu od 13. století do novověku, a to na základě poznatků archeologických výzkumů, dosud existujících památek a analýzy písemných i ikonografických pramenů. První etapu osídlení strategické ostrožny představuje sídliště ze 13. století. Tato fáze vyvrcholila neúspěšným pokusem krále Přemysla Otakara II. založit zde město Hradiště. Druhou etapou zdejšího osídlení je potom Hradiště hory Tábor, založené husity v r. 1420, a rozvíjející se zvláště po povýšení Tábora na královské město v r. 1437. Podrobně jsou analyzovány nálezy studní na povrchovou vodu – cisterny, odpadní jámky, další vodní rezervoáry a městské skládky odpadu. Komunální zájem o hospodaření s vodou spadá už do 13. století, kdy se projevovat budováním soustavy zásobních objektů na užitkovou a protipožární vodu. Od raného novověku je známa řada písemných nařízení o zacházení s odpady i budování obecních skládek odpadu. Problém se zásobováním vodou byl definitivně vyřešen v roce 1492 zřízením vodní nádrže Jordán, vodárenské věže a rozvodů vody do městských kašen.

středověk, novověk, sídliště, město, voda, odpady

Water and Waste as a Private and Communal Problem of Urban Agglomerations (Evidence from the Town of Tábor from the 13th to the 18th Century). The study summarizes information about private and communal water and waste management in the territory of today's town of Tábor in the period between the 13th century and the Early Modern period on the basis of archaeological excavations, existing monuments and analyses of written and iconographic sources. The first phase of settlement of this strategic foreland took place in the 13th century; this phase came to a climax with King Přemysl Otakar II's attempt to establish the town of Hradiště at the site. The second phase of local settlement is represented by Hradiště Hory Tábor which, founded by the Hussites in 1420, underwent expansion especially after Tábor was elevated to the status of a royal town in 1437. Wells for surface water – cisterns, as well as cesspits, additional water reservoirs and town waste dumps are analyzed in detail. Communal interest in water management dates to the 13th century with the appearance of a system of storage features for utility and firefighting water. Numerous written decrees concerning the handling of waste and the building of town waste dumps are known from the Early Modern period. The water storage problem was definitively resolved in 1492 with the establishment of the Jordán reservoir, water towers and water lines to the town fountains.

Middle Ages, Early Modern period, settlement, town, water management, waste management

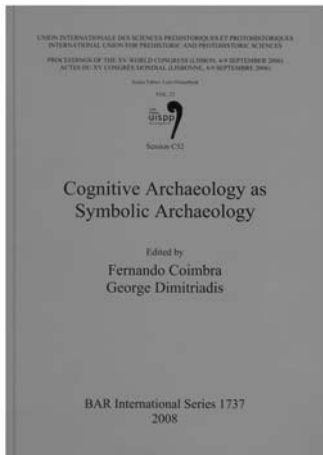
1. Úvod

Hospodaření s vodou a likvidace odpadů patřily k tíživým problémům každodenního života ve středověkých městech. Až do doby, kdy byly budovány veřejné trativodní sítě, si obyvatelé jednotlivých domů zajišťovali vodu převážně z vlastních zdrojů, tj. kopáním studní či cisteren na vlastních pozemcích. Zásobování užitkovou a pitnou vodou však bezprostředně souviselo i s hygienou a provozem domácností, neboť nebývalo výjimkou, že problém odpadní vody, fekálií, tekutých i pevných odpadů, byl řešen obdobně, tj. shromažďováním v jamách, jámkách apod., které se často nacházely od zdrojů užitkové vody nedaleko (např. Aus dem 1984, 63). Běžným bylo též hromadění řemeslnických (řezníci, barvíři, koželuzi ad.) i domovních odpadů před domy, na veřejných prostranstvích apod. Tam se také

pohybovala domácí zvířata (obr. 1). Nežádoucí produkty a splašky byly ve městech vyhazovány před dům (obr. 2) nebo sváděny jednoduchými systémy (rýhy podél domů, soutky) do nejbližších vodotečí a na veřejná prostranství. Tam byly občas odklizeny na základě obecních rozhodnutí nebo nařízení (obr. 3). Díky nedostatečně řešeným problémům veřejného zdraví a hygieny byla města zamořována nejen zápachem z hromaděných a rozkládajících se zbytků stravy, fekálií (obr. 4), zvířecích exkrementů a řemeslnických odpadů, ale často docházelo i ke kontaminaci užitkové vody, používané ke konzumaci a provozu domácností. Nejen bezprostřední kontakt s hromaděnými odpady, ale i prosakování do půdy a vodních zdrojů způsobovaly onemocnění a zdravotní problémy, které často přesahovaly okruh

Recenze – Reviews – Rezensionen

Coimbra, F. — Dimitriadis, G. (eds.) Cognitive Archaeology as Symbolic Archaeology

Proceedings of the XV UISPP World Congress (Lisbon, 4–9 September 2006), Volume 23, Session C52.
British Archaeological Reports, International Series 173
Archaeopress, Oxford 2008.
69 str., 28 obr., 4 tab.
ISBN 978-1-4073-0179-2

Recenzoval:

Luboš Chroustovský

Katedra archeologie, Fakulta filozofická,
Západočeská univerzita v Plzni
Sedláčkova 38, CZ 306 14 Plzeň
chrousto@kar.zcu.cz

Recenzovaný sborník shrnuje stručné příspěvky stejnojmenné sekce XV. světového kongresu, pořádaného organizací International Union for Prehistoric and Protohistoric Sciences (UISPP) v září 2006 v portugalském Lisabonu. UISPP je známou mezinárodní institucí s celou řadou regionálních či tematických asociací a v pravidelném intervalu 5 let pořádá světový kongres. V sekci „Kognitivní archeologie jakožto symbolická archeologie“, již organizátoři (F. Coimbra — G. Dimitriadis) zaměřili především na význam teorie v rámci archeologického výzkumu, se šlo celkem 10 příspěvků. Název sekce i publikace indikuje snahu o propojení procesuálního přístupu kognitivní archeologie (např. Renfrew 1994) a post-procesuálního studia symbolických systémů (např. Hodder 1995, 11–80). Již v úvodní kapitole (s. 1–2) odkazují organizátoři na pojetí kognitivní archeologie z pera C. Renfrewa (1994) a vyzdvihují především efektivitu daného procesuálního přístupu (teorie i metodologie) při studiu pravěkých ikonografických pramenů. Příspěvky se dotýkají různých oblastí výzkumu (např. prostorová distribuce mohyl, skalní umění, studium keramiky, obecná ikonografie) a zahrnují teoretické modelování i jeho praktickou aplikaci při studiu empirických faktů. Chronologický záběr pokrývá celé období pravěku, a to již od paleolitu, přičemž hlavní těžiště spadají do období neolitu/eneolitu a doby bronzové.

Úvodní příspěvek „In the eye of the beholder“: symbolism and meaning in Irish passage tomb alignment and height (F. Prendergast, s. 3–12) prezentuje zajímavé teoretické úvahy ohledně role vizuálního vnímání a symbolické náboje výšky a také částečné výsledky autorovy disertace zaměřené na aplikaci uvedených úvah v praxi. Podporu teoretického modelu autor hledá v různých pramenech, avšak ne všechny jsou užity náležitě kriticky. Pozorného čtenáře zarazí zejména přímočará asociace „dívání se do prostoru“ s pojmem „vidění“, který v kontextu Mayské kultury označoval schopnost vnitřního zraku. Terénní výzkum zaměřil autor na chodbové hroby na území Irska, přičemž v následné syntéze se snažil nalézt pravidelnosti v jejich prostorové distribuci, vzájemné viditelnosti, v orientaci vzhledem k lokálním významným místům i astronomickým tělesům a směrům. Již prezentované dílčí výsledky indikují, že zmíněné aspekty mohly hrát roli při výběru polohy pro stavbu hrodek.

Ve druhém příspěvku Celestial symbols on Bronze Age archaeological finds in the Carpathian Basin – case study

(E. Pasztor, s. 13–20) se autorka snaží přistoupit kriticky ke studiu symboliky nebeských těles (zejména ve spojení s tzv. solárním kultem) na artefaktech doby bronzové. Ohledně solární symboliky pokládá jednoduché, ale zásadní otázky. Byly znaky interpretované archeology často jako sluneční symboly opravdu symboly slunce? Vztahovaly se k tzv. slunečnímu kultu? Příkladová studie sleduje vzájemné vztahy mezi orientací hrobů a výskytem astrálních symbolů v rámci pohřební výbavy na dvou pohřebištích v Maďarsku (Tápé - Széntégláégető, Tiszafüred - Majoroshalom). Přestože byly analyzovány stovky hrobů, žádné výrazné struktury v orientaci zaznamenány nebyly a počet artefaktů s potenciálními symboly byl velmi nízký (vyšší četnosti vykazovaly hroby žárové). Předpokládané obecné sdílené ideje spojené se solárním kultem zřejmě nijak zásadní vliv na pohřební praktiky daného časoprostorového rámcu neměly. Alespoň ne v té rovině, kterou lze archeologicky uchopit.

M. A. Rappenglück ve svém textu The „domestication“ of the world into a house and a home: cosmographic symbolism as a basic expression of the human mind (s. 21–26) prezentuje mezioborový přístup (biologie, antropologie, archoastronomie a filosofie) ke studiu kosmografické symboliky. Domnívá se totiž, že takové studium může přinést důležité informace o struktuře a vývoji lidské mysli a konceptů spojených s vnímáním a strukturováním prostoru a jeho přeměny na kulturní „domov“ (na úrovni obydlí, vesnice, města či krajiny). Uspořádávání světa do smysluplného systému (včetně kosmologické symboliky), které pomáhá integraci a orientaci člověka v rámci daného ekosystému, považuje autor za základní lidskou potřebu. Symboliku kosmologie předpokládá ve známých aspektech, které tvoří různé směry (v horizontální i vertikální rovině), uspořádání a intenzita objektů v rámci určité sítě či kolem „středu“ nebo rozdělení určité oblasti dle binárního schématu (strukturální opozice). Škoda jen, že se autor nerozhodl pro praktickou aplikaci nastíněných úvah, mezolitická až neolitická lokalita Lepenski Vir v Srbsku je zde uvedena pouze v ilustračním duchu.

A. Vianello se ve svém textu The ship and its symbolism in the European Bronze Age (s. 27–34) věnuje na příkladě symboliky lodi tématům počátku uměleckého repertoáru skalního umění či šíření různých prvků v prostoru i čase. Ihned v úvodu autor upozorňuje, že srovnávání formálně podobných symbolů v různých kulturách nelze omezit na stylistickou analýzu grafického ztvárnění. Kromě výskytu motivu v rámci skalního umění se zabývá také srovnáním se zobrazením lodi na různých druhích artefaktů, výskytem lodi jako funkčního artefaktu či roli lodi v náboženských a kosmologických konceptech. Loď představuje nejen v rámci skalního umění většinou dobře rozpoznatelný obraz, který se vyskytuje v různých částech světa a v různých chronologických obdobích. Autor se zaměřil na nejstarší výskyt motivu lodi ve skalním umění v oblasti Gobustanu (Azerbajdžán, realistické zobrazení krajiny a lodí), pokračuje charakteristikou lodí ve starověkém Egyptě (symboly královské moci) a Středomoří (motivy na bronzových pánvích a keramických nádobách v Řecku; skalní rytiny na Kypru a v Izraeli; kovové modely lodí na Sardinii) a přechází k době bronzové v Severní Evropě a Skandinávii (skalní umění, motivy na artefaktech, hroby tvaru lodí). V závěru prezentuje autor odvážnou hypotézu, že z realistického zobrazení lodí (Gobustan) se postupně stává symbol bohatství a sociální moci (Egypt, Středomoří) a v mladší době bronzové následně symbol náboženský (v rámci tzv. solárního kultu Severní Evropy).

Zajímavé úvahy o vzájemném vztahu kognitivní archeologie, skalního umění a archoastronomie shrnul jeden

z editorů sborníku – F. Coimbra – v textu *Cognitive archaeology, rock art and archaeoastronomy: interrelated disciplines* (s. 35–40). Jestliže předmětem kognitivní archeologie je studium způsobů minulého myšlení skrze archeologické prameny, pak skalní umění zasluhuje zvláštní pozornost, neboť obrazy představují dle slov autora „přímé materiální vyjádření lidských konceptů, myšlení“. Skalní umění zahrnuje nejrůznější motivy, včetně zobrazení astronomických těles a jevů a tím se dostává do zájmu archeoastronomie, která může napomoci také při interpretaci některých sporných motivů. Archeoastronomie je také velmi úzce spojena s kognitivní archeologií, neboť studuje časné kognitivní schopnosti minulých civilizací. Předchozí teze podpořil autor několika příklady z oblasti ikonografických (skalní umění), historických a etnografických pramenů pocházejících z různých částí světa. Autor doufá, že studium skalního umění s přispěním kognitivní archeologie přinese „vědecký“ přístup (zejména vhodné metody) do oblasti symbolické archeologie.

G. Dimitriadis, druhý editor sborníku, prezentuje ve svém příspěvku *Space syntax analysis as cognitive approach to prehistoric mentality* (s. 41–45) možnosti analýzy prostorové syntaxe při studiu antropomorfního uspořádání prostoru. Termín „prostorová syntaxe“, který autor přebírá z geometrie, označuje soubor teorií a metod pro analýzu uspořádání prostoru, zejména hledání pravidel ve vztazích základních strukturujících prvků. Autor předvádí různé koncepční rámce a modely (např. model gravitace, sítě či difuze) a snaží se je spojit s prostorově zaměřeným studiem archeologických pramenů. Autor věří, že analýzou různých kulturně atraktivních prvků v krajině lze rozpoznat základní cesty, uzlové body a regiony hrající důležitou roli v sítích sloužících k toku osob, zboží i idejí. Problematické vymezení hranic uzlového regionu na základě kulturně atraktivních prvků řeší autor odkazy na definici okraje (jakožto výrazně viditelné hranice či areálu dostupnosti) a na studium prostorové difuze inovačních prvků. Doufáme, že se v budoucnu setkáme s výsledky prezentované metodiky (laděné značně procesuálně), jejíž pomocí se autor hodlá přiblížit k myšlení pravěkých lidí, k jejich schopnostem vyhodnotit rozličné kvality daného prostředí a následnému výběru vhodného areálu. V publikovaném textu totiž bohužel chybí anotované příklady seskupování kmenových obydlí či uspořádání postav v rámci megalitického skalního umění.

Neobvyklý mezioborový přístup ke studiu souborů ženských plastik zvolil R. Dumitrescu v příspěvku *Neolithic codes – a different approach of Cucuteni woman, para-archaeological and para-medical meditative essay* (s. 47–50). Dva soubory keramických artefaktů pocházející z 200 km vzdálených lokalit kultury Pre-Cucuteni v Rumunsku (Isaia – Balta Popii, Poduri – Dealul Ghindaru), z nichž každá obsahuje 21 ženských plastik, 13 malých křesel a další kuželovité a kulovité předměty. Autor si položil jednoduchou otázku: proč zrovna 21 různých ženských plastik různého ztvárnění i rozměrů? Odpověď nabízí v podobě originální interpretace souborů jako schémat ženského reprodukčního cyklu a ideální menstruační periody. Některé plastiky mají na sobě červené skvrny, jež mohou znázorňovat menstruaci. Kuželovité předměty interpretuje jako falické symboly a kulovité by mohly dle jeho slov sloužit k doplnění periody. Odvážná interpretace vybízí k mezioborové diskusi, příspěvku však nelze upřít neotřelý přístup.

D. Gheorghiu se v textu *Symbolism within technology* (s. 51–53) zabývá zdánlivě neslučitelnými tématy symboliky a technologie. Stanovisko, že technologické postupy mohly být vedle svého funkčního charakteru také aktivitami s vysoce symbolickým nábojem, použil pro interpretaci cyklických procesů vytváření a destrukce hliněných artefaktů v rámci východoevropských chalkolitických kultur. V konceptu tzv. operačního řetězce (*chaîne opératoire*), autor rozlišuje objektivní a subjektivní fáze, a výrobní postup

tedy pojímá jako symbiózu technických akcí a symbolických rozhodnutí (včetně vkládání symbolů, sdělení). Například intencionální přítomnost velmi jemných plev z hnoje dobytka v keramické hmotě nádob neolitické kultury Starčevo lze interpretovat nejen z hlediska technického (zlepšení plasticity, vysoušení i výpalu, termální vodivosti nádob), ale může souviset také se symbolickým rozhodnutím chovatelů dobytka. Mnohem názornější příklad však autor zvolil v případech výrobních a destrukčních procesů hliněných antropomorfních plastik chalkolitických kultur (okruhu Cucuteni – Tripolje). Velmi fragmentární stav indikuje symbolický proces řízené destrukce, který byl pravděpodobně intencionálně zahrnutý již v technologii výroby (destrukce usnadněna chatrným způsobem připevnění končetin k tělu). Subjektivní fáze výrobního postupu však autor nepřisuzuje svobodné vůli jednotlivců, nýbrž upozorňuje na její podřízení dominantním symbolům (tedy těm společensky uznaným), které mohou být začleněny do technologie vytváření více či méně viditelným způsobem.

V příspěvku *Organisation d'un sanctuaire rupestre: les rochers de Creysseilles, Ardèche, France* (s. 55–62) se P. Hammeau zabývá ikonografickým rozbořem dvou skupin skalních rytin na lokalitě Creysseilles v oblasti Ardèche. Celkem 68 skal, s rytinami datovanými od neolitu až po současnost, je seskupeno ve dvou koncentracích oddělených malou depresí. Skupiny rytin se vzájemně odlišují záměrným výběrem různých skalních povrchů a především distribucí ikonografických pramenů: v západní části svatyně je typická asociace tzv. cupmarks (ve formě malých prohlubní) a antropomorfního mužského znaku, zatímco ve východní části je to spojení cupmarks, antropomorfního mužského znaku a lukovitého znaku. Četnost rytin indikuje časté návštěvy a také význam daného areálu. Zvláštní pozornost zasluhují z okolí přinesené skalní bloky, sloužící jako podklad ke ztvárnění rytin, které respektují předchozí prostorové uspořádání areálu. Motiv rytin také navazují na starší vzory.

V posledním textu *Symbolisme du métal: une proposition de réflexion sur les dépôts du B.F. IIIb de la région P.A.C.A.* (s. 63–69) se jeho autor D. Delfino pustil na tenký led kognitivního přístupu ke studiu symboliky spojené s mocí, posvátnou sférou a etnickou identifikací (zejména odlišení místních komunit žijících v oblasti Provence-Alpes-Côte d'Azur od nově příchozích z oblastí Isère a Savoyan). Studovaný soubor 10 depotů pozdní doby bronzové zahrnuje předměty řazené k metalurgickému okruhu západně od Alp. Na základě skladby (součástí jezdecké výstroje), neporušenosti předmětů a místa uložení (nedovolující opětovné otevření depotu) byla většina depotů interpretována jako votivní. V depotech se nacházejí předměty tradiční lokální produkce (např. ozdoby, náramky, knoflíky), ale také hodnotnější a zpracovanější předměty, které mohou indikovat symboliku migrantů. Mezi takové autor řadí sluneční kruhy a především součásti jezdecké výstroje (faléry, ozdobné pásy/opasky, masivní závěsky, přívěšky). Koňské postroje v daném období již spíše připomínaly užívání koní v oblasti Isère a Savoyan. Asociace postrojů se slunečními kruhy zřejmě podtrhla posvátnost koně. Další autorovy úvahy vedou směrem k úmyslům demonstrovat prostřednictvím honosných kovových artefaktů ekonomickou moc, prestižní identitu a zároveň dominanci v kraji bohatém na nerostné suroviny. Závěry jsou to značně odvážné – vzhledem k nízkému počtu depotů (10) a nízkým četnostem artefaktů (řádově desítky) v nich shromážděných.

Nedostatky týkající se obsahové stránky příspěvků byly zdůrazněny při jejich stručném nastínění (viz výše). K výrazným formálním nedostatkům publikace patří zejména zmatek v názvech příspěvků. V úvodní kapitole jsou pravděpodobně uvedeny názvy přednesených referátů, které se v 6 případech neshodují s názvy textů. Lze pochopit, že autoři mohli název před publikací upravit, avšak názvy

uvedené v obsahu sborníku by měly odpovídat publikovaným textům, což ve 3 případech neplatí (text 1, 2, 10). Rovněž překlepy v názvech příspěvků („Symbolism within technology“, s. 51) i v textu (zejména poslední příspěvek) a odlišné názvy textů uvedené v jejich záhlavích (text 1, 10) již na první pohled snižují kvalitu provedení publikace.

Kniha umožňuje nahlédnout do studia archeologických pramenů (nejen ikonografické povahy) z hlediska různých teoretických i metodologických přístupů. Celkově jistě ob stojí také jako příklad snahy o propojení procesuálního a post-procesuálního přístupu ke studiu kognitivní a symbolické sféry minulých populací. Ovšem míra onoho propojení je v jednotlivých příspěvcích velmi variabilní. Badatelé zabývající se oblastí myšlení pravěkých populací, prostorovým a symbolickým chápáním, krajinou, prostorem, skalním uměním, archeoastronomií či symbolickými systémy v ní nicméně mohou nalézt řadu zajímavých inspirací.

Literatura

Hodder, I. 1995:

Theory and practice in archaeology. London, New York: Routledge.

Renfrew, C. 1994:

Towards a cognitive archaeology. In: Renfrew, C. — Zubrow, E. B. W. (eds.): The Ancient Mind. Cambridge: Cambridge University Press, 3–12.

Klaus Schmidt

Sie bauten die ersten Tempel

Das rätselhafte Heiligtum der Steinzeitjäger
Die archäologische Sensation am Göbekli Tepe

Verlag C. H. Beck oHG, München 2006.
282 str., 106 vyobr., z toho 57 barevných, 2 mapy na předsádce
ISBN-10 3 406 53500 3
ISBN-13 978 3 406 53500 0

Recenzovala:

Šárka Velhartická

Ústav srovnávací jazykovědy FF UK
Celetná 20, CZ 116 42 Praha 1
velharticka@centrum.cz

Publikace Klause Schmidta z Německého archeologického ústavu prezentuje nejnovější vykopávky na pahorku Göbekli Tepe v jihovýchodním Turecku. Jedná se o první ucelené zveřejnění výsledků výzkumu, probíhajícího od roku 1995. O projektu bylo doposud možné získat informace pouze z několika kratších článků či osobní přítomností na přednáškách Klause Schmidta. Ačkoliv se jedná o prezentaci výsledků vědeckého výzkumu, autor se netají svým záměrem ulehčit četbu i nevědeckému publiku. Nejedná se tak podle něj o „kompodium činící si nároky na to být odborně ucelené“ (s. 7). Cílem publikace je především prezentovat ojedinělé nálezy a, jak sám autor zdůrazňuje, pokusit se o jejich opatrnou interpretaci.

Kniha je rozdělena do pěti souborných oddílů. V první kapitole prvního oddílu autor popisuje znovuoobjevení této neolitické lokality v horách nedaleko města Urfy u syrských hranic. Jediným údajem o její poloze byl název Göbekli Tepe Ziyaret, přičemž *ziyaret* znamená poutní místo, často vytyčené osamělým stromem v polopouštní krajině. Hned při první návštěvě pahorku skupina narazila na velké množství pazourků ležících na povrchu a rovněž na kameny opracované lidskou rukou, mezi jiným na pilíř typu Nevalı Çori, tj. speciálně opracovaný kámen vyznačující sakrální budovu ve zmíněné lokalitě ležící severozápadně od Göbekli Tepe. Již na základě povrchového průzkumu bylo z absence keramických střepů zřejmé, že naleziště je datovatelné do akeramického neolitu, tj. 10.–9. tis. př. n. l. Druhá kapitola prvního oddílu je věnována historii Urfy, hlavního města tohoto regionu (s. 18–22), jež bylo v antice a ve středověku významným centrem (byla známa i pod jinými jmény, např. Edessa, Ruha, Orhai, Orfa, Urfa, dnes Şanlıurfa). Tento region je známý systematickým budováním přehrad na tureckém Eufratu, při němž bylo na jedné straně zničeno mnoho lokalit, památek i zemědělské půdy, avšak jehož důsledkem bylo i uskutečnění několika záchranných archeologických projektů. Mezi nejznámější lokality zaplavené největší „Atatürkovou“ přehradou, patří Nevalı Çori.

Druhá, velmi obsáhlá část publikace (s. 25–90), přináší komplexní shrnutí dnešních poznatků o neolitu v oblasti Malé Asie. Autor zde podává přehled pravěkého vývoje na Předním východě z nové perspektivy, obohacené o nejnovější poznatky z Göbekli Tepe, které povážlivě pozměnily náš úhel pohledu. Klaus Schmidt přináší výčet nejdůležitějších neolitických lokalit Předního východu, s nimi spojených badatelů a terminologie. Kapitola začíná nezbytným vysvětlením pojmů PPNA, PPNB a pokračuje nástinem lokalit Jericho (s. 27–37), 'Ain Ghazal (s. 37–40), Nahal

Hemar (s. 40–42), srovnáním s nálezy v jihoněmecké jeskyni Ofnet (s. 42–44) a problematikou datace. V souvislosti s těmito lokalitami vyslovuje K. Schmidt tezi, že zde modelované lebky zemřelých nelze dávat do souvislosti s kultem předků, ale že tyto lebky původně patřily privilegované skupině osob. Jeho hlavním argumentem jsou statistické údaje, z nichž vyplývá, že jen málo z těchto lebek patřilo starším osobám a oproti tomu mnoho jich bylo dětských („Prokazatelně vysoký počet pohřbených dětských hlaviček činí jakoukoliv formu kultu předků v tomto kontextu velmi nepravděpodobnou“ – s. 43). Mezi dalšími definovatelnými termíny jsou např. pojmy „úrodný půlměsíc“, „Hilly Flanks“ a „neolitická revoluce“ (s. 44–49).

K. Schmidt přináší rovněž nové interpretace nálezů z Çatal Höyüku (s. 53–54). Poněkud nesystematicky uvádí chronologicky mladší Çatal Höyük před Çayönü a Nevalı Çori, kterým se věnuje na s. 61–65, resp. 67–82. Především lokalita Nevalı Çori má zásadní význam pro chápání nálezů z Göbekli Tepe. Podrobný popis je věnován rovněž nalezišti Gürcütepe na úpatí Göbekli Tepe (s. 82–90). Gürcütepe v sobě skrývá čtyři sídliště z rané doby kamenné, tj. Gürcütepe I.–IV. Pouze na Gürcütepe I. byla nalezena keramika, ostatní pahorky jsou akeramické a lze je datovat do mladší fáze předkeramické mladší doby kamenné. Datace na základě tzv. hrotu z Palmyry (označující pozdní PPNB v Horní Mezopotámii), jež se vyskytuje velmi často na Gürcütepe, avšak zcela chybí na Göbekli Tepe, nám umožňuje porovnat stáří obou lokalit a konstatovat, že Göbekli Tepe je starší než Gürcütepe. Stejně závěry lze učinit i z analýzy zvířecích kostí a flóry. Na Gürcütepe jsou doloženy počáteční formy domestikace zvířecích druhů i plodin, které však na Göbekli Tepe zcela chybí. To nepotvrzuje pouze fakt, že Göbekli Tepe je starším sídlištěm, ale i to, že jeho obyvatelé měli zcela jiné stravovací návyky než obyvatelé Gürcütepe (s. 90).

Vlastním jádrem celé práce je třetí nejrozsáhlejší oddíl věnovaný výhradně lokalitě Göbekli Tepe (s. 91–190). Dosud byly objeveny tři archeologické vrstvy, přičemž nejstarší je datována do 10. tis. př. n. l. První objevy byly učiněny již při povrchovém průzkumu, např. četné nástroje, velké kamenné prstence, vápencové sochy či reliéfy. Nalezeny byly mezi jinými reliéf ještěra, lidská hlava v nadživotní velikosti, tzv. „ithyfalický protome“, hlava zvířete s vyceněnými zuby, socha ptáka, jež sedí na lidské hlavě či vápencová deska s rytinou hada. Již tyto povrchové nálezy svědčily o tom, že se jedná o sídliště mimořádného významu a převážně kultovní-náboženského charakteru (s. 99).

První vykopávky probíhaly r. 1995 na jihovýchodním svahu (M8-50/80). Bezprostředně pod úrovní povrchu bylo nalezeno pět stavebních vrstev s kamennými zdmi, orthostaty a zbytky čtyř podlah typu *terrazzo*. Paralelně s tím probíhaly vykopávky na lokalitě označované „Ruinenhügel“. Zde byl přímo v lomu nalezen nedokončený, tj. ne zcela ze skály vytesaný pilíř. V této podobě byl 7 m vysoký a hlavice měla šíř 3 m. Jeho váha je odhadována na 50 tun. Tyto pilíře na Göbekli Tepe musely být primitivními pravěkými nástroji vytesány tak, že byl kolem nich vyhlouben příkop a teprve poté mohly být vyzdvíženy. Tato činnost byla nejen velmi časově náročná, ale vyžadovala také značnou sílu a důkladné plánování. V této souvislosti je nezbytné zmínit experimenty Thora Heyerdahla na Velikonočních ostrovech, které poukázaly na to, že k transportu 100 tun těžké sochy bylo potřeba 500–700 osob. Je nutné ptát se, zda takové množství lidí na Göbekli Tepe sídlilo trvale, nebo zda sem jen sezónně přicházeli a shromažďovali se zde při určitých významných příležitostech.

Další průzkum probíhal na tzv. „skalním chrámu“ na jihozápadní plošině („Felsentempel“, K9-11/21), označeném rovněž jako „Anlage E“. K. Schmidt přirovnává tuto plochu ke kultovní budově v Nevalı Çori, kde byly uprostřed vyhloubeny dvě podobné prohlubně pro pilíře, a která měla podlahu typu *terrazzo*. I zde je naprosto vyhlazená „podlaha“ lemovaná nízkou lavicí a autor poukazuje na možnost,

že byla předobrazem pro podlahy typu *terrazzo* v Nevalı Çori. Je velmi pravděpodobné, že oba prostory měly i stejnou kultovní funkci (s. 109).

Na západním svahu kopce byl v r. 1995 objeven tzv. „ateliér“ (J9-83). Na základě velkého množství sílexového odpadu a vápencových úlomků je zřejmé, že se jedná o pravěkou dílnu zaměřující se na výrobu nástrojů a soch.

Po těchto průzkumných začátcích se pozornost archeologů zaměřila na dnes hlavní areál vykopávek na jižním svahu. Zde byly r. 1996 v orné půdě objeveny hlavice velkých pilířů s hlavou ve tvaru písmene T, jaké již byly známy z Nevalı Çori. Jednotlivé útvary či komplexy označuje K. Schmidt termínem „Anlage“, ačkoliv v titulu knihy použil označení „chrám“. Komplexy na Göbekli Tepe zřejmě nebyly zastřešené, a proto není označení „chrám“ nesporné. Totéž se týká i jím použitého výrazu „pilíře“ pro označení monolitů na Göbekli Tepe, neboť o pilíři lze hovořit tehdy, má-li nosnou funkci. Vzhledem k tomu, že pilíře zde mají rozdílnou výšku, je pravděpodobné, že nenesly žádné střešní konstrukce. K. Schmidt ale obhajuje toto označení pro období pravěku a odvolává se na Lexikon der Ägyptologie, podle něhož lze v archeologické terminologii termín pilíř používat i v tomto smyslu (např. pro obelisky). Zde se K. Schmidt dostal na tenký led a hledá spojení mezi těmito neolitickými pilíři a původem obelisků a odvažuje se „formulovat otázku, zda lze mezi oběma druhy památek – zde Egypt, tam Göbekli Tepe – snad najít spojující vývojovou linii. Původ obelisků se jeví každopádně ... ještě daleka neobjasněný“ (s. 132).

Přestože na těchto pilířích nebyly antropomorfně znázorněny paže jako na pilířích typu Nevalı Çori, domnívá se Klaus Schmidt, že „i pilíře na Göbekli Tepe je nutno chápat jako kamenné postavy“ (s. 117). Důkaz pro to spatřuje mimo jiné v soše z Gaziantepu, jež je zmenšeninou těchto pilířů, a má na boku znázorněné paže a dva obličejové hledící na opačnou stranu. Otázkou, která zřejmě zůstane nezodpovězena, je, koho tyto pilíře představují. Jako odpověď se nabízejí božstva, démoni či vyobrazení zemřelých předků.

Mezi pilíře všech komplexů byly již v neolitu vybudovány zdi z menších kamínků, které sloužily k vyplnění tohoto volného prostoru. V průběhu odkrývání jednotlivých komplexů byly tyto kamenné zidky zachovány, a proto zůstávají reliéfy na bočních stranách pilířů stále překryty.

První komplex byl označen jako „Anlage A“ a nazván „Budova s hadími pilíři“ („Schlangenpfeilergebäude“, J9-65, J9-75). Bylo v něm nalezeno celkem pět pilířů, které spadají do starší vrstvy III. Západní část tohoto komplexu byla však překryta mladšími vrstvami. Dva centrální pilíře 1 a 2 a pilíř 5 byly zdobeny reliéfy. Pilíř 1 je na úzké přední straně zdoben reliéfy pěti hadů, na jeho levé straně se nachází spleť hadů se čtyřnohým zvířetem, snad beranem. Pravá strana pilíře, tak jako u mnoha dalších, nebyla dosud zcela odkryta. Pilíř 2 nese na úzké zadní straně reliéf bukraniumu a po straně tři nad sebou vyobrazená zvířata: jeřába, lišku a býka. Za zmínku stojí zvláštní vyobrazení jeřába, u něhož vzniká dojem jako kdyby měl ptačí tělo a lidské nohy (kolenní klouby jsou ohnuty na opačnou stranu jako u lidí). Na pilíři 5 je vyobrazen had. Mimoto zde bylo nalezeno několik zvířecích plastik, např. hlavy kanců nebo plastika zvířete, jehož zadní nohy svírají lidskou hlavu.

Tzv. „Anlage B“ byla rovněž označena jako „Budova s liščími pilíři“ („Fuchspfeilergebäude“). Centrální pár tvoří pilíře 9 a 10, jejichž vnitřní strany jsou pokryty reliéfy lišek v životní velikosti. Mezi nimi byla odkryta podlaha typu *terrazzo* a v ní vyhloubená zřejmě obětní miska, k níž od jednoho z pilířů vedl kanálek. Na zadní straně pilíře 6, náležejícího k tomuto komplexu, se nachází reliéf ještěra či plaza. Autor jej přirovnává k vyobrazením zvířat na rytinách ze syrského Tell Abru, která byla však tamními archeology identifikována jako levharti. Významným je však

především Schmidtovo srovnání s výjevem bohyně matky z Çatal Höyüku. Oba reliéfy jsou téměř totožné, pouze bohyně z Çatal Höyüku je bezocasá. Proto lze souhlasit s autorem, který vznáší otázku, zda se v případě reliéfu v Çatal Höyüku opravdu jedná o vyobrazení bohyně či zda by i v tomto případě mohlo jít o reliéf zvířete (s. 138). Je-li výklad K. Schmidta správný, pak se rozpadá celá interpretace kolem výjevů z Çatal Höyüku, které J. Mellaart považoval za dualismus: bohyně matka a symbol býka. K. Schmidt považuje za velmi pravděpodobné – a jeho výklad je opravdu přesvědčivý – že vyobrazení dosud chápané jako „rodící bohyně“, je pravděpodobně vyobrazením zvířete. Vyobrazení bohyně matky, symbolu života a plodnosti by v tomto případě nahradilo zvířecí vyobrazení a reliéfy v Çatal Höyüku by měly být interpretovány obdobně jako na Göbekli Tepe, tj. v souvislosti s kultem mrtvých.

Třetím komplexem je silně poničená tzv. „Anlage C“ sestávající ze tří koncentrických kruhů, do jejichž středu vede od jihu přístupová cesta. Motivem reliéfu na pilířích zde jsou především divoká prasata (šest kanců z celkem deseti vyobrazení). Na vnitřním obvodu bylo odkryto devět pilířů. Na pilíři 28 jsou na úzké přední straně kromě reliéfu kance zajímavé především abstraktní symboly: půlměsíc a trám. V prostředním kruhu jsou čtyři pilíře; na pilíři 23 je vyobrazena hlava kance v životní velikosti a na pilíři 12 jsou reliéfy pokrývající celou plochu jeho „hlavy“. Je zde znázorněno pět ptáků podobných kachnám v prostoru, který připomíná síť. Původně se K. Schmidt domnívá, že se jedná o kachny chycené do sítě a nazval celý výjev „Chytání kachen do sítě“. Kachny jsou ale vyobrazeny spíše při chůzi a hledí na jednu stranu, jakoby překračovaly velké kameny. Pod nimi je reliéf kance s vyceněnými zuby a ještě níže hlava lišky. Další odkrývání pilíře bylo zastaveno, neboť na úrovni krku lišky narazili archeologové na podlahu typu *terrazzo*. Tato podlaha vznikla současně s vnitřní kamennou vyplní kolem pilířů. Je tedy zřejmé, že okolní kamenné kruhy představují různé stavební fáze. Soustředné kruhy byly stavěny postupně blíže a blíže, čímž se vnitřní prostor neustále zmenšoval. Přímo před tímto pilířem byla nalezena socha kance. Na vnitřní straně zdi mezi pilíři 24 a 34 byla odkryta vápencová deska, na níž je v téměř v životní velikosti zcela dochovaný vysoký reliéf znázorňující zvíře podobné psu. K. Schmidt se domnívá, že tato deska s reliéfem byla na zeď záměrně postavena už v pravěku a nyní tedy nalezena *in situ*. Je-li tato jeho domněnka správná, nemohl být komplex C zastřešen. Šelma na obvodu zdi měla mít pak apotropaickou funkci (s. 152). Součástí komplexu C je pravděpodobně i přístupová cesta, kterou autor přirovnává k řeckému *dromu*, přístupové chodbě k hrobce. Z jihu vedou k soustředným kruhům dvě zdi z nápadně velkých kamenných bloků. Na jižním konci této „chodby“ byl nalezen velký kámen opracovaný do tvaru písmene U. Jeho horní konce byly zřejmě zakončeny dvěma zrcadlově umístěnými plastikami zvířat, která strážila vchod do tohoto komplexu. Byla nalezena pouze jedna z těchto plastik: silně poničené vyobrazení šelmy s otevřenou tlamou. Na spodní hraně tohoto vstupního kamene se nachází reliéf kance ležícího na zádech. Ten měl podle autora varovat příchozí, „že cesta, po níž kráčí, vede do jiné sféry – do říše mrtvých“ (s. 157).

Komplex D („Anlage D“) je nejlépe zachovalý a má největší rozlohu. Zde nedomínuje žádný zvířecí druh, je zde však vyobrazeno překvapivě mnoho zvířecích druhů. Centrální pár tvoří pilíře 18 a 31. Pilíř 18 je typu Nevalı Çori, tj. antropomorfní pilíř s vyznačenými pažemi, na jehož úzké přední straně jsou znázorněny piktogramy: symbol H, pod ním kruh a dole ležící půlměsíc. Pilíř 31 je rovněž antropomorfní a na přední straně nese vyobrazení bukranionu. „Je zjevné, že symboly dvou prominentně umístěných pilířů obsahovaly důležité poselství pro pozorovatele v době kamenné. Jak je však máme vykládat? Zastupuje bukranion mužskou osobu, zatímco znak H, kruh a půlměsíc reprezentují ženu?“ (s. 169–171). Na pilí-

ři 20 je zajímavý reliéf: had plazící se směrem dolů se střetne s býkem a dotýkájí se hlavami jako by had býka uštíkl. Pod býkem je vyobrazena liška. Na vnitřní straně pilíře se setkáváme se stejnou kombinací zvířat. Pilíř 21 je z velké části zakryt podpěrnou zdí, je však stále vidět hlava gazely v téměř životní velikosti a pod ní divoký osel. Třetí spodní zvíře ještě nebylo odkryto a nelze je proto rozpoznat. Na boční straně pilíře 22, který dosud nebyl zcela odkryt, lze vidět hlavu lišky s vyceněnými zuby. Na jeho přední straně je reliéf hada. Na pilíři 30 se setkáváme s důležitým abstraktním symbolem, který je na Göbekli Tepe častý, a podobá se písmenu H otočenému o 90°. Pilíř 33 patří k nejpozoruhodnějším. Na pravé straně pilíře jsou na jeho „hlavě“ vyobrazení tři kachnovití ptáci, zřejmě dropi; na „trupu“ pilíře jsou dva velcí ptáci, snad jeřábi. Tito jsou znázorněni totožně jako jeřáb na pilíři 2, tj. vzniká dojem, jakoby měli ptačí tělo a lidské nohy. K. Schmidt se domnívá, že se může jednat o vyobrazení tanečnicků převlečených za jeřáby (s. 183). Mimoto je zde zobrazeno i několik symbolů H otočených o 90°. Pod spodním jeřábem je spleť vlnitých linií, která vypadá jako vyobrazení vody. Původně byl tento reliéf nazván „Jeřábi u jezera“ a stejně tak K. Schmidt nazval i jeden ze svých článků. V té době však ještě nebyla odkryta úzká přední strana pilíře. Po jejím odkrytí bylo zjištěno, že tyto vlnité linie končí na přední straně pilíře jako hlavy hadů, tzn. že zde není znázorněna voda, ale spleť hadích těl. V horní části přední strany pilíře jsou výjevy poničeny a není možné je rozpoznat; níže jsou pak čtyři hadi, pod nimi symbol H a ještě níže šestinohé zvíře – hmyz s tykadly. Pod ním se nacházejí opět čtyři hadi a opět téměř totožné zvíře, tentokrát však s osmi nohama, nyní zřetelný pavouk. Není možné posoudit, zda se jedná o dvě rozdílná zvířata či zda umělec prvnímu zvířeti znázornil chybný počet končetin. Pilíř není zcela odhalen a je proto možné, že pod těmito výjevy reliéfy ještě pokračují. „Člověk si připadá, jako kdyby stál před staroegyptskými hieroglyfy a přistihne se nechtěně přitom, že přemýšlí o možnostech prvního čtení: zvířata a abstraktní motivy jsou vytesány do kamene a – ve vertikálním uspořádání – seřazeny vedle sebe“ (s. 185). Na pilíři 38 je znázorněno celkem šest zvířat (býk, liška, kanc a tři ptáci) a bukranion.

Samostatnou kapitolou jsou tzv. stupínky („Trittsteine“), dvojice otvorů („Lochpaare“) a mističky („Näpfchen“) (s. 161–164). První z nich jsou kamenné výstupky vyčnívající 20–30 cm volně do prostoru. Původně byly pokládány za jakési stupínky, po nichž se dalo vystoupit po zdi. Pravděpodobnější je však novější verze, že sloužily k odkládání lampiček či světel v průběhu rituálů, neboť jsou rozesety pouze v horních částech zdi a příliš nepravidelně na to, aby umožňovaly výstup. K čemu sloužily „dvojice otvorů“, jakási očka na pilířích, rovněž není zcela jisté. Na základě etnografických srovnání je však pravděpodobné, že sloužily k připevňování objektů z organických materiálů. Vzhledem k tomu, že tyto otvory jsou velmi malé, nesloužily zřejmě k připevňování kůží chránících před větrem jako to známe z evropského pravěku, ale spíše k instalaci objektů menších rozměrů. Jako „mističky“ jsou označovány prohlubně na horní straně pilířů. Jsou však pozdějšího data než pilíře samotné. Jejich funkce je naprosto neznámá, víme pouze, že nevznikly erozí.

Ve čtvrtém velkém oddílu knihy nazvaném „Mezi významem a výkladem“ (s. 190–227) se autor pokouší o výklad předloženého materiálu a o interpretaci vyobrazení a symbolů na pilířích. Autor k tomu využívá všech dostupných příkladů nejen z oblasti starověkého Předního východu. Hledání významů se věnoval velmi intenzívně, o čemž svědčí obsáhlý předložený srovnávací materiál. Autor cituje nejen odborné biologické publikace, ale analogie hledá i v mezopotamském umění, mytologii a bájesloví, v chetitských mýtech či etnografických pramenech z celého světa. Vyobrazení zvířat na Göbekli Tepe mohla mít apotropaický charakter, tj. chránit toto místo před zlými silami. Zná-

zornění jsou především hadi, býci, kanci, lišky, gazely, divocí osli a ptáci. Pokud jde o abstraktní symboly, nelze s autorem než souhlasit, že „v 10 tis. př. n. l. existoval mezi Eufratem a Tigridem zřejmě všeobecně známý systém symbolů“ (s. 200). Víme, že zde fungovala komunikace na velké vzdálenosti, a to především na základě nálezu plaketek s totožnými symboly, které byly nalezeny na několik set kilometrů vzdálených lokalitách. Sporné však zůstává autorovo označení „hieroglyfy“ pro symboly na Göbekli Tepe (tento termín obhájí především na s. 225). Hlavním problémem tohoto označení je, že v případě symbolů na pilířích na Göbekli Tepe či na malých plaketkách nelze říci, zda skutečně odráží konkrétní mluvený jazyk.

Poslední oddíl publikace je věnován mladším vrstvám na Göbekli Tepe a jeho zániku (s. 227–257). Z tohoto období pochází např. čtvercová „Budova se lvími pilíři“ („Löwenpfeilergebäude“). Je nutno zdůraznit, že časový odstup mezi daty vzniku jednotlivých komplexů A, B, C a D není znám. Nejsvrchnější a nejmladší vrstva I., až 3 m silná, není stavební vrstvou, ale pouze sedimentem. Z větší části se jedná o zasypaní pravěkými lidmi, kteří se rozhodli sami ukončit život této lokality (s. 228). Neznáme ani důvod tohoto jednání, ani dobu, po kterou byla lokalita obývána.

Jakési resumé předložených informací a úvah je podáno na s. 243–257. Zde se autor zabývá i problematikou dělby práce na Göbekli Tepe. Je zřejmé, že osoby, které pracovaly na výrobě mohutných pilířů, neměly čas na obstarávání vlastní obživy. Autor zde opakuje teorii, že prvotním impulzem ke vzniku dělby práce nebyly počátky zemědělství, ale nutnost zajistit obživu takto zaměstnaným členům společnosti. A toto prvenství připisuje právě Göbekli Tepe („Nepozorujeme právě na Göbekli Tepe počátky dělby práce ve společnosti...?“, s. 247–248). Je však nutno namítnout, že výsadnímu postavení „vyživovaného člena společnosti“ se v některých společenstvích zcela běžně těší např. šamani. Autor mimo jiné zastává tezi Lewise Mumforda o vzniku města z kultovního místa a ne z vesnice (s. 248). K. Schmidt předpokládá, že na Göbekli Tepe se shromažďovali lidé z okruhu až 200 km (např. z lokalit Çayönü, Nevalı Çori, Tell Abr, Mureybet, Jerf el-Ahmar, Tell Qaramel, atd., s. 252). Proto je podle něj vhodné pro Göbekli Tepe používat označení *Amphiktýonia*, původně používané pro sídla, jejichž centrem byl Apollónův chrám v Delfách. Již ve starověku byl tento termín rozšířen na uspořádání komunit kolem náboženského centra. „Vidíme ..., že se taková rituální centra nabízel především jako fóra interakce mezi jedinci a skupinami a rovněž jako fóra pro organizaci případně nutných společných činností: Akceptujeme-li existenci takových center, je pak snadné spatřovat v nich východiska pro aktivity jako jsou stavba velkých kruhových kamenných komplexů, vyvinutí účinnějších loveckých technik použitelných na velkém prostoru, jež již vykazují rysy managementu krajiny ve velkém stylu. A tento management krajiny by mohl vytyčovat začátek záměrného pěstování obilí, zemědělství ne ve stylu zahradičnického, ale pěstování na velkých plochách, jejichž potenciální výnos musel být chráněn před konkurenty z říše zvířat“ (s. 254).

Primární otázkou zůstává účel těchto kamenných komplexů. Mnohé svědčí pro to, že v Göbekli Tepe lze spatřovat památník kultu mrtvých. Většina zvířat vyobrazených na reliéfech je člověku nebezpečná a jejich hlavní úlohou bylo pravděpodobně ochraňovat celé místo před zlými silami.

Navzdory autorově snaze o přesnou definici vědeckých termínů je nutno zmínit, že některé z nich používá přinejmenším ve sporném kontextu. Jedná se o termíny chrám (není jisté, zda komplexy na Göbekli Tepe byly zastřešeny či nikoliv), pilíř (pilíř má v architektuře nosnou funkci), hieroglyfy (hieroglyfy odráží konkrétní mluvený jazyk), podlaha typu *terrazzo* (toto označení je užíváno pro podlahy klasické antiky; autor nikde nespécifikuje, jakým způ-

sobem byly podlahy *terrazzo* na Göbekli Tepe vyrobeny). Přestože vykopávky na Göbekli Tepe jsou vskutku unikátní, nebylo nezbytné použít některé věty typu „máme zde co do činění s auroou nadpozemského“ (s. 255) či „Název Nevalı Çori lze přeložit asi jako „údolí moru“ – a zní tak hrůzostrašně, až člověku stékají po zádech krůpěje potu“ (s. 67). Poněkud matoucí je nechronologické uspořádání některých počátečních kapitol. Stejně tak topografický plán Göbekli Tepe (obr. 31 na s. 101) a plán areálů (obr. 76 na s. 168) měly být umístěny na předních stranách publikace, kde se čtenář potřebuje zorientovat v označení jednotlivých areálů. Sporný je rovněž výběr lokalit, kterým se autor detailně věnuje: vyzdvihuje pouze ty, kde byly učiněny objevy zajímavých uměleckých děl. V publikaci citelně chybí vyobrazení či fotografie srovnání, jež K. Schmidt uvádí v případě nálezů podobných reliéfů či lokalit. Čtenář takto nemá možnost si opodstatnění takových srovnání přímo ověřit (např. plánek Stonehenge, rytiny z Tell Abru, věž v Jerichu, kameny ze Zimbabwe, nebeský disk z Nebry, atd. Jedinou fotografií sloužící k porovnání je mykénský *dromos* – obr. 65, s. 156). Některé fotografie reliéfů jsou velmi nekvalitní a daná zvířata nelze rozpoznat. Autor argumentuje tím, že z důvodu nedostatku prostoru v areálech nebylo možné reliéfy kvalitně nafotit (popisek k obr. 88, s. 182). Pro publikaci by však bylo přínosem vytvořit alespoň náčrtky takových reliéfů. Takto nelze posoudit druhy zvířat a není ani možné získat přehled, a to i navzdory snaze o detailní popis reliéfů v textu. Čtenář se na některých místech nemůže ubránit pocitu, že je zde cítit snaha vysvětlit pomocí Göbekli Tepe téměř vše – od původu Sumerů (autor uvádí Göbekli Tepe do souvislosti se sumerskou mýtickou horou Du-ku: „... skrývá se snad za Göbekli Tepe hora Du-ku, a jsou antropomorfní pilíře na Göbekli Tepe – náhle překvapivě na dosah – staří bohové Anuna? Sahá kulturní paměť starého Orientu nečekaně konkrétně a daleko zpět do neolitické minulosti tohoto prostoru?“, s. 220); egyptské hieroglyfy jsou odvozeny od znaků a symbolů na pilířích na Göbekli Tepe (s. 222) a rovněž i dělba práce a specializace řemesel se udály na Göbekli Tepe (s. 247–248).

Obrovským přínosem publikace je, že nálezy na Göbekli Tepe nám předkládá fundovaný odborník na neolitické kultury Horní Mezopotámie a jeden z největších znalců štípané industrie této oblasti. Pokud jde o četné názory korigující dosavadní domněnky (např. autorovo chápání modelovaných lebek či nový výklad „bohyně-rodičky“ z Çatal Hüyük), je vidět, že autor přistupuje k tematice s bystrým rozumem, bez předsudků a není ochoten opakovat zaběhnutá klišé ani dřívější myšlenky slavných archeologů. Velkou předností knihy je, že autor za účelem porovnání uvádí mnoho poznatků z různých oborů či jiných geografických regionů a využívá tyto jako pomocný nástroj při interpretaci předovýchodních nálezů. Pohybuje se s neuvěřitelnou lehkostí, jež se však zakládá na exaktních a fundovaných znalostech lokalit nejen Předního východu a Turecka, ale i Řecka a pravěké Evropy. Ačkoliv se snaží podat vlastní interpretace mnoha nálezů a hledá četné paralely, vychází důsledně z doložených faktů a dokáže oddělit podstatné od nevýznamného. Další výhodou takto pojeté prezentace nově objeveného sídliště je způsob, jakým nám autor přibližuje atmosféru i detaily, které se jinak do strohých vědeckých studií nedostanou. A autor tak činí pomocí velmi čtivého slohu.

Jelikož archeologické práce na Göbekli Tepe stále intenzivně pokračují, má tato kniha jen prozatímní informativní charakter. Dosud byly vykopány pouze čtyři komplexy s celkem 43 pilíři, avšak na základě geomagnetických sond jich ještě přibližně 15 čeká na své odkrytí. To by znamenalo celkový počet 200 megalitických pilířů. Na Göbekli Tepe dosud nebyly objeveny hroby a jejich nálezy se očekávají pod prozatím neodstraněnými podlahami. Naše znalosti navíc zcela jistě pozmění další převratné objevy v tomto dosud málo probádaném regionu.

Literatura k lokalitě Göbekli Tepe

Beile-Bohn, M. — Gerber, C. — Morsch, M. — Schmidt, K. 1998:

Neolithische Forschungen in Obermesopotamien – Gürcütepe und Göbekli Tepe, *Ist. Mitt.* 48, 5–78.

Driesch, A. von den — Peters, J. 1999:

Vorläufiger Bericht über die archäozoologische Untersuchungen am Göbekli Tepe und am Gürcütepe bei Urfa, Türkei, *Ist. Mitt.* 49, 23–39.

Kurapkat, D. 2002:

Die frühneolithischen Bauanlagen auf dem Göbekli Tepe in Obermesopotamien. Bericht über die 42. Tagung für Ausgrabungswissenschaft und Bauforschung, 256–267.

Schmidt, K. 1998:

Frühneolithische Tempel. Ein Forschungsbericht zum präkeramischen Neolithikum Obermesopotamiens, *MDOG* 130, 17–49.

Schmidt, K. 1997/98:

„Stier, Fuchs und Kranich“ – Der Göbekli Tepe bei Şanlıurfa und die Bilderwelt des obermesopotamischen Frühneolithikums, *Nürnberger Blätter zur Archäologie* 14, 155–170.

Schmidt, K. 1999:

Frühe Tier- und Menschenbilder vom Göbeklitepe – Kämpagnen 1995–98; Ein kommentierter Katalog der Großplastik und der Reliefs, *Ist. Mitt.* 49, 5–21.

Schmidt, K. 2000:

„Zuerst kam der Tempel, dann die Stadt“. Vorläufiger Bericht zu den Grabungen am Göbekli Tepe und am Gürcütepe 1995–1999, *Ist. Mitt.* 50, 5–41.

Schmidt, K. 2001:

Göbekli Tepe and the Early Neolithic Sites of the Urfa Region: a Synopsis of New Results and Current Views, *Neo-Lithics. A Newsletter of Southwest Asian Lithics Research* 1/01. Berlin, 9–11.

Schmidt, K. 2001:

Göbekli Tepe, South-eastern Turkey; a preliminary report on the 1995–1999 excavations, *Paléorient* 26/1, 45–54.

Schmidt, K. 2002:

The 2002 Excavations at Göbekli Tepe, *Neo-Lithics* 2, 8–13.

Schmidt, K. 2003:

„Kraniche am See“. Bilder und Zeichen vom frühneolithischen Göbekli Tepe (Südosttürkei). In: Seipel, W. (Hg.): *Der Turmbau zu Babel. Ursprung und Vielfalt von Sprache und Schrift. Eine Ausstellung des Kunsthistorischen Museums Wien für die Europäische Kulturhauptstadt Graz 2003*. Skira, Milano, Band IIIA, 23–29.

Schmidt, K. 2004:

Frühneolithische Zeichen vom Göbekli Tepe – İlk Neolitik Göbekli Tepe Betimlemeleri, *TÜBA-AR. Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi – Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology* 7, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 93–105.

Schmidt, K. 2005:

Ritual Centres and the Neolithisation of Upper Mesopotamia, *Neo-Lithics* 2/2005, 13–21.

Schmidt, K. 2006:

Sie bauten die ersten Tempel. Das rätselhafte Heiligtum der Steinzeitjäger. Die archäologische Sensation am Göbekli Tepe. München.

Peters, J. — Schmidt, K. 2004:

Animals in the symbolic world of Pre-Pottery Neolithic Göbekli Tepe, south-eastern Turkey: a preliminary assessment, *Anthropozoologica* 39, 179–218.

<http://www.youtube.com/watch?v=YBfxUq6Z1KM>

<http://www.youtube.com/watch?v=TU2qwoMfq-U>

Olga Kytlicová**Jungbronzezeitliche Hortfunde in Böhmen**

Prähistorische Bronzefunde, Abteilung XX, 12. Band
Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2007.
370 stran textu, 208 celostránkových kresebných tabulek.
ISBN 978-3-515-09071-1

Recenzoval:

Ondřej Chvojka

Jihočeské muzeum
Dukelská 1, CZ 370 51 České Budějovice
chvojka@muzeumcb.cz

Málokterá kniha o českém pravěku měla tak složité osudy jako celoživotní práce Olgy Kytlicové. Tématem českých depotů mladší a pozdní doby bronzové se autorka zabývala celý život, přičemž první shrnutí této problematiky přinesla již ve své disertační práci z roku 1963, nazvané „České hromadné nálezy bronzů z období knovízské kultury“. Od té doby připravovala autorka její vydání, průběžně zveřejnila několik dílčích studií, definitivně do tisku však byla syntéza odevzdána až po autorčině předčasně smrti v roce 1989. Poté ještě řadu let ležela v redakci edice „Prähistorische Bronzefunde“ (dále PBF), než byla zejména zásluhou A. Jockenhövela a L. Jiráňe a za pomoci řady dalších autorčiny bývalých kolegyně a kolegů po dlouhých 17 (!) letech konečně v roce 2007 vydána.

Hodnotit jakoukoliv celoživotní syntetickou práci není jednoduchý úkol, tím spíše pak monografii, zahrnující detailní rozbor všech do konce 80. let 20. století známých českých depotů mladší a pozdní doby bronzové. Vedle základní charakteristiky celého díla se proto na tomto místě omezíme jen na určité postřehy. Prvním je již samotný název monografie, který je poněkud zavádějící, neboť kniha není věnována jen mladší době bronzové („Jungbronzezeit“), ale depotům z celé epochy popelnicových polí – výstižnější by tedy byl titul „Urnenfelderzeitliche Hortfunde in Böhmen“. Upřesnění nicméně přinese čtenářům již obsah tohoto velkolepého díla, který je uveden na celkem pěti stranách v úvodu. Z něho vyplývá, že práce je strukturovaná ve srovnání s většinou jiných svazků PBF poněkud odlišně, což je ovšem dáno tím, že zatímco jiné publikace této řady zpravidla pojednávají pouze o jedné kategorii bronzových předmětů, monografie O. Kytlicové se zabývá prakticky všemi. Je třeba také upozornit, že dílo bylo po obsahové stránce uzavřeno ještě za autorčina života, čtenář v něm proto nenalezne depoty objevené v posledních zhruba dvou desetiletích ani nejnovější literaturu.

Práce začíná předmluvou od vydavatele – A. Jockenhövela, kterého pojilo s O. Kytlicovou osobní přátelství. Autorčin úvod je zahájen definicí pojmu „depot“, k němuž jsou přiřazeny všechny záměrně deponované soubory o minimálním počtu dvou bronzových předmětů; oproti např. V. Mouchovi (2005, 47–48) se tak O. Kytlicová nezaobývá ojedinělými nálezy, u nichž nelze většinou zjistit případnou záměrnost uložení (tzv. „Einstückhort“). Dále je zde zmíněna kulturní charakteristika sledované epochy v Čechách: na rozdíl od nejnovějšího pojetí, považujícímu kulturní vývoj v mladší době bronzové v západních, jižních, středních a severozápadních Čechách za jednotný („kultura knovízsko-milavečská“; srov. Jiráň /ed./ 2008, 129–132), používá autorka v textu dělení do dvou samostatných kultur knovízské a milavečské, přestože si je

sama vědoma jejich v zásadě shodného projevu v depotech (označuje je jako „Depots im Milavec-Knovízser Gebiet“) ve srovnání s kulturou lužickou.

Následují krátké pasáže o dějinách výzkumu českých depotů a o základním chronologicko-regionálním členění depotů ve střední Evropě. Při obecné charakteristice depotů v jednotlivých českých oblastech bych zjemnil autorčino konstatování o výrazné odlišnosti depotů mezi jednotlivými regionálními kulturami (s. 8) – zásadní rozdíly jsou patrné především mezi nadregionálními kulturními okruhy (v Čechách hornodunajských a lužických popelnicových polí), mezi jednotlivými regiony jsou však rozdíly většinou méně výrazné (srov. např. depoty v Horním Rakousku /*Höglinger 1998; Jirán 2002a*/, které jsou v zásadě shodné s jihočeskými). V jiné části však také O. Kytlicová hovoří o prakticky shodném charakteru depotů v oblastech knovízské a milavečské kultury (s. 206). Dnes již zcela překonané je pak autorčino tvrzení o úplné absenci osídlení jižních Čech v pozdní době bronzové (s. 12), které je sice ve srovnání s předchozími epochami výrazně slabší, přesto však vykazuje několik desítek lokalit, včetně minimálně dvou depotů (srov. *Chvojka 2007*, 43–45, tab. 1).

Jádrum celé práce je typologický rozbor jednotlivých druhů, typů a variant bronzových artefaktů, který je zpracován natolik zevrubně a pečlivě, že v něm v podstatě nelze najít významnější nedostatky. Nejprve jsou pojednány zehličky (členěné do 16 typů a řady variant; zde lze upozornit pouze na samostatně nevyčleněné tzv. pastýřské zehličky: srov. Taf. 85: B2 /na s. 32 označena jako zehlička s hlavicí stočenou v očko/, 192: 4), pak následují spony, kruhový šperk, závěsky a pukličky, opasková kování a ostatní drobný šperk. Samostatné kapitoly jsou věnovány britvám a bronzovým nádobám, po nich je pozornost upřena na zbraně – meče, dýky, hroty kopí a šípů a ochrannou zbroj; navazuje kapitola o součástech vozů a kování koňských postrojů. K nástrojům jsou počítány sekery (ačkoliv si je autorka vědoma jejich možného použití i jako zbraní), dláta a šídla, srpy a kovolitecké a kovotepecké pomůcky (licí formy, kladiva, kovadliny). Samostatná kapitola se zabývá i slitky a výrobním odpadem a pak předměty z dalších materiálů (tj. ze železa, olova, zlata, jantaru aj.); keramickým nádobám, v nichž byly některé české depoty uloženy, O. Kytlicová blíží pozornost nevěnuje. Jediným druhem bronzových artefaktů, který není v této souhrnné monografii analyzován, jsou nože, které byly ovšem v nedávné době publikovány ve stejné edici *L. Jiráněm (2002b)*.

Pečlivě provedený typologicko-chronologický rozbor je postaven zejména na srovnání bronzových artefaktů z jednotlivých českých depotů, vzácněji je přihlíženo i k hrobovým nálezům. Ve většině případů nachází autorka analogie v sousedních i vzdálenějších oblastech (např. Francie, severský okruh, Karpatská kotlina, Balkán, Itálie), některé české nálezy jsou pak přímými importy ze vzdálených regionů. Drobné nesrovnalosti se v uvedených kapitolách vyskytly jen zcela výjimečně. Obtížnou klasifikaci dvou dlátovitých předmětů z Újezdu u Albrechtic (Taf. 1: B8–9) potvrzuje jejich přiřazení jak k dlátům (s. 142), tak i na jiném místě ke kovadlinám (s. 161). V souvislosti s kovadlinami uvažovala O. Kytlicová také o zlomku šestihřanného špičáku z Holašovic (Taf. 21: 22), i když sama připustila i jeho určení jako pracovního nástroje (s. 161, též s. 229), což se později prokázalo analogickými nálezy zejména v hornorakouském prostředí (srov. *Reitinger 1969*, 150–152, Abb. 122; *Höglinger 1996*, 41–42, Taf. 20). Dávno již také neplatí autorčino konstatování že „všechny v Čechách nalezené licí formy, kladiva a kovadliny pocházejí z depotů“ (s. 156), jak ukazují doklady mlado- a pozdněbronzových kadlubů ze sídlištního prostředí či jejich ojedinělé nálezy (srov. *Blažek — Ernée — Smejtek 1998*, 80–132).

Na základě provedeného detailního rozboru jednotlivých artefaktů definovala v další části své práce O. Kytlicová jednotlivé chronologické stupně českých depotů. V tzv. knovízsko-milavečské oblasti se jedná o šest násled-

ných stupňů (Plzeň - Jíkalka: Br C2/D; Lažany: Br D; Suchdol: Ha A1; Středokluky: Ha A2; Jenišovice: Ha B1; Třtěno - Hostomice: Ha B3), v oblasti lužické pak o stupně čtyři (Chrast - Velim: Br D; Kosmonosy: Ha A1–2; Bošín - Chvojenc: Ha B1; Lžovice - Slezské Předměstí: Ha B3). V této souvislosti naráží autorka na dlouholetý problém synchronizace jednotlivých periodizačních schémat, který se projevuje především při stanovení přechodu mladší a pozdní doby bronzové (srov. s. 196–198). Oproti J. Hralovi, který jej kladl ještě do závěru stupně Ha A2 (*Hrala 1973*, 91–100), datuje O. Kytlicová jenišovický stupeň, náležející do samého závěru trvání knovízské kultury, již do stupně Ha B1 (s. 180, 199–200). Tuto chronologii českých depotů opírá autorka nejen o rozbor náplně samotných depotů, ale také o srovnání se současnými hrobovými nálezy, což je však v některých obdobích obtížné (např. v jenišovickém stupni, kdy jsou depoty omezeny pouze na poměrně malé území a v hrobových celcích se většinou vyskytuje jen málo kovových artefaktů).

Musíme ještě zmínit, že O. Kytlicová uvádí také tři depoty stupně Ha C, které dělí do dvou lokálně diferencovaných stupňů (Písek 2 v původní štítarské oblasti a Velký Třebešov v oblasti kultury slezsko-platěnické; srov. s. 172 – Tabelle 2, s. 347–348, Taf. 208), které ale v textu nijak blíže neanalyzuje. Soubor bronzových náramků z lokality Písek 2 pochází však s největší pravděpodobností z hrobové výbavy (srov. *Fröhlich 1997*, 124); je proto otázkou, nakolik je vyčlenění uvedených stupňů na základě jednoho až dvou depotů oprávněné.

Lokální výskyt a charakter depotů a také jejich vztahy k sousedním i vzdálenějším oblastem dávají autorce v další kapitole podnět k úvahám o kulturních poměrech v Čechách v mladší a pozdní době bronzové. Nejprve jsou podle jednotlivých chronologických stupňů posuzovány regiony tzv. knovízsko-milavečské, poté oblast kultury lužické. V první části patrně nedopatřením v tiskárně vypadl nadpis podkapitoly o období depotů zlomků (s. 206), které jsou tak skryty v oddíle o depotech stupně Plzeň - Jíkalka. V tzv. oblasti knovízsko-milavečské konstatuje O. Kytlicová jednoznačnou kontinuitu od závěru střední doby bronzové, vyjádřenou depoty stupňů Plzeň - Jíkalka s převahou středobronzových prvků a na ně chronologicky navazujících depotů stupně Lažany, v nichž se tyto staré prvky lokálních skupin mohylových kultur projevují již jen okrajově. Autorka dále dokládá prakticky stejný charakter depotů zlomků v tzv. milavečské i knovízské kultuře, s jediným rozdílem, který tkví ve větším zastoupení jihozápadních prvků či přímých importů v milavečských depotech (s. 208). Zde lze ovšem podotknout, že více vlivů z jihoněmeckého prostředí je dáno spíše než kulturní odlišností geografickou polohou regionu a jeho obchodními kontakty. Ukazují to koneckonců i některé depoty ze severočeské oblasti (Lažany 1 a 2, Rýdeč, Ryjice) s předměty saské a durynské provenience (s. 210). Větší rozdíly jsou pak doloženy až mezi štítarskými a nynickými depoty v pozdní době bronzové.

Závěrečné kapitoly monografie jsou věnovány problematice získávání surovin, metalurgie, obchodu a využití bronzové industrie. Z hlediska exploatace mědi uvažuje O. Kytlicová o oslabení vlivu alpských ložisek na počátku mladší doby bronzové, což dokládá výrazným úbytkem depotů v jihočeské oblasti (ve srovnání s předchozími epochami) a připouští možnost lokální těžby z českých zdrojů zejména v Krušných Horách, Českém lese a na Příbramsku, přestože pro ni nejsou přímé doklady. V této souvislosti je třeba připomenout, že v době vzniku recenzované publikace ještě neexistovaly spektrální analýzy českých bronzů z tohoto období (srov. *Frána et al. 1995; Frána et al. 1997*), které však vzhledem k opětovnému přetavování mnoha předmětů rovněž nedaly v otázce surovinového původu jasnou odpověď. V rámci úvah o zpracování bronzových předmětů opakuje autorka svou interpretaci (některých) depotů jako skladů výrobců. Nicméně její konsta-

tování, že pokud je v depotu obsaženo společně kovolitecké i kovotepecké nářadí, je tím doloženo spojení obou činností v jedné osobě výrobce (s. 231), vyvolává přece jenom zdrženlivost – copak víme, jestli depot ukládal vždy jen jeden člověk?

Poslední kapitola knihy se zabývá významem českých depotů mladší a pozdní doby bronzové. O. Kytlicová nejprve analyzuje jejich nálezy prostředí, přičemž konstatuje, že jejich velká část byla deponována v nádobách – na tomto místě bych si dovilil relativizovat autorčino tvrzení o uložení depotu ze Starého Sedla v bronzové nádobě (s. 244), neboť se žádná nedochovala a původní zprávy o deponování tohoto souboru nejsou jednoznačné. Většinu českých depotů tohoto období, především pak depoty zlomků, spojuje autorka s metalurgickou produkcí, naznačující tehdejší výrobní, ekonomické i společenské podmínky. Naopak u depotů obsahujících celé předměty, především ženské šperky či zbraně, či u depotů ve specifických nálevozových situacích (vodní toky, vrcholy kopců, skalní dutiny apod.) připouští O. Kytlicová jejich interpretaci jako votivních depozit, která zároveň odráží sociální poměry tehdejších nejvyšších společenských vrstev. Avšak sama autorka upozorňuje, že přesné postžení významu jednotlivých depotů je prakticky nemožné, jak ostatně ukazuje stále se rozšiřující názorové spektrum k této problematice (přehledně viz *Salaš 2005*, 225–238).

Důležité jsou v monografii O. Kytlicové i přílohy. Zevrubně a pečlivě provedený katalog lokalit (obsahující celkem 281 abecedně řazených depotů) přináší i základní popis jednotlivých artefaktů. V tomto seznamu najdeme i několik sporných lokalit, které bývají klasifikovány také jako hrobové celky – příkladem jsou jihočeské nálezy z Albrechtic nad Vltavou (lok. č. 1), Čakova (lok. č. 9), Pasek (lok. č. 151), Vrcovic (lok. č. 263) a Zbonína (lok. č. 269) nebo slavný pozdněbronzový soubor ze severočeských Hostomic (lok. č. 52); u všech ovšem autorka tyto pochybnosti uvádí. V katalogu je zmíněn i nález dvou středobronzových mečů od Svatého Tomáše (lok. č. 232, s. 307 a 345), dnes jednoznačně považovaných za předměty pocházející snad z různých míst, které byly sekundárně deponovány patrně v pozdním středověku nebo v raném novověku v bráně opuštěného hradu (srov. *Fröhlich 1992*, 240). Následuje seznam literatury, zkratok a soupis muzejních i soukromých sbírek, obsahujících pojednávané depoty nebo alespoň jejich části – na tomto místě je třeba opravit pouze uložení depotu z Varvažova, který je dnes deponován v píseckém muzeu a nikoliv na zámku Orlick (s. 342). V knize nalezneme i seznam depotů podle jednotlivých chronologických stupňů a pak velmi cenné rejstříky – věcný a místní.

Poslední, zároveň však pro většinu badatelů jistě nejužívanější, část knihy O. Kytlicové představují obrazové tabulky, kterých zde najdeme celkem 208; naprostá většina přináší perokresby artefaktů, poslední čtyři pak mapky Čech s depoty podle jednotlivých chronologických stupňů. Více než dvě stovky celostránkových tabulek s pečlivými kresbami všech dochovaných předmětů z českých depotů této epochy představují nesmírně cenný pramenný fond, mnozí čtenáři však budou postrádat profily řady nálezů – z jakého důvodu je i na jedné tabulce část artefaktů vyobrazena s řezy a část bez nich, zůstává záhadou. Upozornit je rovněž nutno i na tabulku č. 105, kterou bude čtenář hledat marně – namísto ní byla totiž omylem vytištěna následující tabulka č. 106 (avšak označená „Tafel 105“).

Podíváme-li se na formální podobu knihy, ani zde nelze prakticky nic vytknout. Publikace je vytištěna ve vysoké kvalitě, odpovídající standardům celé této ediční řady. Přesto i v ní najdeme několik překlepů (kterých si všimne i český čtenář). Z obsahových „šotků“ můžeme zmínit např. na s. 9 chybné uvedení depotu ze Záluží namísto Zahájí, Vyšehradského průsmyku namísto Vyšebrodského (s. 234) nebo chybné spojení dvou samostatných typů

jehlic v jednu („Vasenkopfnadel vom Typ Ervěnice“ z depotu v Holašovicích) na s. 176.

Můžeme shrnout, že přes uvedené drobné připomínky představuje celoživotní práce Olgy Kytlicové jeden z nejvýznamnějších počinů pro bádání o době bronzové v Čechách. Je nepochybné, že se stane (resp. se již stala) nepostradatelnou pomůckou pro všechny autory, zabývající se tímto obdobím nejen v Čechách, ale minimálně v celém středoevropském prostoru. Můžeme si jen blahopřát, že zásluhou O. Kytlicové a V. Mouchy (2005) patříme k těm nemnoha evropským zemím, které mají své depoty doby bronzové prakticky kompletně zpracované.

Literatura:

- Blážek, J. — Ernée, M. — Smejtek, L. 1998:*
Die bronzezeitlichen Gußformen in Nordwestböhmen. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Nordwestböhmens 3. Most.
- Frána, J. et al. 1995:*
Frána, J. — Jiráň, L. — Maštálka, A. — Moucha, V.:
Artifacts of copper and copper alloys in prehistoric Bohemia from the viewpoint of analyses of element composition. Památky archeologické – Supplementum 3: Praehistorica archaeologica bohemica. Praha, 125–205.
- Frána, J. et al. 1997:*
Frána, J. — Jiráň, L. — Moucha, V. — Sankot, P.:
Artifacts of copper and copper alloys in prehistoric Bohemia from the viewpoint of analyses of element composition II. Památky archeologické – Supplementum 8. Praha.
- Fröhlich, J. 1992:*
Hromové klíny v jižních Čechách. Výběr 29, 237–245.
- Fröhlich, J. 1997:*
Písecko v zrcadle archeologie. Písek.
- Höglinger, P. 1996:*
Der spätbronzezeitliche Depotfund von Sipbachzell/OÖ. Linzer Archäologische Forschungen – Sonderheft 16. Linz.
- Höglinger, P. 1998:*
Bronzezeitliche Metalldeponierungen in Oberösterreich. In: Berge – Beile – Keltenschatz. Linzer Archäologische Forschungen 27. Linz, 37–41.
- Hrala, J. 1973:*
Knovízská kultura ve středních Čechách. Archeologické studijní materiály 11. Praha.
- Chvojka, O. 2007:*
Současný stav poznání doby bronzové v jižních Čechách. In: Chvojka, O. — Krajč, R. (eds.): Archeologie na pomezí. Sborník příspěvků ze semináře, České Budějovice 8. 11. 2007. Archeologické výzkumy v jižních Čechách – Supplementum 4. České Budějovice, 29–55.
- Jiráň, L. 2002a:*
Topographie der Kulturimpulse. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen, 11. Treffen 20.–23. 6. 2001 in Oberzell. Rahden/Westf., 15–20.
- Jiráň, L. 2002b:*
Die Messer in Böhmen. Prähistorische Bronzefunde VII/5. Stuttgart.
- Jiráň, L. (ed.) 2008:*
Archeologie pravěkých Čech 5. Doba bronzová. Praha.
- Moucha, V. 2005:*
Hortfunde der frühen Bronzezeit in Böhmen. Praha.
- Reitinger, J. 1969:*
Oberösterreich in ur- und frühgeschichtlicher Zeit. Linz.
- Salaš, M. 2005:*
Bronzové depoty střední až pozdní doby bronzové na Moravě a ve Slezsku. Brno.

Václav Furmánek / Mária Novotná

Die Sichel in der Slowakei

Prähistorische Bronzefunde,
Abteilung XVIII, 6. Band
Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2006.
VI + 121 stran, 55 tabulek, 2 obrázky +
2 tabely v textu.
ISBN 3-515-08981-0

Recenzoval:

Lubor Smejtek

Ústav archeologické památkové péče
středních Čech (ÚAPPSC) Praha
Nad Olšinami 3/448,
CZ 100 00 Praha 10
smejtek@volny.cz

Do rukou odborné veřejnosti se dostává svazek, věnovaný bronzovým srpům z území Slovenska, na jehož přípravě oba renomovaní autoři pracovali již od druhé poloviny 70. let minulého století, a to nejprve nezávisle na sobě, aby pak společně dovedli dílo ke zdárnému konci. Tato počáteční dichotomie se promítla i do obsahu svazku, rozděleného na dvě autorsky samostatné části, což není pojetí, které by bylo v rámci edice obvyklé, ale v tomto případě je logické a umožňuje komplexní sledování celé problematiky. V první části publikace se V. Furmánek zabývá nálezy srpů s trnem (Knopfsicheln) a odlévacími formami na srpy ze Slovenska, zatímco ve druhé M. Novotná navazuje srpy s hákovitou rukojetí (Hakensicheln) a srpy s řapem (Zungensicheln) ze stejného teritoria.

Vedle tradičně velmi dobře zpracované Moravy, kde se srpy zabýval J. Říhouský (1989), tak máme po této stránce pokrytu další část území bývalého Československa. Publikace bronzových srpů z Čech v edici PBF dosud chybí, podobně jako tomu bohužel je, až na několik světových výjimek, i v případě ostatních druhů bronzové industrie. Z dalších okolních zemí máme k dispozici vyhodnocení srpů z Rakouska a jižního Německa (Primas 1986) či Polska (Gedl 1995).

V úvodu svého pojednání o srpech s trnem V. Furmánek zmiňujete tzv. srpy ve tvaru vinařského nože („rebmesserförmige Sichel“), které představují nejstarší typ evropských bronzových srpů a v nálezech ze Slovenska jsou zastoupeny jedním exemplářem (bez trnu), datovaným do staršího období středobronzové mohylové kultury. Po čistě formální stránce je mu blízký poněkud problematický železný srp se třemi nýty v základně a dalším v hrotu čepele, pocházející z kultovního objektu (studny) otomanské kultury v Gánovcích (Br B1; podle nejnovějšího datování výdřevy 1691–1671 př. Kr.). Tento neobvyklý předmět byl původně nálezcí považován za železnou dýku a dalšími badateli klasifikován i jako rukojeť dýky, případně srpů, či kultovní nůž. Vyskytla se také úvaha o možném datování do halštatu, čemuž ovšem odporuje jednoznačná převaha otomanského materiálu ve výplni objektu.

Typologie vlastních srpů s kolmým bočním trnem, nazývaných v německy psané odborné literatuře „Knopfsicheln“ již od roku 1858, je komplikována poměrně značnou proměnlivostí jednotlivých charakteristických znaků, jako je např. velikost, tvar čepele či báze, počet žeber, umístění trnu apod., a do značné míry závisí na subjektivních preferencích některých z nich, či jejich určitých kombinací. Srpy s trnem nicméně představují velmi významnou skupinu evropských bronzových srpů, jejichž rukojeti z organických materiálů (dřevo, kost, paroh) byly k čepelemi připevňovány právě s pomocí bočních trnů.

Srpy s trnem z území Slovenska rozděluje V. Furmánek do 13 základních typů, které doplňuje soupis srpů zvláštních tvarů, pravděpodobných zlomků srpů s trnem a srpů blíže neurčitelných tvarů. Srpy s podlouhlým trnem (Typ mit länglichem Knopf) jsou považovány za jakési prototypy klasických srpů s trnem a někteří autoři je ani mezi „Knopfsicheln“ neřadí. Na Slovensku i v okolních oblastech jsou obecně datovány do staršího období středobronzové mohylové kultury. Stejně časové postavení má i jeden zjištěný exemplář srpů s dvojitým trnem (Sichel mit Knopfpaar), který M. Primasová označuje jako typ Kosziderpadlás II. Srpy s rovnou, resp. jen lehce zakřivenou čepelí (gerade Knopfsicheln) se zřejmě užívaly poněkud déle, a to od staromohylového období (Br B1) až na počátek popelnicových polí (Br D). Srp s trnem typu Dreveník je na Slovensku zastoupen jen jedním kusem ze stejnojmenného depotu, řazeného do středního období mohylové kultury (Br B2).

Pro další typ srpů s trnem je charakteristické esovité prohnutí čepele (Knopfsicheln mit geschwungenem Rücken), přičemž slovenské depoty, které je obsahují, pocházejí z období mladomohylového až starších popelnicových polí (Br C – Ha A1). Poměrně početné zastoupení má typ s pravouhlym nebo téměř pravouhlym nasazením břitu k bázi (Knopfsicheln mit rechtem oder fast rechtem Basis-Schneide-Winkel), doplněný o variantu se stupňovitě tvarovanou bází. Tyto exempláře se často objevují společně s klenutými srpy s šikmou bází (hochgewölbte Knopfsicheln mit schräger Basis) a můžeme je datovat do časného až staršího období popelnicových polí (Br D – Ha A1). Pozornost zasluží fragment srpů z depotu ve Velkém Krtiši, který byl zhotoven pro leváka, podobně jako neurčitelný zlomek čepele ze Zemianského Podhradí či srp s řapem z neznámé lokality.

O něco delší oblibu lze zřejmě zaznamenat u srpů s lichoběžníkovitou bází (Knopfsicheln mit trapezförmiger Basis), vyskytujících se na sledovaném území od časných až po mladší popelnicová pole (Br D – Ha B1). Na konec doby bronzové (Ha B3) je možné zařadit skupinku relativně malých a lehkých srpů typu Ardovo, u nichž ostří a báze svírá tupý úhel. Srpy s jedním nebo i více žebírky rovnoběžnými s bází (Knopfsicheln mit Basisrippchen) se na Slovensku objevují v období mladší až pozdní mohylové kultury a můžeme se s nimi setkat i během starší fáze popelnicových polí.

Poněkud zvláštní typ představují srpy se třemi příčnými žebírky u hrotu čepele (Knopfsicheln mit Spitzenrippchen), které se objevují v depotech ze staršího období popelnicových polí (Ha A1). Srpy s protaženou, hrotitou či zaoblenou, bází a trnem v její horní části (Knopfsicheln mit zugespitzter Basis) jsou ve sledované oblasti známy z depotů staršího až mladšího období popelnicových polí (Ha A1 – Ha B1). Do pozdní doby bronzové (Ha B3) lze pak datovat skupinku malých „srpkovitých“ exemplářů (kleine mondformige Knopfsicheln).

Odlévacích forem na srpy, vyrobených z pískovce, bylo na Slovensku nalezeno osm, a to převážně ve zlomcích. Je na nich celkem 15 negativů, sloužících především k odlévání srpů s trnem. Pouze jeden kadlub (Ducové), na jehož jedné straně se dochovala část negativu rukojeti, byl prokazatelně používán k výrobě srpů s řapem. U některých fragmentů s negativy čepelí nelze jednoznačně rozhodnout o typu srpů, i když určitým vodítkem může být skutečnost, že formy na srpy s řapem mívají vtokový kanálek obvykle v horní části čepele, zatímco kadluby na srpy s trnem v místě trnu, resp. báze. Podle tohoto kritéria se srpy s řapem odlévaly nejspíše i ve formě z Pobedimi, odkud je znám zlomek negativu čepele s vtokovým žlábkem, ústícím do hrbetní části. Nejstarší odlévací forma na srpy ze Slovenska pochází z přelomu starší a střední doby bronzové (Veselé), přičemž jejich výskyt můžeme sledovat až do pozdně bronzového období.

Ze sledovaného území se autorovi podařilo shromáždit celkem 244 lokalizovaných srpů s trnem, jejichž geografic-

ko-chronologické rozložení je značně nerovnoměrné. Největší počet těchto srpů pochází z východního a jižní části středního Slovenska (191, tj. 78,3 %), zatímco na severu země jich bylo nalezeno 39 (16 %) a na jihozápadě dokonce jen 14 (5,7 %). Poměrně výrazné rozdíly jsou také v četnosti jejich zastoupení v jednotlivých časových horizontech. Do střední doby bronzové (Br B – Br C) je datováno 37 srpů (15,2 %), do stupňů Br D a Ha A1 176 srpů (72,1 %) a do období Ha A2 až Ha B celkem 31 srpů (12,7 %).

Z hlediska nálezových kontextů srpů s trnem jednoznačně vedou depoty, v nichž byly zjištěny tři čtvrtiny všech exemplářů. Z těchto 182 srpů (74,6 %) byla většina nalezena v depotech stupňů Br D – Ha A1 na východě a na jihu středního Slovenska (134 kusů). Pouze 26 srpů s trnem nebo jejich zlomků pochází ze sídlišť a podobně je tomu i v případě pohřebišť. Z jihozápadního Slovenska známe jen dva fragmenty srpů z hrobů středodunajské mohylové kultury, přičemž v hrobech středodunajských popelnicových polí ani lužické kultury se s nimi na slovenském území nesetkáváme. Poněkud výjimečná je v tomto ohledu situace v oblasti jihovýchodních popelnicových polí, konkrétně na pohřebišti piliňské a kyjatické kultury v Radzovicích, kde bylo v žárových hrobech nalezeno 18 zlomků srpových čepelí.

Ve druhé samostatné části svazku se M. Novotná nejprve věnuje zřetelně importovaným srpům s hákovitou rukojetí, které jsou na Slovensku zastoupeny jen třemi kusy, navíc bez bližších nálezových okolností. Dva z nich lze přiřadit k typu Christian-Drajna 2, třetí kolísá mezi typy Ghermănești-Ruginoasa a Micasasa-Drajna 1. Podle analogií z rumunského Sedmíhradska, kde leží těžiště jejich výskytu, můžeme „hákovité srpy“ ze Slovenska rámcově datovat do časného až staršího období popelnicových polí (Br D – Ha A1).

Hlavní pozornost pak M. Novotná zaměřila na srpy s řapem, kterých se jí ze sledovaného území podařilo shromáždit 324, z nichž 207 (61 %) bylo obsaženo v celkem 31 depotech, datovaných od konce střední doby bronzové, resp. přechodu k časné fázi popelnicových polí (Br D), po závěr stupně Ha B1. S ohledem na kulturní okruhy pochází nejvíce depotů se srpy s řapem z území lužické kultury (13 hromadných nálezů), kde jsou řazeny do období Ha A1 – Ha B1.

Srpy s řapem člení M. Novotná do 17 typů, přičemž vychází z obecně platných typologických schémat, která na rumunském materiálu vypracoval M. Petrescu-Dimbovița (1978). V případě poněkud okrajové česko-bavorské skupiny srpů (typ Přestavlky a Linz) je pak použita typologie M. Primasové (Primasová 1986). K označení a specifikaci devíti zjištěných typů dobře posloužily srpy s řapem z neobvykle bohatého mladobronzového depotu, nalezeného v Uioara de Sus v Transylvánii.

Typ Uioara 1 představuje větší srpy s delší rukojetí (řapem) a postranním výčnělkem na přechodu ke hřbetu čepelí. Rukojeť je opatřena třemi podélnými žebry, které jsou buď hladké (varianta Oždány), nebo zdobené různými záseky (varianta Ducové). Báze řapu může být u srpů z východu sledované oblasti vykrojena ve tvaru „vlašťovčího ocasu“ a objevuje se i varianta s příčným žebírkem mezi žebry v místě nasazení čepelí či se dvěma souběžnými žebry (vnitřním a středovým), spojujícími se u hřbetu čepelí (varianta Kindberg). Tyto srpy lze datovat zhruba do období stupňů Br C2/D až Ha A1, podobně jako velmi blízký typ Uioara 2, varianta 2A, kam jsou řazeny také tvary se středovým žebrem, rozdvojeným u báze řapu, či šikmou i příčnou plastickou výzdobou mezi vnějšími žebry rukojeti.

Jen velmi slabě zastoupený typ Uioara 3 má středové žebro rukojeti prodloužené až ke špičce čepelí a vnitřní mírně prohnuté žebro řapu se k němu na začátku čepelí připojuje, přičemž se vyskytla i varianta s příčným žebírkem na rozhraní čepelí a řapu. Oba srpy tohoto typu

pocházejí z východoslovenského depotu, náležejícího do horizontu Bodrog / Kurd (Ha A1), který vymezuje i časový rámeček výskytu srpů typu Uioara 4 – Haidach se třemi žebry na řapu, lehce prohnutými a sbíhajícími se směrem k čepeli.

Stejně datovaný je také typ Uioara 5, lišící se od předchozích zejména čtyřmi až pěti podélnými žebry na rukojeti, z nichž vnitřní se táhne nahoru až k hřbetnímu žebru čepelí. Typ Uioara 6 má totožné časové postavení a tvarově je velmi blízký typu Uioara 2, pouze s tím rozdílem, že je na rukojeti opatřen čtyřmi až pěti podélnými žebry. Ta mohou být, podobně jako u obou předchozích typů, hladká nebo zdobená přesekáváním. Také typ Uioara 7 s delší rovnou rukojetí se dvěma až třemi podélnými zdobenými žebry, která je od mírně prohnuté čepelí velmi ostře odsazená, lze zařadit do tohoto chronologického horizontu.

Srpy typu Uioara 8 vykazují velmi příbuzné rysy s česko-bavorskou skupinou, zejména typem Přestavlky. Liší se však absencí charakteristického otvoru pro nýt v rukojeti, která je rámována dvěma žebry, z nichž vnitřní je rovné nebo mírně prohnuté a přesahuje na čepel, kde se v některých případech spojuje se hřbetním žebrem. Objevují se varianty zdobené i bez výzdoby, s koncem rukojeti ve tvaru „vlašťovčího ocasu“ (Variante mit schwabenschwanzartiger Basis) či s rovným zakončením řapu. Nejstarší exempláře tohoto typu se zřejmě mohou objevit již v časném období popelnicových polí (Br D) a s jejich užíváním pak můžeme počítat až do období středního (Ha A2).

U typu Uioara 9 – Salard 2 mají srpy kratší, na konci vykrojenou rukojeť se dvěma žebry, táhnoucími se přes celou čepel až ke hrotu. Nejčasnější výskyt tohoto typu srpů v oblasti Pótiš a Sedmíhradska je doložen v eponymním depotu z Uioara de Sus (zhruba stupeň Ha A1), avšak největšího rozšíření se jim dostalo v horizontech depotů Gyermely, resp. Hajdúböszörmény (přibližně stupně Ha A2 až Ha B1).

Srpy typu Zemplín pocházejí pouze z jednoho východoslovenského depotu, datovaného do horizontu Bodrog / Kurd (Ha A1). Jedná se o zdobené i nezdobené exempláře s esovitě prohnutou čepelí a vykrojenou rukojetí („vlašťovčí ocas“) se třemi žebry, z nichž prostřední je kratší, a vnitřní probíhá až ke hrotu čepelí nebo končí volně a žebra na hřbetu nedosahuje.

Další vyčleněný typ Cenadu Mare, objevující se v horizontech Trenčianské Bohuslavice / Gyermely a Somotor-Lúčky / Hajdúböszörmény (Ha A2 – Ha B1), představuje srpy s lehce prohnutým hrotem či mírně esovitě profilovanou čepelí, které se však jinak prakticky neliší od typu Uioara 8. Tuto zřetelnou příbuznost konstatoval již M. Petrescu-Dimbovița (1978) a např. R. Vasić (1994) ve svém zpracování bronzových srpů z Balkánu řadí podobné exempláře k typu Uioara 8. To názorně ilustruje problematičnost detailního typologického třídění některých druhů bronzové industrie, zvláště při značné variabilitě a kombinacím potenciálu sledovaných deskripčních znaků.

Na Slovensku jen slabě zastoupené srpy typu Domaniža mají vykrojený řap se dvěma žebry, přičemž vnitřní volně vybíhá k čepeli. Podle časového zařazení eponymního depotu náležejí do mladšího období popelnicových polí, tedy do stupně Ha B1 a podobně lze datovat většinu exemplářů z početnější skupiny srpů typu Josani 1. Ty mají čepel obloukovitou s více či méně prohnutým hrotem a rukojeť se dvěma žebry, z nichž vnitřní probíhá po celé čepeli a k paralelnímu hřbetnímu žebru se připojuje až nedaleko hrotu. Objevují se v různých kombinovaných variantách, nejen zdobené či bez výzdoby, ale také s otvorem pro nýt v řapu nebo bez něho, případně s masivním, drobným i chybějícím postranním výběžkem.

Zvlášť autorka vyčlenila tzv. česko-bavorskou skupinu srpů, zahrnující ve sledované oblasti typ Přestavlky (s otvorem v rukojeti) a Linz (bez otvoru), které se však v řadě případů jen formálně liší od již vícekrát zmiňovaného širšího

typu Uioara 8. Setkat se s nimi můžeme v depotech od časného období popelnicových polí (Br D) až po stupeň Ha B1. K typu Heleşteni je na Slovensku řazen jeden poměrně štíhlý srp s málo klenutou čepelí a zaoblenou rukojetí se dvěma otvory pro nýty. Pochází ze sídliště lužické kultury a podle rumunských analogií jej lze datovat zhruba na počátek staršího období popelnicových polí (stupeň Băleni, cca počátek Ha A1), čemuž přibližně odpovídá horizont Aranyos v Maďarsku a Malá Vieska na slovenském území.

V závěru práce je shromážděna skupinka blíže typologicky nezařaditelných srpů, jejichž společným znakem je malá velikost, absence postranního výčnělku a dvě paralelní žebra běžící z řapu na čepel. Podrobněji analyzovat nelze ani shromážděné menší zlomky srpů, převážně z depotů, které jsou poměrně početné a představují jak fragmenty různě tvarovaných a zdobených rukojetí, tak především atypické zlomky čepelí.

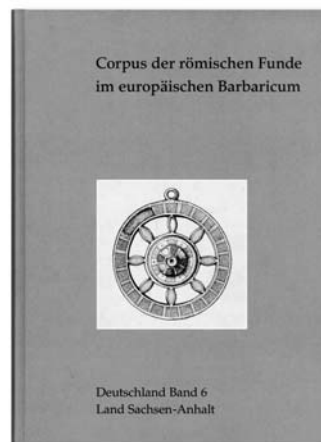
Svazek je standardně doplněn rejstříkem lokalit a kvalitní obrazovou přílohou, zahrnující kresby všech dostupných nálezů srpů, mapky rozšíření základních typů na území Slovenska i výběr významných nálezových celků (depotů) obsahujících srpy. Závěrečná skládací příloha ukazuje chronologické postavení hlavních probíraných typů srpů v rámci sledovaného území.

Literatura

- Gedl, M. 1995:*
Die Sichel in Polen. Prähistorische Bronzefunde XVIII, 4. Stuttgart.
- Petrescu-Dîmbovița, M. 1978:*
Die Sichel in Rumänien mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens. Prähistorische Bronzefunde XVIII, 1. München.
- Primas, M. 1986:*
Die Sichel in Mitteleuropa I (Österreich, Schweiz, Süddeutschland). Prähistorische Bronzefunde XVIII, 2. München.
- Říthovský, J. 1989:*
Die Sichel in Mähren. Prähistorische Bronzefunde XVIII, 3. München.
- Vasić, R. 1994:*
Die Sichel im Zentralbalkan. Prähistorische Bronzefunde XVIII, 5. Stuttgart.

Matthias Becker, Jan Bemann, Rudolf Laser, Rosemarie Leineweber, Berthold Schmidt, Erika Schmidt-Thielbeer, Ingrid Wetzel

Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum Deutschland, Band 6, Land Sachsen-Anhalt

Ve spolupráci s: Fabian Gall, Ines Gerhardt, Brigitta Hoffmann, Harald Kanter, Ralf Küchenmeister, Stefan Mühlemeister, Torsten Schunke
Dr. Rudolf Habelt GMBH, Bonn 2006.
291 stran textu, 7 zobrazení v textu, 135 tabulek, 1 mapová příloha
ISBN-10: 3-7749-3391-X
ISBN-13: 978-3-7749-3391-0

Recenzoval:

Jiří Musil

Ústav pro klasickou archeologii
FF UK Praha
Celená 20, CZ 116 36 Praha 1
jiri.musil@ff.cuni.cz

Recenzovaná publikace je dalším dílem široce koncipovaného mezinárodního projektu (pro nějž se vžil označení CRFB), jehož cílem je zevrubné zpracování nálezů římské proveniencí ze sídlišť a nekropolí na území Římany neobsazené Germánie. Předmětný svazek je již šestým v řadě, navazující na publikace Brandenburg und Berlin D1, Sachsen D2, Mecklenburg-Vorpommern D3, Bremen und Niedersachsen D4, Schleswig-Holstein und Hamburg D5. Tento způsob zpracování materiálu vychází ze současného územního členění (platného od roku 1990) a nijak nereflexuje původní sídelní oblasti a význam regionu v době římské. Použité členění je však pro vlastní zpracování takto početných souborů odůvodněné z formálních důvodů. Tento úzus zpracování byl stanoven již v počátku projektu a jeho prvního dílu (D 1 – Brandenburg und Berlin, Bonn 1994; *von Schnurbein – Erdreich 1992*, 6–11). Současné územní správní členění se promítá do struktury katalogu: jednotlivé lokality jsou v rámci těchto oblastí řazeny abecedně. Sasko-Anhaltsko (původní kraje Magdeburg a Halle), jak je patrné z této publikace, je jednou ze spolkových zemí s početně zastoupenými římskými předměty. Chronologicky lze sledované předměty zařadit do období od přelomu letopočtu do 5. až počátku 6. století po Kr. Do tohoto dílu Korpusu byly zařazeny nálezy, známé k roku 2000. Autoři při jejich určení a datování vycházeli z Eggersova systému, upraveného podle prací K. Godlowského a J. Wielowiejského, doplněného chronologií římského impéria (Abb. 2, s. 5). Podobně jako v dalších publikacích této řady jsou předměty římské proveniencí utříděny do následujících skupin. První tvoří kovové nádoby – do této části patří především bronzové a několik stříbrných nádob. Dále jsou uvedeny skleněné nádoby, u kterých je rovněž užito Eggersova systému, nicméně (což platí obecně), lze tento typ nálezů zatím datovat spíše rámcově podle charakteru nálezového celku. Pozornost věnovali autoři také keramickým nádobám, které jsou na rozdíl od prvních dílů CRFB (D) rozděleny podle jednotlivých kategorií – jedná se především o luxusní keramiku typu terra sigillata, firnisové zboží a nakonec (spíše okrajově) je zařazena též užitková keramika. Následující položky daného nálezového souboru jsou vyhrazeny šperku, sponám a dalším součástí oděvu, skleněným perlám (v Korpusu jsou zmíněny především pozdně římské nálezy, nicméně i zde vyvstává problém, zda jsou pojednávány nálezy římského původu; s. 2). Zajímavou součástí tohoto dílu CRFB představují militária: uveden je např. meč s kruhovým zakončením rukojeti z Töppelu (Kr. Zerst), početný soubor

kování pochev mečů a další drobná bronzová kování. Ve většině případů náleží do období konce 2. a počátek 3. století po Kr. Pozornost je věnována také mincím. V další části katalogu jsou řazeny nástroje a varia – do tohoto oddílu autoři zahrnuli různorodou skupinu železných a bronzových předmětů, mezi nimiž lze zmínit soubor chirurgických nástrojů ze žárového hrobu v Aschersleбену. Důležitou součástí katalogu tvoří také soubor z Leuny (Kr. Merseburg) a novější nález kostrového hrobu v Gommern (Kr. Burg). V korpusu nalezneme rovněž přírodovědné analýzy kovových, skleněných nádob a pigmentů z Gommern (příloha 1–3; s. 283–291).

Samotný katalog je řazen přehledně a stejně kvalitní je též obrazová (ať už kresebná nebo fotografická) příloha. Tato část představuje hlavní přínos publikace; přináší základní informace o problematice v daném regionu na základě současného stavu bádání. V tomto ohledu jsou patrné rozdíly: k nejlépe probádaným oblastem patří jižní část Saska-Anhaltska.

Analýza římsko-provinciálních předmětů (s. 15–21) přináší stručný přehled hlavních skupin, jejich chronologické a typologické hodnocení. Kromě poměrně početného zastoupení produkce julsko-klaudivského období je dalším výrazným horizontem konec 2. a 3. století po Kr., který je M. Beckerem dávám do souvislosti s historickými událostmi po zániku limitu a situací v Galli. V této části je také nastíněno hodnocení římského importu, který je hodnocen obvyklým způsobem jako výsledek obchodních aktivit, výměny zboží, odměna za služby v oddílech římských spojenců, dar - subsidium. Tento nástin hodnocení je na první pohled poměrně obecný, nicméně nikterak nesnižuje význam a minuciózní zpracování materiálu, na které je CRFB především zaměřen.

Literatura

Laser, R. — Voß, H.-U. 1994:

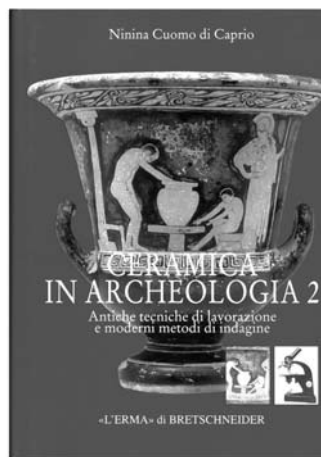
Bundesländer Brandenburg und Berlin, CRFB D1.

Schnurbein, S. von — Erdrich, M. 1992:

Das Projekt: Römische Funde im mitteleuropäischen Barbaricum, dargestellt am Beispiel Niedersachsen, BerRGK 73, 5–27.

Ninina Cuomo di Caprio Ceramica in Archeologia 2

Antiche tecniche di lavorazione e moderni metodi di indagine

Studia Archaeologica 144
«L'Erma» di Bretschneider, Řím 2007.
752 stran, ilustrace v textu
ISBN 88-8265-397-8

Recenzoval:

Jan Kysela

Ústav pro klasickou archeologii

FF UK Praha

Celená 20, CZ 116 36 Praha 1

jan.kysela@hotmail.com

Recenzovaná práce je výrazně přepracovanou a rozšířenou verzí (odtud ona matoucí dvojka v názvu) prvního vydání knihy z r. 1985. Tato nestandardní okolnost (které archeologické dílo má to štěstí, že trh po dvaceti letech povolí, ba vyžádá si jeho opravené vydání?) stejně jako celkový charakter díla souvisí s jeho žánrem a účelem. Nejedná se totiž o vědeckou práci v plném slova smyslu, nýbrž o „učebnici“ („skromný manuál“, jak jej trochu neskromně označuje autorka), jejímž cílem je vychovat již třetí generaci italských keramologů. Tento záměr se projevuje v několika ohledech: jednak ve výrazně učebnicové formě uspořádání díla a podání informací, jednak v jeho zaměření na problematiku italskou či středomořskou. Autorka se soustředí na období antického starověku a středověku (zde její zájem patří zejména na glazovanému a smaltovanému zboží). Keramika pravěká a novověká jsou sice předmětem četných zmínek, nikdy jim však není věnován širší prostor a souvislejší výklad.

Práce je rozdělena na dvě části, z nichž první je věnována technologii keramické výroby, ve druhé potom dostává čtenář základní přehled přírodovědných (spíše než archeologických) metod, použitelných ke studiu keramiky v archeologii. Na závěr připojuje autorka přehled písemných pramenů pojednávajících či zmiňujících se o keramice (prameny náleží obdobím, v nichž spočívá těžiště zájmu celého manuálu, tedy ranému principátu až šestnáctému století). Striktně systematicky strukturované kapitoly jsou proloženy „okénky“ (*finestre*) uvnitř textu a „přílohami“ (*inserti*) mezi kapitolami, v nichž jsou do detailu probírána témata nezapadající přesně do struktury hlavního textu nebo vyžadující podrobnější výklad (od – užitečného – opakování některých základních chemických a fyzikálních pouček přes přehled diskuse o technologii výroby etruského bucchera až po poznámky k variabilitě užívané terminologie). Nápadné místo mezi přílohami zaujímají „etnografická pozorování“ (viz *núže*). Učebnicový text si klade za cíl předložit fakta pokud možno všeobecně platná. Odkazy na praktický projev pojednáváných témat a související bibliografické reference, které by v textu působily rušivě, jsou vykázaný do několikastránkových souhrnů za každou kapitolou. Text je bohatě ilustrován a opatřen nadmíru (občas přesmíru) srozumitelnými tabulkami a schématy shrnujícími pojednávanou problematiku (některé kapitoly tak díky těmto schématům není ani nutno číst).

Prvou část organizuje autorka logicky podle jednotlivých výrobních fází. Po úvodní kapitole následují další čtyři věnované materiálům – hlinám a ostitvům, jejich chemickým a fyzikálním vlastnostem a procesům odehrávajícím se při výrobě artefaktu. Po dobré stovce stran tohoto rozumně dávkovaného a srozumitelně podaného mineralogické-

ho minima přistupujeme v následujících kapitolách k problematice získávání a přípravy surovin, modelace a sušení surového výrobku a úpravy povrchu povlaky na hlinité bázi. Zde se autorka rozsáhle věnuje (vedle hlinitých engob) přípravě a výpalu starověkého listru či firmisu (černému v keramice řecké a helénistické a především červenému, typickému pro římskou *terru sigillatu*) a problematice synterrisace, s těmito povlaky (ne vždy po právu) spojované. Pojednání o úpravách povrchu pokračuje kapitolami o povlácích na bázi skelné a o způsobech dekorace povrchu nádob. Prvou část potom uzavírá kapitola o výpalu, zahrnující pojednání o konstrukcích a typech vypalovacích pecí (opět především antických).

Kostrou celého výkladu je kompletní a kompetentní popis technologických postupů a chemických a fyzikálních procesů. Autorka zde vedle značné technické erudice vychází i z obeznamenosti s praktickou stránkou hrnčířského řemesla. To bohatě dokumentuje pozorováními prováděnými v hrnčířských dílnách jihoitalské Apulie, pracujících ve velkém podle tradičních technologií ještě ve druhé polovině dvacátého století (viz např. Přílohu G, v níž se věnuje problematice výroby surových polotovárů – hmotnost hlíny ve vztahu k hmotnosti výrobku, výrobní časy, výrobní cykly; organizace a uspořádání dílny; či Přílohu H, kde sleduje výrobní proces od vytvoření po vypálení včetně aspektů jako standardisace rozměrů či míra specialisace jednotlivých pracovníků. Na str. 501 nacházíme kuriózní, ale ne nezajímavou zmínku, že výrobní zmetky jsou jako hanba dílny tajně zakopávány na co nejdlehlším místě).

Ve druhé, metodologické, části jsou poměrně stručně představeny „archeometrické metody“ aplikované na zkoumání keramiky. Úvodní pojednání o mineralogicko-petrografické analýze představuje určité standardy pro popis pozorovaného mineralogického vzorce a uvádí zároveň praktický příklad interpretace jednoho takového pozorování. Následující kapitoly o metodách termických, chemicko-fyzikálních (spektrometrie), o mikroanalýzách, spektroskopii či termoluminiscenční analýze předloží (téměř předloží) před čtenáře jen strohý popis základního principu, potřebného vybavení, otázek, na které lze těmito metodami odpovědět a jejich ceny (v řádu „nízká“, „střední“, „vysoká“, příp. „velmi vysoká“). To je pochopitelně zcela v souladu se zaměřením díla: cílem je informovat čtenáře o existenci a možnostech těchto metod, nikoliv z něj učinit experta na ně. Metodologickou část uzavírá krátké svízné pojednání o barvě (nejen keramiky) a o formalisování jejího popisu (zem. Munsellovy tabulky).

Zdolání tohoto sedmisetstránkového kolosu přinese možná čtenáři krátkodobý pocit vítězství, rozhodně však ne dojem naplněného očekávání. Vzdor rozsahu díla, je v něm řečeno méně, než by se slušelo.

Ano, kniha vyčerpávajícím způsobem pojednává problematiku technologie výroby keramiky, pomáhá tak archeologovi „pochopit“ keramický artefakt a předkládá mu zároveň metody, jejichž prostřednictvím bude schopen „vymáčknout ze střepu všechno, co ví“. Jinými slovy, tento manuál školí badatele oddané kvalitativní analýze vybraných jedinců. Tento přístup (typický pro tradiční archeologii, zejména klasickou) je charakteristický pro italské bádání: ať už v tradici díla sira Johna Beazleyho přiřazuje malované nádoby jednotlivým attickým mistrům či ať pomocí nejmodernějších metod určujeme oblast původu určité keramické třídy, ve středu našeho zájmu zůstává artefakt, individuum, či kvalitativně soudržná skupina. Kvalitativní analýza je pochopitelně povinnou základní součástí keramologického bádání, je však otázkou, zda je možno téma „keramika v archeologii“ omezit jen na ni. Kniha totiž zcela pomíjí např. práci nikoliv s individuem, ale s keramickým nálezovým souborem, tedy problematiku analýz kvantitativních (viz např. *Arcelin — Tuffreau-Libre /eds./ 1998*) či otázku studia fragmentarisace nádob v souvislosti s archeologickými formativními procesy. Otázka funkce nádob je řešena pouze mimochodem v souvis-

losti s příslušnými technologickými detaily. Podobně minimální zájem je věnován jakékoliv formě interpretace (hospodářské či společenské) artefaktů či jejich souborů (organizace výroby na úrovni vyšší než jen dílenské; keramika jako prostředek směny; keramika jako „nástroj“ obchodu – problematika amfor). Pokud kniha nazvaná „Keramika v archeologii“ existenci těchto metod a problematik zcela zamlčuje, považují to za její významný nedostatek.

Drobnou výtku je nutno vznést vůči autorčině zacházení s prostorem: neváhá opakovat v plném či v nezanedbatelném rozsahu argumentace o tématech společných pro dvě či více kapitol (přesahů mezi jednotlivými tématy je nemálo). Místy se nechá unést svým nesporným řečnickým nadáním za hranice únosnosti (nejfrapantněji v téměř lukréci-ovském vyprávění o keramice a společnosti na počátku šesté kapitoly). Věcný technický (avšak nikoliv nezájivný) výklad je místy nečekaně proložen větami či odstavci, které by si zasloužily buď konkretisovat či vypustit. Autorčin jazyk je sice skvostný, avšak pro potřeby „skromného manuálu“ snad až příliš. Zkrácením o sto či dvě stě stran by práce nijak nepozbyla na vědecké a didaktické kvalitě (zbylo by místo na okruhy oplakané v předchozím odstavci), stala by se ovšem přístupnější čtenářsky i cenově (700 křídových stran v bretschneiderovsky kvalitní plátěné vazbě vyjde v nakladatelově akci na 90 €).

Pro potvrzení výše předložených výtek je možno knihu srovnat s dílem P. M. Riceové (*Rice 1987*). I v tomto případě se jedná o příručku shrnující základní keramologické informace. Americká autorka (vyrůstající pochopitelně ze zcela odlišného myšlenkového prostředí než její italská kolegyně) dokáže ve výrazně kondensovanějším (a o třetinu kratším) textu předložit vedle víceméně stejné kompetentního přehledu výrobní technologie (pomíjející specificky středomořské otázky) a archeometrických metod i neméně výmluvný nástin metod deskriptivních, klasifikačních i kvantifikačních. Nepouští ze zřetele, že keramika je produktem lidských společností a že konečným cílem archeologa by mělo být studovat prostřednictvím nalázané keramiky právě tyto společnosti. Není pochopitelně úkolem recenenta kritizovat autora za volbu záběru díla, zejména pokud je problematika tohoto záběru vyčerpána do dna, jak tomu v práci N. Cuomo di Caprio věkem skutečně je. Srovnáme-li však oba přístupy – anglosaský abstraktnější, zaměřený spíše na metodu a na co nejširší aplikovatelnost a italský konkrétní, soustředěný na co nejpodrobnější obsáhnouti už vymezené problematiky – jeví se prvý pro potřeby začátečnického manuálu jako způsobilější. Ať je tento pocit oprávněný nebo ne, nic to nemění na skutečnosti, že pro toho, kdo se rozhodne získat co nejkompletnější přehled o technologii keramické výroby antického starověku a středověku, představuje práce N. Cuomo di Caprio věkem jedinečný a téměř povinný výchozí bod.

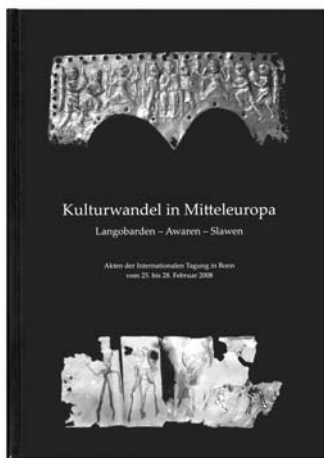
Práce kvalitním způsobem shrnuje a organizuje značné množství informací (známých, tušených i vrcholně specializovaných) ve velice soudržný celek. Uspořádání i výklad jsou velmi názorné a přístupné i při šíři a občas i náročnosti problematiky a forma manuálu je tak naplněna dokonale. Vzdor zaměření na problematiku středomořskou (které lze středomořské badatelece stěží vytýkat) jsou elementární technologické informace, které kniha nabízí, využitelné a užitečné i pro středoevropské adepty keramologie protohistorické a zejména středověké. Pro archeology klasické by potom práce měla patřit mezi základní příručky.

Literatura

- Arcelin, P. — Tuffreau-Libre, M. (eds.) 1998:* La quantification des céramiques, Conditions et protocole (Actes de la Table ronde du Centre archéologique européenne du Mont Beuvray; Glux-en-Glenne 1998); Coll. Bibracte 2. Glux-en-Glenne.
- Rice, P. M. 1987:* Pottery Analysis, A Sourcebook. Chicago.

Kulturwandel in Mitteleuropa Langobarden – Awaren – Slawen

Akten der Internationalen Tagung in Bonn
vom 25. bis 28. Februar 2008

Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte.
Band 11
RGK des DAI, Frankfurt a. M.
Herausgegeben von Jan Bemmann
und Michael Schmauder.
Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn 2008.
706 stran
ISBN 978-3-7749-3593-8

Recenzoval:

Michal Lutovský

Ústav archeologické památkové péče
středních Čech (ÚAPPSČ) Praha
Nad Olšínami 3/448,
CZ 100 00 Praha 10
michal.lutovsky@uapps.cz

Obsáhlý sborník zahrnuje celkem 33 příspěvků odeznelých na stejnojmenné konferenci, sestavených do šesti, víceméně chronologicky řazených oddílů. Není „jen“ o Langobardech a téměř osmi staletích jejich existence; zároveň jde o základní kompendium informací o mladších fázích stěhování národů, především ve středoevropském prostoru, s pochopitelnými chronologickými a územními přesahy. Na druhou stranu, Avari a Slované zmiňovaní v podtitulu sborníku i konference rozhodně neleží v centru pozornosti; jsou zde zahrnuti spíše jako dědici území, do něž se před tím výrazně zapsali právě Langobardi. Studie věnované Avarům a Slovanům jsou bezesporu zajímavé, z celkové koncepce sborníku se ovšem poněkud vymykají.

Úvodní oddíl obsahuje dva „nearcheologické“ příspěvky – jednak historickou pasáž shrnující základní údaje o migracích a etnogenezi Langobardů z pohledu psaných pramenů (*W. Pohl: Migration and Ethnogenesis der Langobarden aus Sicht der Schriftquellen*), jednak nástin metod i výsledků přírodovědného bádání nad tématem mobility a migrací s přihlédnutím k pohybům Langobardů (*T. Tütken — C. Knipper — K. W. Alt: Mobilität und Migration im archäologischen Kontext: Informationspotential von Multi-Element-Isotopenanalysen /Sr, Pb, O/*).

Další příspěvky shrnuje oddíl nazvaný Langobardi v polabských regionech až do r. 500 po Kr. *K.-P. Johne* shromáždil údaje písemných pramenů z prvních dvou století po Kr. (Die Langobarden in den Schriftquellen bis zu den Markomannenkriegen), další statě se z archeologického hlediska zabývají jednotlivými regiony důležitými pro počátky Langobardů, respektive pro první etapu jejich dějin, a to horním Polabím počínaje a Čechami konče (*H.-U. Voss: Parum – Putensen – Pavia? Anmerkungen zur Archäologie der Langobarden an der Niederelbe; F. Gall: Die Altmark als Siedlungsgebiet der Langobarden – Ein Kommen und Gehen?; M. Hegevisch: Zwischen Skandinavien und Mähren. Zum Verbreitungsbild der jünger-kaiserzeitlichen Westmecklenburgisch-Ostholsteinischen Formengruppe; W. Walther: Ein reich ausgestattetes Brandgrab einer Elbgermanin aus dem späten 2. Jahrhundert n. Chr. von Altengottern, Unstrut-Hainich-Kreis /Nordwestthüringen/. Ein Vorbericht; J. Bemmann: Mitteldeutschland im 5. Jahrhundert – Eine Zwischenstation auf dem Weg der Langobarden in den mittleren Donaauraum?; E. Droberjar: Thüringische und langobardische Funde und Befunde in Böhmen. Zum Problem der späten Phasen der Völkerwanderungszeit*).

Třetí část sborníku je věnována problematice Langobardů ve středním Podunaví v 5. a 6. století. Je uvozena základní přehledovou studií *J. Tejralla* (Ein Abriss der frühme-

rowingzeitlichen Entwicklung im mittleren Donaauraum bis zum Anfang des 6. Jahrhunderts) a obsahuje dalších pět příspěvků (*A. Stuppner: Bemerkungen zu den vorlangobardischen Funden im mittleren Donaauraum; E. Lauer-mann — H. Adler: Die Langobardenforschung im norddanubischen Niederösterreich und im Tullnerfeld; E. Nowotny: Die Ornamentik der Zaumzeugbeschlüge von Hauskirchen, Grab 13; Ch. Blesl: Gräber des 6. Jahrhunderts zwischen der Traisen und dem Wienerwald in Niederösterreich; P. Prohászka: Ein völkerwanderungszeitlicher Schatzfund aus Mähren und seine europäischen Beziehungen; posleďně uvedený článek se týká se nálezu z Nasobůrek u Olomouce*).

Archeologii langobardského období v Panonii, tedy především 1. poloviny 6. století, je věnováno dalších šest statí, opět uvedených přehledovou studií, tentokrát shrnující maďarské bádání (*T. Vida: Aufgaben und Perspektiven der Langobardenforschung in Ungarn nach István Bóna; D. Quast: Funde aus dem fränkisch-alamannischen Gebiet im langobardenzeitlichen Pannonien; J. Schmidtová — M. Ruttkay: Das langobardische Gräberfeld von Bratislava-Rusovce; U. von Freeden: Ausgewählte Befunde aus dem langobardenzeitlichen Gräberfeld von Szólád, Komitat Somogy, Ungarn; Z. Bocsí: Die Keramik aus zwei spätantiken Siedlungen am Balaton: Ordacsehi-Kis-töltés und Zamárdi-Kútvölgyi-dűlő, Komitat Somogy, Ungarn; O. Heinrich-Tamaska: Bemerkungen zur Landschafts- und Raumstruktur auf dem Gebiet der „Keszthely-Kultur“*).

Oddíl věnovaný archeologii Langobardů po jejich odchodu z Panonie obsahuje tři příspěvky s italskou a tyrolskou problematikou (*G. P. Brogiolo — E. Possenti: Aktuelle Forschungen und Ansätze der langobardischen Archäologie in Italien; V. Bierbrauer: „Alboin adduxit Langobardos in Italia.“ Langobarden nach der Einwanderergeneration: Verliert die Archäologie ihre Spuren im 7. Jahrhundert?; H. Stadler: Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Volders, Augasse, und sein Beitrag zur Frühgeschichte Tirols*).

Osídlení středoevropského prostoru po odchodu Langobardů, a tedy archeologii Gepidů, Avarů a Slovanů patří závěrečná část sborníku, možná méně kompaktní a v řadě ohledů spíše výběrově pojatá (*L. Bárzu — R. Harhoiu: Gepiden als Nachbarn der Langobarden und das Gräberfeld von Bratei; L. Poláček: Mikulčice und Awaren. Zur Interpretation „awarischer“ Funde von Mikulčice; J. Zábojník: Zur Problematik der Siedlungen aus der Zeit des Awarischen Khaganats in der Slowakei; P. Tomka: Innere Migranten an einer Strassenkreuzung – Regionsfremde in der Kleinen Tiefebene; N. Profantová: Die frühslawische Besiedlung Böhmens und archäologische Spuren der Kontakte zum früh- und mittelawarischen sowie merowingischen Kulturkreis; G. Fusek: Frühe Slawen im Mitteldonaugebiet; P. Stadler: Ethnische Verhältnisse im Karpatenbecken und Beziehungen zum Westen zur Zeit des Awarischen Khaganats im 6. und 7. Jahrhundert; S. Musteață: Byzantinische Münzfunde im Karpatenbecken und nördlich der unteren Donau im 8.–9. Jahrhundert; V. Ceglia: Le presenze avariche nelle necropoli altomedievali di Campochiaro*).

Odhlédneme-li od posledního oddílu, který je možná tak trochu úlitbou „multikulturálnímu“ pojetí konference, jde o sborník v zásadě monotematický, shrnující archeologické poznatky o jedné zásadní etapě evropských dějin, o oblouku sklenutém mezi dolním Polabím a severní Itálií a mezi 1. a 8. stoletím. Kniha je kvalitně vypravena, bez významu není ani rychlost s jakou byla vydána – k dispozici byla už půl roku po konferenci, v době konání bonnské výstavy o Langobardech (srpen až říjen 2008). To, že editorské a vydavatelské rychlosti padla za oběť část článku E. Droberjara v podobě seznamu literatury, je v rámci vynikajícího celku pouze drobným, byť nepříjemným detailem.

Jiří Macháček

Pohansko bei Břeclav

Ein frühmittelalterliches Zentrum als sozialwirtschaftliches System

Studien zur Archäologie Europas 5
Habelt Verlag, Bonn 2007.
441 str. + 144 obr., 131 diagramů
+ CD-ROM v příloze.
ISBN 3-7749-3487-8

Recenzoval:

Rudolf Procházka

Archaia Brno
Česká 156/6
CZ 602 00 Brno
rprochazka@archaiabrn.cz

Monografie Jiřího Macháčka představuje nejen habilitační práci, nýbrž i výstup z řady grantových projektů. Představuje významný pokus využít výsledky rozsáhlého, mnohaletého archeologického výzkumu raně středověkého jihomoravského centra pro sociální výpověď o raně středověké společnosti. Práce ovšem nepředstavuje komplexní vyhodnocení všech zkoumaných ploch (prozkoumáno asi 48 % celkové plochy: cca 28 ha včetně valu), nýbrž především vychází ze zpracování odkrytů v části zvané Lesní školka (1,9 ha), které vedli v letech 1961–1990 prof. František Kalousek a zejména prof. Bořivoj Dostál. Analýza zde získaných pramenů formalizovanými metodami s využitím výsledků „tradičního“ bádání, hlavně prací tak výrazné vědecké osobnosti, jakou byl prof. Dostál, umožnila autorovi vystoupit s ucelenou teorií struktury a funkce významného raně středověkého centra.

Kniha je členěna do 9 hlavních částí s množstvím dílčích kapitol. Úvod v kostce shrnuje autorovo krédo, jímž je aplikace procesualistického názoru i metodologie na bádání o raně středověku. To by mělo umožnit opětovný, nyní však mnohem exaktnější vstup archeologie do diskuse o charakteru raně středověké, zejména pak „velkomoravské“ společnosti. J. Macháček je přesvědčen o schopnosti archeologie vystoupit se samostatnou, o své prameny opřenou teorií, která posléze vstupuje do dialogu s koncepcemi postavenými na písemných pramenech. Není věci neznámou, že autor náleží k nejvýraznějším žákům a pokračovatelům prof. E. Neustupného, na jehož dílo se v metodické oblasti často odvolává a jehož postupy ctí a rozvíjí. Základem metodického postupu je tzv. analýza spočívající ve formalizované deskripci archeologických pramenů, tříděných dle schématu v zásadě tradičního, byť modifikovaného. Databázově zpracované informace představují pak základ dalšího vyhodnocení. Celý deskripční systém je výrazně přizpůsobený specifikům Pohanska. Jde o pozůstatky sídlištní aglomerace z tzv. velkomoravského období v inundaci řeky Dyje, kde se – vzhledem k velké rozloze v relaci k hustotě osídlení i k patrně nepřilíživě dlouhému trvání své vrcholné fáze – nevytvářela členitá stratifikace. Zdánlivě jednoduchá nadložní vrstva, navíc v prostoru tzv. lesní školky narušená zemědělskou činností, nebyla při výzkumu v 60.–80. letech minulého století v souladu s tehdejšími vědeckými přístupy zrovna v centru pozornosti archeologů – jejím odstraněním po omezeném navzorkování se docílilo množiny izolovaných entit, tzv. objektů, tedy negativů výkopů, jejichž charakter a artefakty ze záspy představovaly hlavní předmět dalšího zkoumání. Určitou výjimku představovaly pouze stavební pozůstatky v areálu tzv. velmožského dvorce. Odstranění

původního povrchu terénu a pozůstatků příslušných nadložních aktivit znamená vždy výrazné ochuzení pramenné základny – především výrazně omezuje poznání těch struktur, které nezasahovaly do podloží, např. srubových příbytků. Tuto skutečnost musíme mít vždy na paměti, pokud rekonstruujeme skladbu nějakého sídliště pouze na základě zahloubených relikvů. J. Macháček se nicméně pustil pomocí velmi propracované metody do pokusu vytěžit z takto strukturovaných pramenů maximum pro dosažení stanoveného cíle, jímž je v podstatě interpretace odrazu, který zanechávají sociální vztahy v archeologických pramenech ze zaniklých sídlišť. V tomto případě se zaměřil na sídelní útvar centrálního charakteru v rámci společnosti tzv. velkomoravského období. Nutným předpokladem bylo vzhledem k nedostatečně vyvinuté stratifikaci a nedostatku opor pro stanovení absolutní chronologie alespoň relativní rozfázování vývoje osídlení, které bylo možné jedině pomocí analýzy keramiky. Zde se autor mohl opřít o výsledky své publikované disertační práce (*Macháček 2001*), kde představil metodický arzenál, v modifikované podobě o několik let později použitý i k hledání logiky uspořádání sídelních relikvů. V duchu klasické teorie odpadových areálů, u nás rozvíjené zejména E. Neustupným a M. Kunou, vyšel z předpokladu, že do zahloubených objektů se dostával sekundární odpad z dosud málo narušených odpadových vrstev působením přírodních procesů. Délku časového odstupu odráží zejména fragmentarizace – keramika ze zbytků starších smetišť je více zlomkovitá než z dosud „čerstvé dopadové vrstvy.“ Tato teorie dobře vysvětluje přítomnost kulturně výrazně odlišných souborů nálezů v jamách na polykulturním pravěkem sídlišti. Sporné je působení lidského faktoru při zasypávání sídlištních jam – přinejmenším v hustě osídlených areálech středověkých měst můžeme bezpečně doložit záměrné přesunování uloženin do výkopů. Přitom ovšem dochází někdy k míšení různých starých uloženin, což ztěžuje interpretaci jejich movitého obsahu. Domnívám se, že před započítáním analýzy keramických souborů měl být posouzen způsob zaplnění alespoň těch výkopů, kde to dokumentace umožňuje, tedy zejména z kreseb a fotografií řezů. Nelze vyloučit, že některé záspy např. s velkými zlomky podložní hlíny by prozradily záměrné zaplnění. Překvapivě na příloženém CD sice řezu objektů najdeme, ale jen v podobě obrysů výkopů. Totéž platí i pro starší digitální publikaci pramenů z výzkumu trati „lesní školky“ (*Macháček 2002*). Na zvrstvené lokalitě může záměrné zaplnění s použitím různých výkopků přinést do keramického souboru četná starší rezidua, a to i velké zlomky uchovávané v záspyech dříve zaplněných jam či ve starších vrstvách rychle překrytých dalšími uloženinami. V případě málo zvrstveného Pohanska však je tato hrozba o něco menší – i v případě záměrného záspy lze předpokládat, že velké zlomky keramiky, zejména s dochovanou křivkou (např. okraj-hrdlo–plece) se do povrchového odpadního areálu dostaly nedlouho před utvářením dotyčného souboru v jámě. Více může záměrné zasypávání ovlivnit interpretaci vztahu archeologizovaných předmětů a samotného zahloubeného objektu – pokud připustíme vědomý přesun výplně, nemusí být v ní obsažené artefakty v žádném vztahu ke struktuře, kde se našly.

Základem analytické části práce je formalizovaný popis řadou deskriptorů, který se nevztahuje jen na artefakty, ale i na tzv. objekty, tedy výkopy. Vzhledem k charakteru lokality s částečně záměrně redukovanou pramennou základnou jsou pro autora klíčovou jednotkou. Výplň, případně její jednotlivé vrstvy, nepředstavuje tedy samostatnou entitu, jako je tomu v klasické formulářové archeologii. Systém nelze tedy bez patričních úprav aplikovat na lokality s dochovanými původními povrchy, které dovolují daleko lépe sledovat stratigrafické vztahy. Archeologickou syntézou chápe J. Macháček v duchu E. Neustupného vyhledávání kladných či záporných faktorů souborem statistických metod, zejména z oblasti tzv. multivariálních

analýz (zejména analýzou hlavních komponent), tedy stabilních vztahů mezi určitými deskriptory, tradičně v oboru vyhledávané empiricky, nejvýše pomocí jednoduchých kvantifikací. Výsledky dosažené touto metodou při výzkumu keramiky, které umožnily její věrohodné rozfázování (*Macháček 2001*) byly nyní rozšířeny o výzkum vzájemných vztahů i dalších složek materiální kultury, jakož i k sídlištním objektům. Ověřování relevance zjištěných vztahů, tzv. validace, byla prováděna jednak statistickými testy (Chi-kvadrát test nezávislosti, Kolmogorov-Smirnovův test), jednak tzv. validací formálních struktur, tedy pomocí archeologických dat, která v deskriptivní matici ověřovaných výsledků nefiguruje (např. stratigrafické vztahy). Patří sem také zjišťování prostorových vztahů jednotlivých entit pomocí nástrojů geografického informačního systému (GIS). Důležitou součástí následné interpretace je tvorba modelů jako součást aplikace teorie systémů. Různé společenské oblasti jsou analyzovány jako systém, tedy množina prvků, mezi nimiž působí vzájemné vazby. Tyto prvky obvykle představují rovněž systémy – jak daleko chceme v jejich rozboru zajít, záleží na rovině posuzování. Aplikace teorie systémů může obohatit výzkum velkomoravské společnosti o zjišťování vztahů a závislostí těch součástí, které byly pro její život určující. Může např. přinést nové pohledy na otázku zhrucení tohoto raného státu analýzou redistribučních vztahů mezi centry a jejich zázemím, tedy subsystémy zásadního významu. Modelování v pojetí J. Macháčka znamená v závislosti na teorii E. Neustupného formulaci vlastností určitého sociálního systému na základě zjištěných vztahů komponent materiální kultury odvozených z archeologických pramenů v konfrontaci s příklady ze „živé kultury“ – ať již z psané historie či z kulturně-antropologických výzkumů (*Neustupný 2007*).

Značnou pozornost věnoval autor prostorové analýze skupin hrobů, které byly rozmístěny v rámci sídlištního areálu „lesní školka“. Tento pozoruhodný jev byl dosud vysvětlován jen rámcově jako součást rané fáze christianizace projevující se rozpadem dosud jednotného pohřebního ritu. Pomocí obdobné metodiky jako v případě sídlištních struktur J. Macháček mimo jiné zjistil, že hroby s výbavou (nůž, nádoba) většinou nemají západovýchodní orientaci a jsou především mužské; naopak byly takto kladený pohřby, kde nebožtík má jednu ruku ohnutou. Pozoruhodný je též nejčastější výskyt nádob v dětských hrobech, naznačující delší uplatňování pohanských rituálů u této skupiny nebožtíků. Prostorová analýza ukázala, že pohřby, které vykazovaly křesťanské znaky (orientace Z-V, ohnuté ruce, absence milodarů) jsou volně rozptýleny, často na okrajích jednotlivých skupin hrobů. Autor se domnívá, že jde o křesťany v rámci nižších společenských vrstev, které pohřbívali mezi sídlištními objekty. Je třeba jen připomenout, že definitivní ústup do polohy rukou podél těla nastal až v průběhu 13. století. V rámci mužských hrobů jsou s bohatší výbavou ty, které postrádají nádoby, umístěny často uprostřed dílčích skupin – J. Macháček se domnívá, že šlo o jakési předáky v rámci příslušných komun. Macháčkova analýza přinesla pro tuto oblast vývoje přechodových rituálů pozoruhodné detaily – nicméně základní Dostálova interpretace, že šlo o společensky relativně níže postavené obyvatelstvo služebních struktur vně velmožského dvorce – zůstala nezměněna.

Pro řešení otázky vztahů k sídlištním objektům má velký význam, že tři podle orientace vydělené skupiny hrobů mají různé rozmístění a korespondují většinou s orientací okolních sídlištních objektů. Zdá se, že to je hlavní důvod, proč byly zařazeny do mladší velkomoravské fáze. Chronologická analýza nálezcových souborů v textu chybí, validace pomocí stratigrafických vztahů je jen zmíněna. V článku B. Dostála, na který se v této souvislosti odkazuje, najdeme také jen stručnou zmínku (*Dostál 1993*, 48).

Zdá se, že mezi předvelkomoravským osídlením 6.–8. století a starší velkomoravskou fází není kontinuita. Starší velkomoravská fáze (respektující již obvodové opevnění)

přináší výrazný vzestup rozsahu osídlení – objekty byly často v nepravidelných řadách s orientací delší osy SV–JZ rozmístěny po celé zkoumané ploše. Většina struktur včetně palisádových žlábků a všech hrobů však náleží mladší fázi (dendrodatum 882?), kdy se s ohledem na orientaci zahloubených objektů výrazně projevuje bipolarita mezi S a J částí sídliště. Další znak představují pravouhlé struktury, vymezené zahloubenými objekty či povrchovými sloupovými stavbami, místy i palisádovými žlábků. Konstrukce těchto útvarů však již není dílem matematické analýzy, nýbrž empirického posouzení plánů objektů jednotlivých fází. Autor se domnívá, že základní modul zmíněných struktur byl odvozen prostřednictvím půdorysu ohrady starší fáze dvorce od podstatně menší kultovní ohrady k němu příslušné. Je skutečností, že i ve zhruba pravouhlém dvorci se sídlištní objekty soustřeďují především podél obvodu, ovšem s menším podílem zahloubenin vyjma sloupových jam a žlábků. Při pohledu na příslušná vyobrazení se však nelze ubránit určitým pochybnostem. Na nejinstruktivnějším obrázku (s. 266, obr. 74) vystupují ze zmíněných struktur relativně nejistější útvary v levém dolním rohu a vpravo nahoře (nejsou označeny). Nelze však nevidět, že řada objektů (jak zahloubených, tak i povrchových) jejich hranice nerespektuje, dělicí linie rozdělují některé skupiny hrobů a kromě menších skupin nelze do tohoto systému zařadit velkou plochu na severním okraji odkrytého areálu. Je zjevné, že ve výsledném obrazu sídlištních objektů chybí řada povrchových staveb, které vzhledem k již uvedeným skutečnostem nemohly být vůbec zjištěny (zvl. s. 266, 285–288). Do podloží byla nepochybně zapuštěna jen část žlábků či sloupových jamek, takže řada odkrytých struktur působí neúplným dojmem, např. odnikud nikam vedoucí žlábků či palisádové linie, navíc občas porušující hranice pravouhlých útvarů. To nepochybně omezuje možnosti interpretace sídlištních struktur (srov. též *Dostál 1993*, s. 34–35). Směry delších os zahloubených objektů zřetelně určuje průběh hradby, která právě zde mění směr ze S–J v jižní části na SZ–JV v části severní změnou osy hradby. Prázdnou proluku, která se lomí v ostrém úhlu, považuje J. Macháček za hlavní komunikaci, která je svým severním ramenem orientována shodně se směrem hradby. Ve shodě s orientací S částí zástavby je i orientace dvorce, která snad vychází z obdélné kultovní ohrady při S koutě palisádového ohrazení starší fáze, delší osou SV–JZ. Struktura pravouhlých útvarů na nezkoumané ploše byla zjišťována pomocí geofyzikálního průzkumu a následného vyhodnocení anomálií; další tři pravouhlé útvary byly rekonstruovány na dalších zkoumaných, avšak dosud nikoliv obdobně detailně zpracovaných plochách. Důležitý je v tomto ohledu zejména odkrytý v trati Lesní hrád, kde byla kromě zahloubených objektů zkoumána z velké části nepoškozená „kulturní vrstva“ na sterilním podloží (1999–2003). Pomocí softwarových nástrojů GIS byly zde vyhodnoceny některé složky sídlištního odpadu. Soustřeďoval se nejen v místech zjištěných sídlištních (zahloubených) objektů, ale také na plochách, kde takové útvary nebyly zjištěny. J. Macháček zde reálně uvažuje o specializovaných odpadních areálech. Nejvýznamnější oporu teorii o pravouhlých strukturách představuje zjištění, které vyplynulo ze srovnání rozložení sídlištního odpadu v tzv. velmožském dvorci a v Lesním hrádu. Ukázalo se totiž, že v obou případech je zhruba uprostřed nepravidelná plocha, kde se odpad vyskytuje minimálně a kde je také relativně málo stop sídlištních aktivit. Stejně jako v případě tří dalších struktur v lesní školce se největší skupina hrobů soustřeďuje především při okraji.

Zjištění pravouhlých struktur o průměrné ploše asi 1400 m² představuje hlavní výsledek primární analýzy archeologických pramenů. V práci však při absenci jednoznačně interpretovatelných ohrad pozorujeme někdy příliš schematické vedení obvodové linie (např. s. 287, Abb. 92), navíc postrádáme analýzu skladby jednotlivých útvarů,

kteřá by měla obsahovat alespoň pokus o zdůvodnění umístění jednotlivých objektů. Nelze nevidět jeden z hlavních problémů celé konstrukce – předpokládaná komunikace v Lesní školce zřetelně směřuje přímo do dalších pravouhlých útvarů, které jsou navzdory značné pravidelnosti dosti neuspořádaně rozhozeny po ploše a sotva umožňují vyčíst nějaký komunikační systém. Ani v Lesním hrůdu se nepodařilo odkrýt jednoznačné stopy cesty, jakou známe např. z Líšně - Starých Zámků. Přitom komunikační systém je pro strukturování zástavby nejen raně středověkých center určující. V novějším článku (Dresler — Macháček — Přichystalová 2008) jsou podél cesty v Lesní školce zhruba řazeny zemnice, které ovšem ve srovnání zejména s jižními předhradím představují v zástavbě spíše podružný typ domu. Pak by byly určujícím prvkem půdorysné skladby, a ne ony pravouhlé struktury, o kterých nevíme, zda byly souborem dílčích usedlostí či samostatné dvorce.

Domnívám se, že jednoznačná interpretace prostorové struktury Pohanska měla být provedena až v souvislosti s detailním vyhodnocením nejnovějšího výzkumu v poloze Lesní hrůd, kde byly komplexně dokumentovány i sídlištní vrstvy a povrchy. Přesto má přítomnost pravouhlých útvarů na hradišti Breclav - Pohansko určitou pravděpodobnost, byť možná ne vždy v těch obrysech, jaké se pokusil vymezit J. Macháček. Alespoň v některých případech respektují shluky zahlobením volné plochy, kde nelze vyloučit inspiraci zástavbou dvorce. Mimo tyto útvary se však nacházely další doklady sídlištních aktivit. Každopádně se ukázala důležitost výzkumu tzv. kulturní vrstvy, tedy studia odpadových areálů – jediné touto cestou se lze dobrot verifikace půdorysu zástavby vnitřní plochy Pohanska. Největší problém vidím v rozluštění komunikačního systému.

Jádro práce obsahují dvě kapitoly obsahující vlastní sociální interpretaci Pohanska, a to v rámci teorie systémů a v kontextu centrálních útvarů raně středověké Evropy.

Ve srovnání se zemědělskými sídlišti slovanského prostředí vyzdvihuje autor absenci obilnic. To je nepochybně indikátor jiné než zemědělské obživy naprosté většiny obyvatel aglomerace Pohanska. S přihlédnutím k interpretaci sídlištních struktur na hradištích a předhradích Polabských Slovanů (Tornow) tvrdí, že uspořádání objektů na slovanských raně středověkých sídlištích vylučuje soukromé vlastnictví půdy (Grundbesitz) a přiklání se ke kolektivnímu, velkorodinnému vlastnictví, což není nijak nový názor (např. Donat 1980; Brather 2001). Až ve 2. polovině 11. století připouští existenci usedlostí, přičemž se opírá zejména o dosti problematickou rekonstrukci vývoje západomoravských Mstěnic. Ač konkrétní přidělení tamních objektů jednotlivým fázím nemusí vzhledem k užité metodě datování odpovídat skutečnosti, existence seskupení sídlištních prvků různých funkcí do jakýchsi volně uspořádaných a spíše nehrzených usedlostí je zde pro pokročilé 11. až 12. století pravděpodobná (Nekuda 2000; srov. Procházka 2002). Ostatně vydělování konkrétních popluzí s obydlími z rámce obcinné či velkorodinné držby naznačuje i známá listina Jindřicha Zdíka z r. 1141. Je nepochybné, že užívání půdy raně středověkými Slovy nemělo stabilní parcelní členění, chybí dvory či usedlosti známé již od doby římské u Germánů. Dědičné užívání určitých částí pluzžiny jednotlivými rodinami při nedostatku písemných zpráv nelze vyloučit, stejně jako pro místa obydlí však musíme připustit variabilní časoprostorové umístění. Z archeologických struktur nelze přímočaře usuzovat na konkrétní formy vlastnictví v raném středověku. Ohrázování usedlostí však obecně souvisí se změnami zacházení s půdou směrem k prohlubování soukromovlastnických forem v rámci užší rodiny a současně stabilizací umístění stavebních pozemků, přičemž vlastnictví či lépe držba může mít různou podobu – svobodné vlastnictví, léno, doživotní či dědičný nájem apod. Vyrůstající z antických kořenů, objevuje se vymezená stavební parcela znovu již v merovejském období raně středověké západní Evropy

a plně se rozvíjí ve vrcholném středověku, kdy se zřetelně vymezená area stává základním prvkem sídliště městského či vesnického typu (Strahm 1945). Na základě rozsáhlé rešerše po západoevropských sídlištích raně městského typu, jakož i výrobně zaměřených předhradích správních center dochází J. Macháček k závěru, že Pohansko stojí nejbližší těm sídlištím zaměřeným na výrobu a obchod, tzv. emporiím, jejichž pravidelný půdorys je dílem iniciativy silné moci vládce; jedná se zejména o anglosaský Hamwic či severoněmecké Haithabu. V rámci relativně pravidelných půdorysů autor správně rozlišuje lokality bližší se strukturou pravouhlému rastru (Hamwic) od lineárních útvarů, kde se zástavba soustřeďuje kolem uliček sbíhajících se většinou k mořskému břehu. Existuje ovšem řada emporií, kde nelze pravidelnou strukturu vysledovat (Ralswiek), jinde se setkáváme s kombinací volnější a pravidelně uspořádané zástavby (Haithabu). Vznik pravidelných struktur nelze odvozovat pouze ze zásahů shora, v řadě případů může být dílem místní raně komunální iniciativy. Zejména u lineárních struktur (Dorestad, Sigtuna) byl určující co nejsnadnější přístup k přístavním molům. Anglosaský Hamwic (8. stol.) představuje svým uličním rastrem vrchol, jinde nedosažený. Tato struktura ovšem nevznikla naráz, nýbrž postupně. Pravouhlé křížení některých ulic se objevuje také u současných (Ipswich) i mladších anglosaských center (Winchester). Je otázkou, jakou roli hrála královská moc, které šlo především o příjmy, případně zajištění bezpečnosti opevněním. Nelze vyloučit působení předloh v ruinách antických měst, na které některá sídliště navazovala. Anglosaská, fríská či skandinávská emporia se vyznačovala znalostí parcelace někdy s dvorcovým uspořádáním objektů a zřetelný komunikační systém. Strukturu cest lze rozpoznat i u obdobných lokalit zakládaných na slovanském území, kde je výskyt dvorců doložen podstatně méně (Menzlin, Staraja Ladoga). Vnitřní uspořádání sídlišť bylo i tam, kde se již emporia dostala pod svrchovanost vládců raných států, tedy v Anglii, Skandinávii či v oblasti franské mocenské sféry spíše dílem zdejších obyvatel, především kupců požívajících výsadní postavení a panovníkou ochranu. Např. pro Birku je ve Vita Anskarii (9. století) dosvědčena role místní samosprávy reprezentované shromážděním „thingem“ s výsademním postavením obchodníků – *negotiatores*, s nimiž komunikoval představitel královské moci „*prefekt – goði*“.¹

Aplikace teorie systémů ve výzkumné praxi Pohanska je nepochybně šťastný počín, i když je do jisté míry formalizační postupů známých i předchozím stadiím bádání. J. Macháček rozlišuje několik vzájemně provázaných subsystémů – populační, subsistenční (zajištění potravinových zdrojů), technologicke-řemeslný (nezemědělská produkce), sociální a projekční – symbolický (duchovní svět), a konečně pak obchodní, dopravní a komunikační. Jejich analýza je předstoupněm interpretace, tedy modelu Pohanska jako trojediného útvaru – palatia, munitia a emporia. Jde o zásadní Macháčkův příspěvek k sociální, ekonomické i duchovní struktuře velkomoravské společnosti. Již v pasáži o populačním subsystému, a nejen tam, se však odráží základní problém – nejasná absolutní periodizace vývoje především v závěru 8. a v 1. polovině 9. století. Dokud se nepodaří získat další kvalitní data, přičemž jedinou nadějí lze v tomto smyslu vkládat do dendrochronologie, nebude možné patrně vymezit (alespoň s přesností na čtvrtstoletí) předěl mezi předvelkomoravskou hmotnou kulturou s pozdními bronzovými garniturami a vyspělou fází raně středověkého vývoje s veligradským šperkem a typickou keramikou obou hlavních Macháčkových fází. Pokud

¹ Z rozsáhlé literatury k problematice tržních sídlišť, zvláště emporií viz kromě prací citovaných J. Macháčkem alespoň R. Hodges — B. Hobley, *The Rebirth of Towns in the West 700–1050*. CBA Research Report N. 68, London 1988, případně instruktivní hesla v *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* 1–35, Berlin – New York 1973–2007.

opevnění Pohanska koresponduje již s první velkomoravskou fází a zaniká bez zásadní přestavby požarem spolu s kolapsem celého sídliště někdy na počátku 10. století současně s fází druhou, nelze uvažovat o trvání celého útvaru po dobu delší než cca 50 let. To podporuje i absence předmětů typických pro těsně předvelkomoravskou etapu, které v hojném počtu známe zejména z Mikulčic (ostruhy s háčky), a které byly spolu s doprovodnou keramikou užívány patrně ještě na počátku 9. století. Autor však uvažuje o 50–100 letech. Pro odvození počtu obyvatel dvorce v době existence kostela, tedy v mladší velkomoravské fázi, lze pak většinu z tamních 407 hrobů rozložit na dobu cca 30 let, nepočítaje jednoznačně povelkomoravské pohřby. Jsou malé skupiny pohřbů skutečně jedinou formou pohřbívání kromě kostelního hřbitova? Jak autor sám konstatuje, před chronologickou analýzou není jasné, kolik zemnic fungovalo současně na jižním předhradí. Demografická problematika tudíž zůstává otevřená. V oblasti subsistence autor pokročil již dále systematickým výzkumem zázemí, kde ukázal zahušťování osídlení pod tlakem potřeb velkých center včetně Pohanska (Dresler — Macháček 2008). Pozoruhodné jsou poznatky o rozdílech v zastoupení konzumovaných druhů zvířat v jednotlivých částech aglomerace, zejména mezi dvorcem (převaha prasete) a ostatními plochami (hovězí dobytek). Řemeslná výroba je sice na Pohansku hojně doložena, pro posuzování struktury obyvatel z hlediska zaměstnání je však relevantní jen specializovaná část. J. Macháček uvažuje o gynecích v souvislosti s nálezy přeslenů. Např. v lesní školce připadalo na 100 objektů 80 přeslenů a kostěných hrotů, byla též prokázána vazba na žlabovité objekty, avšak jejich výčet a lokální koncentrace ve vyhodnocení nenajdeme. Sotva lze příliš přihlížet ke kostěným hrotům, dokládajícím spíše domácí výrobu. Nepochybujeme ovšem o profesionálním charakteru kovozpracujících odvětví, výrobní areály či nástroje jsou však v knize vyhodnoceny jen stručně, což doplnila až pozdější publikace (Macháček et al. 2007). Na škodu by nebyla graficky vyjádřená konfrontace např. výskytu strusek s pravouhlymi strukturami. Porovnáním obr. 57 a 74 snadno zjistíme, že soustředění tohoto odpadu příliš hranice těchto útvarů nerespektují – např. největší nakupení leží převážně vně jihovýchodního dvorce, jen se dotýká jeho severní hranice. V případě keramické výroby sice nepochybujeme o vysoké kvalitě části produkce, nemáme však doloženo ani jedno výrobní zařízení jako ve Starém Městě či Nitře - Lupce. Pasáž o výrobě by k větší instruktivnosti zasloužila více mapek obdobného rázu, jaké zde najdeme v případě výskytu železářských strusek. I dřevozpracující výroba mohla být částečně profesionalizovaná, v tabulkách nekeramických předmětů však chybí nálezy tesel, dlát apod., publikovaných B. Dostálem (1993), a rovněž v hodnotících pasážích toto řemeslo nenajdeme.

V důležité kapitole o sociálním systému interpretuje autor předvelkomoravské struktury členěné do skupin hrobů či objektů jako odraz velkorodinného uspořádání, které se v závěru rozpadá. Do vcelku tradiční interpretace velkomoravské společnosti Pohanska s elitou ve dvorci, vojenskou vrstvou na jižním předhradí vnáší autor stručnou zmínku o existenci rozsáhlého soukromého vlastnictví uvnitř opevnění, odrážejícího se v parcelaci na oddělené oplocené dvorce či usedlosti, náležející místnímu vládcovi, kde pracovali řemeslníci. Opět se vynořují problémy již zmíněné v souvislosti s nedostatečně analyzovanými pravouhlymi strukturami. Mezi výrobce a svrchovaného vládce by se však musela vkládat ještě nějaká mezivrstva, vládnoucí jednotlivými „dvorci“, tedy skuteční vlastníci či alespoň nájemci, držitelé. Proč však řada objektů leží vně těchto útvarů? Dělili se na menší jednotky, jak naznačuje uspořádání části objektů? Také mezi pravouhlymi útvary a skupinami hrobů lze jen stěží vysledovat nějaké pravidelné vztahy např. s ohledem na pozici vně či uvnitř. K čemu vlastně sloužily tyto struktury? Zde nám autor ještě dluží mnohá vysvětlení.

V pasáži o duchovním subsystému autor nevyklučuje pravděpodobnou možnost, že tzv. kultovní ohrada předcházela nejen kostelu, ale i první fázi velmožského dvorce. Obchodní vztahy dokládá na Pohansku sice řada předmětů a surovin, avšak ve srovnání s významnými obchodními centry je počet importů poměrně nízký. Jiří Macháček zdůrazňuje význam peněz ve směně obchodních středisek severozápadní Evropy; Většina emporií s bohatými doklady obchodu i výroby však ležela ve sféře baltsko-orientálního obchodu, který kombinuje mince s tzv. sekaným stříbrem. Zde šlo tedy především o váhu kovu, tedy o systém tzv. váhově-monetární, zatímco v prostoru franské a ottonské říše spíše monetární. Je nepochybné, že významným dováženým artiklem byly drahé kovy, nacházené již v podobě šperku či součástí oděvu v hrobech a naopak předmětem vývozu otroci. V souvislosti s jantarovou stezkou, končící dle hranice výskytu byzantských mincí snad na Moravě, sluší připomenout význam dunajského obchodu, patrně i pro Moravu základní obchodní cesty, jejímž prostřednictvím přicházela většina importů zbraní a luxusních předmětů z karolinské říše na snad centrální „trh Moravanů“ známý z arabských pramenů.

Obranná funkce části systému, Pohansko – munitio, nezbudí zásadní pochybnosti. Macháček ovšem přejímá teorii J. Henninga vypracovanou na základě posunu chronologie lužickosrbských hradů povětšinou spíše do intervalu 9./10. – polovina 10. stol., která považuje stavbu těchto sídel za odraz přímého západního vlivu a vojenského tlaku. Stačí však připomenout, že hrady se objevují u Slovanů zhruba ve stejné době na velkém území, i tam, kde se sotva se silným ovlivněním zvenčí nedá počítat. Vnější ohrožení či civilizační vzory jistě nelze vylučovat, avšak rozhodujícím předpokladem byl vnitřní rozvoj raně středověkých komunit. Je to dobře patrné na Moravě, kde první fázi centrálních sídel představují nehrazená nebo snad lehce opevněná sídliště s patrnou koncentrací elit (Mikulčice, Uherské Hradiště - Staré Město, Olomouc - Povel). Silněji opevněná ústředí jsou zde spjata z velké části, avšak nikoliv výlučně, s rozvojem státu. Ať si o kvalitě velkomoravských hradeb myslíme cokoliv, je jisté, že franské armády si s nimi nedokázaly poradit. Vyžadovaly však značné soustředění obránců, kteří patrně poté, co se Maďarům podařilo rozvrátit jejich zázemí, prostě chyběli. Při úvahách o obranné funkci Pohanska uvažuje autor o jižním předhradí jako nástroji aktivní obrany aglomerace v souladu s přijatou teorií jako sídliště ozbrojené složky společnosti, družiny apod. Je nesporné, že zde skutečně nějaká bojovníci sídlili. Kromě několika hrobů se zbraněmi byly bohaté nálezy jezdecké výstroje při podstatně menším počtu militárií zaznamenány na podlahách několika zahloubených objektů různého typu – jednak zemnic, jednak malých protáhlých jam, snad součástí větších nadzemních či jen v půdě vyhloubených obydlí či komor. Zdá se, že to je důsledkem rychlého opuštění sídliště snad pod vlivem vnějšího ohrožení, kdy muži odnášeli především osobní zbraně. Nálezy radlic (3), krojidel (2), srpů (4) a snad kos svádí k úvahám o podílu zemědělství, čemuž však odporuje nedostatek obilnic. Jde snad o obchodní artikl? Některé soubory, zejména z objektu 14, kde jsou tři srpy, dva třmeny, poříz, šest věder aj. rozmístěny na podlaze tak, že objekt byl sotva obyvatelný, dovolují uvažovat i o obchodním skladu. Zastoupeno bylo i kovářství, textilnictví (vochle, nůžky, přesleny, závaží). Interpretace sídliště bude zřejmě poněkud složitější, byť ozbrojená složka doložená mj. hroby s mečem, sekerami a ostruhami stojí mimo pochybnost (Vignatiová 1992; Dresler — Macháček — Přichystalová 2008). Pokud by sídliště zaniklo stejně jako ostatní, patrně by počet velkých železných předmětů byl podstatně nižší.

Funkce Pohanska jako sídla představitele nejvyšší společenské vrstvy zahrnuje pojem „palatium“. Zde autor rozvíjí starší teze B. Dostála, zdůrazňuje karolinské vzory i některé společné rysy s raně ottonskými falcemi. Je zjev-

né, že budování pravouhlých ohrazených areálů uvnitř hradišť je typickým projevem vydělování vládnoucí vrstvy v epoše vzniku raných států; kromě v textu zmíněných analogií Gars-Thunau či Zalavár je třeba uvést také Staré Zámky u Líšně. Výzkum reliktních velkomoravských center však neposkytuje jen takto dobře čitelné útvary. Mikulčice naznačují, že sídla vládců mohla vypadat i jinak. Zdá se také, že navzdory větší podobnosti plnilo Pohansko poněkud jiné funkce než nížinná hradiška u Nejdka a Strachotína rovněž při Dyji. Ač patrně založena zhruba v téže době z iniciativy velkomoravských panovníků nejspíše až ve 2. polovině 9. století, působí mnohem jednodušším dojmem, o jejich suburbálních taktíka nic nevíme. Teorie J. Macháčka, že Pohansko u Břeclavi mělo zvláštní vztah k nedalekým Mikulčicím, je tudíž pravděpodobná. Lze se domnívat, že Pohansko plnilo roli centra domény čelného představitele Mojžírovců, zatímco Mikulčice více symbolizovaly centrum celého státu v ohledu veřejnoprávním a sakrálním. Není náhodou, že zde postrádáme jasně vydělené sídlo vládců – byl jím neohrazený palác v severní části akropole, přístupné celé společenské elitě. Staroměstsko-uhersko-hradištská aglomerace zase trochu připomíná Pohansko, ovšem ve větším měřítku a doplněná o stranou ležící sakrální centrum.

Interpretační novum představuje model Pohansko - emporium. Zde J. Macháček prozrazuje značnou závislost na teoriích R. Hodgese, který ve své typologii emporií vzal v úvahu především situaci v severozápadní Evropě, podstatně méně v Evropě severovýchodní. V rámci Hodgesova třístupňového členění emporií přiřadil J. Macháček Pohansko k typu B, kde se již projevuje zesílený vztah k ústřední moci, její iniciativní role.

V duchu anglosaské terminologie nepovažuje autor Velkou Moravu za stát, nýbrž tzv. náčelnictví v pokročilejší variantě tzv. *cyclical chiefdom*; v našem prostředí přitom navazuje na starší studii P. Charvát (1989). Jeho hlavními znaky je kontrolovaný ústřední trh ještě se slabě vyvinutými lokálními trhy, redistribuce zdrojů vládcem elitám ve velkých centrech, relikty kmenové struktury, zahrnující mj. předávání panovnické moci v rámci široké rodiny. Poslední rys ovšem odráží ještě Břetislavův seniorátní systém následnictví zčásti funkční v 11. – 1. polovině 12. století, kdy již o státu nelze pochybovat. Rovněž je otázkou, zda lze nesouvislé centrální aglomerace přemyslovského státu, které ještě vykazují některé rysy společné s velkomoravskými předchůdci, považovat za rovnocenné anglosaským *burhs* Alfréda Velikého, a jeho nástupců, které již měly ráz soustředěných opevněných sídlišť. Můžeme diskutovat, zda by v případě Velké Moravy nebylo lépe hovořit o raném státu, vzpomeňme na zásadní změnu ideologie přechodem ke křesťanství. Nestabilitou se Velká Morava podobá snad malým anglosaským královstvím 7.–8. století, Dánsku do poloviny 10. století apod.

Systémový pohled má autorovi napomoci také vysvětlit zánik velkomoravské říše, spojený především na jihovýchodní Moravě s radikální změnou sídelní struktury a celkovým regresem. V souvislosti s novými poznatky zdůrazňuje význam vzestupu povodňové aktivity na přelomu 9./10. století; domnívám se, že dopad tohoto jevu, doloženého nejlépe ve vedlejších ramenech Moravy v Mikulčicích na velkomoravskou společnost nelze přeceňovat. Byl jistě menší než silnější jarní záplavy v pozdějších staletích středověku a novověku, kdy ovšem společnost nebyla tak závislá na výnosech v inundacích řek. Jiří Macháček předpokládá, že systém Pohanska byl vystaven na sklonku velkomoravské epochy sérii turbulencí, k kterým počítá kromě přírodních pohrom i útoky Maďarů, které způsobily jeho pád. Vycházejí z příkladu této lokality, vysvětluje pád Velké Moravy neúspěchem tohoto sociálního útvaru při snaze o stabilizaci systému, a to jednak formou maximální organizace center, kde se odehrávala redistribuce zdrojů, jednak soustředěním moci. Součástí změn iniciovaných především Svatoplukem I. byla i snaha předat

vládu svému synovi Mojžírovi II., což vyvolalo boje o následnictví – princip hladkého přechodu následnictví nebyl ještě vyřešen. Klíčový problém pro velkou Moravu představovala dle autora absence lokálního trhu. Negativní roli hrála chybějící mince, následkem toho i neefektivní výběr daní. Kolektivní vlastnictví půdy na venkově bylo brzdou vytvoření nevolnického velkostatku, tzv. Grundherrschaft.

Je zajímavé, že způsobem kolapsu s výraznými rysy diskontinuity se moravský stát podobá radě raně státních útvarů starověku a indiánské Ameriky s jistými systémovými podobnostmi, zatímco v soudobé Evropě k němu nenajdeme analogie. Snad lze uvažovat o poměrně rychlém podlomení energetických zdrojů systému a následném rychlém demografickém kolapsu, který tvrdě dopadl i na společenskou elitu a vedl k rozrušení společenských vztahů. Centrální sídliště ztratila pro elitu rychle přitažlivost, jakmile se zde přestaly přerozdělovat zdroje kolabujícího zázemí. Naším úkolem bude hledat další klíčové faktory tohoto procesu – Macháčkova kniha zde představuje hodnotný zdroj inspirace.

Vlastní archeologické prameny jsou soustředěny v databázi publikované na příloženém CD-ROM. Nepočtené příklady sídlištních struktur vyobrazené přímo v knize z velké části postrádají číselné značení, což ztěžuje jejich vyhledávání. O absenci vyjádření výplně zahloubených objektů v řezech již byla zmínka. Kostrové pozůstatky jsou k dispozici pouze na fotografiích. Velkou slabinou databáze je absence interpretačních kritérií – tj. nelze vyhledat konkrétní příklady generalizovaných typů objektů přímým dotazem (např. zemnice), stejně tak i skladbu konkrétních pravouhlých struktur. Jinak je vyhledávání konkrétních objektů či hrobů a s nimi souvisejících nálezů pomocí digitální mapy vcelku praktické a pohodové. Digitální příloha však patrně bude vyžadovat občasnou aktualizaci softwaru; je tudíž otázkou, zda by se nemělo uvažovat o vydání tradičního knižního katalogu.

Práce J. Macháčka patří nepochybně k nejvýznamnějším počínům české raně středověké archeologie. Vyhodnocení rozsáhlého výzkumu s množstvím dílčích informací autor postavil na uceleném, byť velmi náročném metodickém přístupu, který bude třeba přizpůsobovat složitější stratifikovaným lokalitám. Zasazení předmětu zkoumání, zde tedy Břeclavi - Pohanska, do rámce vývoje raně středověké Evropy je v našem vědeckém prostředí málo obvyklé. Navzdory určitým diskutabilním vývodům tkví síla recenzované monografie zejména v jasném vyjádření vědomí, že archeologie je historickou vědou a jako taková musí hledat cesty především k sociální interpretaci svých pramenů. Věřme, že i v tomto ohledu najde své následovníky.

Literatura:

- Brather, S. 2001: Archäologie der westlichen Slawen. Berlin – New York.
- Dostál, B. 1993: Velkomoravský sídlištní areál v Břeclavi Pohansku Jižní Morava 29/32, 31–53.
- Charvát, P. 1989: Náčelnictví či raný stát? Památky archeologické 80, 207–222.
- Donat, P. 1980: Haus, Hof und Dorf in Mitteleuropa vom 7. bis 12. Jh. Berlin.
- Dresler, P. — Macháček, J. 2008: Hospodářské zázemí raně středověkého centra na Pohansku u Břeclavi. In: Dresler, P. — Macháček, J. (eds.): Počítačová podpora v archeologii 2. Brno – Praha – Plzeň, 120–147.
- Dresler, P. — Macháček, J. — Přichystalová, R. 2008: Die Vorburgen des frühmittelaltrelichen Zentralortes in Pohansko bei Břeclav. In: Boháčková, I. — Poláček, L.: Burg

– Vorburg – Suburbium. Zur Problematik der Nebenareale frühmittelalterlichen Zentren. Internationale Tagungen in Mikulčice VII. Brno, 229–270.

Macháček, J. 2001:

Studie k velkomoravské keramice. Brno.

Macháček, J. 2002:

Břeclav-Pohansko. Sídlištní aglomerace v Lesní školce. Digitální katalog archeologických pramenů. Brno.

Macháček, J. et al. 2007:

Macháček, J. — Gregerová, M. — Hložek, M. — Hošek, J.: Raně středověká kovodělná výroba na Pohansku u Břeclavi. Památky archeologické 98, 129–184.

Nekuda, V. 2000:

Mstěnice. Zaniklá středověká ves u Hrotovic 3. Raně středověké sídliště. Brno.

Neustupný, E. 2007:

Metoda archeologie. Plzeň.

Procházka, R. 2002:

Recenze: Vladimír Nekuda, Mstěnice. Zaniklá středověká ves u Hrotovic 3. Raně středověké sídliště, Brno 2000. Archeologické rozhledy 54, 947–950.

Strahm, H. 1945:

Die Area in den Städten. Schweizer Beiträge zur allgemeinen Geschichte 3, 22–61.

Vignatiová, J. 1992:

Břeclav-Pohansko. Slovanské osídlení jižního předhradí. Brno.

Ingrid Ulbricht, Hilke Elizabeth Saggau, Karl-Heinz Gloy a Ulrike Mayer-Küster

**Ausgrabungen in Schleswig
Holzfunde aus dem mittelalterlichen Schleswig**

Berichte und Studien 17

Wachholtz Verlag, Neumünster 2006.

Celkem 322 stran textu (celkem 174

obr. a 13 tab. v jednotlivých studiích)

ISBN 352914692

Recenzoval:

Martin Tomášek

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i.

Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1

tomasek@arup.cas.cz

Další z řady materiálových studií, věnovanou tentokrát nálezům dřevěných artefaktů ze středověkého města Šlesviku připravili pro vydání Volker Vogel a Hildegard hraběnka von Schmetow. Zejména jméno Volkera Vogela je s archeologií středověkého Šlesviku spojeno již od sedmdesátých let (např. *Vogel 1975; 72–86*). Z jeho pera však pochází pouze úvodní slovo k tomuto svazku. O v tomto svazku publikované texty se podělily zejména Ingrid Ulbricht, která také o archeologii středověkého Šlesviku nepublikuje poprvé a Hilke Elisabeth Saggau. Dva drobnější texty připojili ještě Karl-Heinz Gloy a Ulrike Mayer-Küster.

Kniha tedy má 5 část, z nichž první a druhou zpracovala Ingrid Ulbricht. První studie je věnována druhé nejpočetnější položce nálezovém fondu dřevěných artefaktů ze středověkého Šlesviku, kterou jsou soustružené nádoby (s. 9–96). Celkem jich bylo hodnoceno 625. Z nich představuje drtivou většinu kuchyňské zboží (misky, poháry a džbány). Výčet doplňují ojedinělé nálezy, jako jsou různé dózy, zrcátka, jehelník, součástka nábytku apod. Předměty vznikají v době, kdy je technologie soustružení již plně vyvinutá, na rozdíl od starších nálezů z blízkého Haithabu, které byly ještě opracovány ručně. Používán byl již šlapací dřevěný soustruh. Obrábění příkládáním dřeva k točící se surovině na soustruhu vedlo ke vzniku charakteristických stop i odpadu. Při výběru dřeva převažuje javor (*Acer*), jasan (*Fraxinus*) a olše (*Alnus*). Autorka rozdělila formálně nálezy do několika skupin. Převažující počet nádob zařadila do dvou velmi uniformních skupin (Formengruppe 1 a 2). Jsou to malé ploché misky soustružené buď pouze zevnitř, nebo z obou stran. Při jejich funkčním zařazení se nejčastěji uvádí talíř. Ve výčtu tak můžeme pokračovat ještě např. mísami na vysoké noze (Formengruppe 8). Ostatní typy nálezů již svým počtem představují vlastně pouze ojedinělé předměty v rámci celého souboru nálezů. Autorka k nim tedy hledá analogie v dostupné literatuře. V této souvislosti je možno zmínit, že v soupisu literatury je jen jediná práce české produkce (*Novotný 1982*). Pro srovnání, produkce našich polských kolegů je zastoupena častěji, šesti citacemi. Je otázkou, zda tato skutečnost souvisí pouze s četností souborů dřevěných předmětů, které má česká a polská archeologie k dispozici. V kontextu početného nálezů ze Šlesviku jedenáctého až čtrnáctého století je překvapující praktická absence soustružených pohárů. Do třináctého století jsou v souboru zastoupeny torza džbánů či konvic. Ve čtrnáctém století zřejmě je již tento tvar používán pouze v keramické produkci. V souboru jsou ještě zastoupeny pokličky. Převážně se jedná o poklice k větším hrncům. Také tyto nálezy patří přede-

vším do horizontu jedenáctého až třináctého století. Velké ploché talíře jsou v souboru nálezů zastoupeny obzvláště zřídka. Několik nálezů částí zrcátek a dřevěných dóz se soustředí až do horizontu 13. a 14. století. Jak již bylo uvedeno, nejčastěji zastoupenou formu nálezu představuje 102 kusů z vnitřní strany soustružených a z vnější strany hrubě ořezaných (fasetovaných) misek. Srovnání konstatuje, že se jedná o poměrně obvyklou skupinu nálezů v kontextu širokého prostoru měst pobřeží Severního moře od Turku po Lund, od Lübecku po Gdaňsk. Podobné nálezy se objevují i ve vnitrozemí jako jsou Lüneburg, Magdeburg, Einbeck či Miedzyrzec. Druhý typ, soustružený z obou stran, podobně územní ohraničení nezná.

Druhým zásadní příspěvek (s. 97–198), opět z pera Ingrid Ulbrichtové, je věnován skládaným nádobám. Podkladem pro studii bylo na naše poměry neuvěřitelné číslo cca 7000 nálezů předmětů, spojených se skládanými nádobami. Nejčastější tak jsou jednostranné boční dýhy a dna. Devět až dvanáct dých, spolu se dnem, skládalo nejčastěji zastoupenou formu výrobku, kterou je skládaná miska. Převážně měly průměr 14–20 cm, výška asi 4–7 cm a vyrobeny byly zejména ze smrku (*Picea Abies*). Do Šlesviku byly přes Severní moře dováženy již hotové výrobky, což dokládají písemné prameny, ale dle archeologických nálezů byl smrk zpracováván také na místě. Jen zřídka nahrazuje smrk borovice (*Pinus Sylvestris*) či jedle (*Abies Alba*). Oba dva druhy dřeva svědčí o dálkových kontaktech. Musely být totiž dle autorky dováženy např. ze Schwarzwaldu či Vogéz. Proč zrovna odsud není nijak specifikováno. Rozdílná výška nádobek není interpretována funkčně, ale spíše jako odraz módy. Z toho plyne možnost chronologického řazení podobných artefaktů. Pohárky se dvěma pásy vazacích houžví jsou nejdéle trvajícím typem, který je zastoupen od jedenáctého do čtrnáctého století. Zdá se ale, že nejvyšší četnost výskytu má v polovině třináctého století. V četnosti jej střídají nádoby s jedním vazacím pásem, které se právě v té době mezi nálezy nově objevují a jejichž nepočtenější kolečky pochází z počátku čtrnáctého století. Nádoby se třemi pásy houžví oproti tomu představují starší nálezy horizont, bohužel však jejich celkově nevelký počet mezi nálezy neumožnil formulovat další závěry. Přes malé statistické počty nálezů lze uvést, že výrobky z jedle pocházejí především ze starších horizontů. Některé z nádob mají na dně značky interpretované jako domovní značky či runové nápisy. Mezi nálezy větších nádob, otevřených džberů jsou zastoupeny také bočnice, které svým tvarem napovídají, že nádoby byly nošeny v rukou. Jde o pravoúhlá ucha. Džbery byly vyrobeny především z dubu (*Quercus*) a jedle. Mezi nálezy je také pět oválných den, které patřily nepochybně putnám. Soudky mezi rozpoznáme mezi artefakty především díky nálezům den i poklic. Vyrobeny jsou převážně z dubu a poměrně často nesou i značku. Také pro přípravu materiálů studie o skládaných dřevěných nádobách ze Šlesviku bylo shromážděno a citováno z řady publikací o výsledcích archeologických výzkumů větší části Evropy. Naše archeologická produkce je zastoupena třemi pracemi. Již zmiňovanou práci B. Novotného tentokrát doplňují články *F. Frýdly* (1983, 287–297) a *J. Kavána* (1962, 219–240). Archeologii polskou reprezentuje osm citací.

Zřejmě nejpestřejší část nálezů zpracovala Hilke Elisabeth Saggau. Jedná se o Vyřezávané či tesané dřevěné artefakty. Ze dvou posuzovaných lokalit v centru Šlesviku (Schild a Plessenstrasse) pochází celkem 1927 hodnocených dřevěných artefaktů. Z vybavení domácnosti jsou to především lžice, rukojeti nožů a necek, které představují nejčastěji zastoupené druhy nálezů. K nim se řadí ještě další malé dřevěné nádoby a kuchyňské předměty. Ke chlebové peci patří různé lopatky na sázení chleba, na čištění pece apod. Sedm lopat patřilo spíše do stáje či dvora. Textilní výrobu představují nálezy vřeten, závaží či zlomku vyčesávacího hřebenu na vlnu. K nim jsou ještě řazeny nálezy dřevěných mečů, interpretovaných i zde jako tzv.

tkalcovské mečů. Bohužel se jedná pouze o rukojeti, takže předměty ze Šlesviku nelze použít pro diskusi o účelu těchto předmětů napodobujících chladné zbraně (*Tomášek* 2005, 561–572). Připomeňme, že kromě tkalcovských mečů či dětských hraček by se mohlo jednat o kopyta na výrobu kožených pochev. Hračky představují figurky, hrací kameny a vyřezávané lodičky. Nábytek představují zbytky tří truhel, dvě části stoličky a vyřezáváním zdobená bočnice kolébky. Svým datováním do dvanáctého století je zřejmě nejstarším nálezem tohoto typu předmětu. Podobný typ kolébky byl obvyklý až do dvacátého století a jistě by bylo možno jej porovnat i dnes. Stavební díly představují především dřevěné hřeby. Zmínit je nutno ještě prakticky celé dveře z horizontu o roce 1280, panty, zlomky dřevěného zámku a skupinu nástěnných držáků na lampičky. Řemesla zastupují dřevěná kladiva, hoblík, kopyto na botu či rukojeti vrtáků. Rybářství reprezentují nálezy síťových plováků a jehla. Nalezeny byly také části dopravních prostředků, tedy zlomky kol a části lodí. Do položky „různé“ patří figurky svatých, vosková tabulka či stylus. Z celého souboru nálezů je jich jen velmi málo zdobeno. Je to např. zoomorfní lžice, dále je rytinou zdobena rukojeť nožů, hrací kameny a figurky, část nábytku či nástěnné držáky pro lampy. Zdá se, že jen malá část výrobků byla vyráběna specialisty. Byl to jistě nábytek, kola či lodě, které vyráběli specialisté. Stejně tak tomu bylo i u náradí, jako je hoblík či vrták. U ostatních druhů výrobků nejspíše nešlo o specializovanou výrobu. Z celého souboru nálezů je několik nedokončených a v jednom případě je doloženo i druhotné využití. V souboru je zastoupeno celkem 26 druhů dřeva s tím, že dvanáct z nich je zastoupeno méně než dvacetkrát a 5 pouze jednou. Srovnáno co do počtu převažuje dub, buk (*Fagus*), jilm (*Corylus*) a tis (*Taxus*). Celkem asi 5 % výrobků je vyrobeno ze dřev, která se v okolí Šlesviku nevyskytovala a byla tedy dovezena z větší vzdálenosti. Až ze Sřifedomoří bylo dovezeno dřevo zimostrázu (*Buxus*), ostatní importy pocházejí zřejmě z německého vnitrozemí, např. jasan ztepilý (*Fraxinus*). Nahlédnutí do soupisu použité literatury přináší ještě informaci, že nebylo použito ani jedné práce, která by odkazovala na nálezy z českých zemí.

Materiálovou publikaci dřevěných artefaktů, nalezených v terénech středověkého Šlesviku, doplňují dvě nevelké studie, věnované jednotlivým ojedinělým artefaktům. První studie, jejímž autorem je Karl-Heinz Gloy, je věnována nálezu vrtáku a dvou hoblíků (s. 305–310). Vrták je dochován prakticky kompletní, a ač pochází z 11./12. století, tak jemu podobné je možno na venkově vidět dodnes. Oba hoblíky, resp. jejich dochované části, jsou zdobeny vyřezáváním. V jednom případě je to lidská hlava a ve druhém hlavička husy (?). První, datovaný do 12. století, je vyroben z tisového dřeva a chybí mu želízko. Torzo druhého pochází z 11./12. století. Jejich výroba vyžadovala nepochybně velké zkušenosti ve zpracování dřeva.

Druhý krátký příspěvek Ulrike Mayer-Küster (s. 311–320) je věnován především unikátnímu nálezu dřevěného sedla. Zlomky dřevěné kostry sedla byly nalezeny v nejstarším horizontu města datovaného do sedmdesátých let jedenáctého století. Jeho forma ukazuje na východoevropský či asijský původ. K sedlům je pak přiřazeno ještě několik dalších dřevěných artefaktů.

Představili jsme si v rychlém přehledu materiálovou studii věnovanou tisícům, často ojedinělých, dřevěných artefaktů, získaných archeologickými výzkumy ve středověkém Šlesviku. Představují nesmírně široký pohled do materiální kultury této části středověké Evropy, kterou nemáme k dispozici často. Bohužel, česká archeologie se s takovými počty dochovaných artefaktů a šíří zastoupených artefaktů prakticky nemůže rovnat. Podobné materiálové studie z jedné lokality se zřejmě hned tak nedočkáme, byť ani velmi kvalitní odvodnění krajiny, které naši předkové realizovali a které je v naší době ještě zdokonalováno, neznamenalo úplný zánik tohoto druhu nálezů. Výzkumy

středověkých měst přináší řadu jedinečných nálezů. V porovnání se Šlesvikem však je zastoupeno daleko méně druhů výrobků a soubory jsou řádově menší. Je jistě nutno zdůraznit, že v našich podmínkách mimořádný soubor ze středověké Plzně (např. *Frýda 1983, 287–297*) byl neúplněji zpřístupněn pouze formou katalogu na CD. Nahlédnutí do seznamů použité literatury není pro českou archeologii nijak dobrou vizitkou, když jsou citovány pouze tři práce. Co se kvalitní publikace nálezů dřeva z archeologických kontextů týká, máme stále ještě co dohánět. Materiálová studie kolektivu autorů, věnovaná nálezům ze středověkého Šlesviku může být zajímavou inspirací i srovnávacím souborem.

Citovaná literatura:

Frýda, F. 1983:
Nálezy středověkého dřeva z Plzně. *Archaeologia Historica* 8, Brno, 287–297.

Kaván, J. 1962:
Nálezy středověkých nádob a nábytku ze 13. století. *Památky archeologické* 53/1. Praha, 219–240.

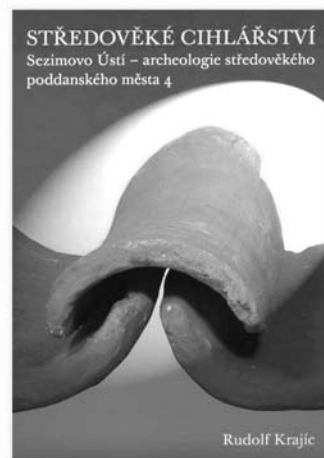
Novotný, B. 1982:
Funde mittelalterlicher handwerklicher Erzeugnisse aus Iglau, Mähren (von der zweiten Hälfte des 13. bis zum Beginn des 15. Jahrhunderts). *Mitteilungen der Kommission für Burgenforschung und Mittelalter-Archäologie* 31. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Denkschriften 156. Wien.

Vogel, V. 1975:
Die archäologische Ausgrabungen im Stadtkern von Schleswig. In: *Ausgrabungen in Deutschland. Monografie des Röm.-Germ. Zentralmuseums* 1, Bd. 3, Mainz, 72–86.

Tomášek, M. 2005:
Dřevěný meč ze středověké Čáslavi. Nálezy dřevěných předmětů podobných chladným zbraním a jejich interpretace. *Archeologické rozhledy* 57, 561–572.

Rudolf Krajíc

Středověké cihlářství Sezimovo Ústí – archeologie středověkého poddanského města 4

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Husitské muzeum v Táboře, České Budějovice – Tábor 2008.

279 str.

ISBN 978-80-86971-93-3

Recenzoval:

Jiří Merta

Technické muzeum v Brně
Purkyňova 105, CZ 612 00 Brno
mertaj@technicalmuseum.cz

Podnětem práce Rudolfa Krajíce byl archeologický výzkum dvou cihlářských hutí provedený v letech 1986–1988 na levobřežním předměstí zaniklého středověkého Sezimova Ústí. Zásadní charakter výsledků výzkumu a jeho vyhodnocení si vyžádal provést hlubší srovnání s poznáním tohoto typu dnes již zaniklé výrobní technologie v širších evropských souvislostech. Předložená práce prezentuje problematiku středověkého evropského cihlářství v obecných souvislostech, tak jak jsou patrné ze stávajícího stavu archeologického poznání s využitím výsledků autorem vedeného archeologického výzkumu cihlen na předměstí Sezimova Ústí. Předložené poznatky o středověké cihlářské výrobě obsahují historii výroby, popis známých archeologických lokalit, užívané technologie, typologii a popis vybraných cihlářských výrobků.

Archeologií se zabývající stěžejní část práce z rukou Rudolfa Krajíce je doplněna dalšími dvěma příspěvky, a to prací Mileny Gregorové – Mikroskopické rozborů cihlářských výrobků ze Sezimova Ústí (*exkurz 1*) a týmovou prací Miroslava Králíka, Petry Urbanové a Jitky Hyršovské – Hodnocení stop na stavební keramice ze středověkých cihlen v Sezimově Ústí (*exkurz 2*). Jak je z názvu prací patrné, zabývají se materiálovým vyhodnocením cihlářských výrobků, respektive hodnocením otisků na povrchu cihel získaných při archeologickém výzkumu vedeném Rudolfem Krajícem.

Text z pera Rudolfa Krajíce je členěn do *sedmi kapitol*, na něž navazuje *exkurz 1* a *2*. Práce obsahuje též řadu popisů archeologických lokalit středověkých cihlářských pecí ve sledovaném časovém úseku od středověku po novověk, „počítačové“ pohledy rekonstruuující ústecké huti a řadu dalších vyobrazení přibližujících danou problematiku. Text o 279 stranách je doplněn více než třemi stovkami černobílých a barevných vyobrazení, nákresy výrobků, kresebnou terénní dokumentací, diagramy i tabulkami. Práce je opatřena anglickými popisy všech vyobrazení a anglickým resumé.

Po úvodní kapitole, vysvětlující genezi předložené práce zpracované s podporou Grantové agentury České republiky v rámci projektu „Středověké cihlářství“, č. 404/08/0488, následují jednotlivé kapitoly odborného obsahu.

První kapitola, Dějiny cihlářství, je rozdělena do částí Stavební keramika „zdící“, Stavební keramika „krycí“ a Středověké cihlářství vysvětlující dělení cihlářského zboží, historii výroby pálených cihel a krycích tašek, jejich proměnlivé rozměry a uvádí i příklady vlastnictví cihlen a kvantit vyprodukovaného zboží. *Druhá kapitola, Ikono-*

grafické prameny, poskytuje přehled dobových vyobrazení se zřeteltem na cihlářské řemeslo v časovém rozpětí 12.–18. století, odkazující na tradiční způsob zpracování surovin, rukodělnou výrobu a vypalování cihlářského zboží na dvacítku příkladů pecí pokrývajících území střední a západní Evropy. Následuje shrnutí poznatků z předložených ikonografických pramenů, dobových popisů výroby, případně literárních pramenů vedoucí ke stanovení technologických pochodů při výrobě cihlářského zboží. **Třetí kapitola, Podoba a provoz cihelen na základě dochovaných výrobních tradic a pracovních postupů**, obsahuje popis výrobní technologie od přípravy surovin a jejich dalšího zpracování, přes sušení až k výpalu zboží. Kapitola obsahuje i představení méně sofistikovaných typů pecí na milířové, pece polní a otevřené pece. **Další (čtvrtá) kapitola nazvaná Stavební keramika – dějiny bádání (výrobky a jejich užití)** podává přehled o současném stavu bádání, jak v českém, tak evropském prostředí. Důležité údaje o hmotných dokladech poskytuje **kapitola pátá – Historie cihlářství – archeologické doklady výrobních zařízení**, která je zaměřena k dokumentaci pecí s klenutými kanály, jejich historii a užívání jak v evropském, tak českém prostředí – celkem na třicítce lokalit. Jedná se o pece s několika obloukovitě zaklenutými kanály v jejich spodní části a horní částí obezděnou vsádkovou komorou, v níž je zboží vypalováno. Vývoj tohoto typu pecí je demonstrován popisem řady konkrétních zařízení z evropských lokalit, chronologicky seřazených a popsanych (40 pecí, z toho osm hutí z českých zemí). Jedná se obvykle o objekt zahloubený do podloží o čtvercovém, nebo častěji obdélném, půdorysu o délce strany od 3 do 10 m, kde čelní stěna mohla být ponechána z materiálu podloží a proražena tahovými kanály, později někdy druhotně zaklenutými. Těleso tohoto typu pecí bylo rozděleno vertikálně do dvou částí, kde v jednom, případně více kanálech probíhalo hoření paliva. Topný prostor byl od prostoru vsádky nad ním oddělen klenutými cihelnými, nebo kamennými pasy, nad nimiž byl vytvořen rošt z vypalovaných cihel, kladeňích nad pasy, jejichž vzájemná vzdálenost byla dána modulem vypalované cihly. Uvedené pece sloužily k vypalování všech užívaných typů stavební keramiky – cihel, dlaždic, prežů, tašek i hřebenačů. Dalším typem pecí jsou pece komorové, často označované jako pece otevřené. Zadlabaná pec, opět čtvercového nebo obdélného půdorysu, je obezděna obvodovým pláštěm, jehož čelní stěna je prolomena topnými kanály, případně vsádkovými otvory. Topné kanály byly vytvářeny zakládáním výrobků, tah spalin vzhůru byl zajištěn mezerami mezi vsazeným zbožím. Tento typ pecí mohl být příležitostně užíván také k pálení vápna. Autor uvádí několik evropských lokalit; také zkoumané pece ze Sezimova Ústí patřily k tomuto typu. Pro svoji menší náročnost přežívala tato konstrukce na rozdíl od pecí s topnými kanály až do počátku 20. století.

Šestá kapitola, Středověké cihelny v Sezimově Ústí, tvoří jádro předložené práce. Jejím obsahem je popsání a zhodnocení archeologického výzkumu **Usedlostí I a II na ústeckém levobřežním předměstí** (6/1), tedy cihlářských hutí na řemeslnickém předměstí Sezimova Ústí. Poloha hutí na SZ části předměstí byla vzhledem k surovinovým zdrojům (hliník), charakteru provozovaného řemesla a dosahu komunikací shledána jako ideální. Součástí hutí byly vlastní výrobní objekty (dvojice pecí), potřebný technologický manipulační prostor i hospodářské a provozní objekty. Dvojice postupně provozovaných komorových pecí cihelny I byla doplněna kupolovitou pecí neobvyklé konstrukce (obj. 8) se dvěma protilehlé situovanými vstupními otvory s přiléhajícími předpecími, jejíž funkce byla prokázána nálezem zbytků vsazeného zboží. Samostatnou jednotku tvořil jednoprostorový kamenný dům (cihelna I). Obdobné rozvržení měla i druhá cihelna (cihelna II), pouze její trojprostorový obytný dům byl dřevěná konstrukce na kamenné podezdívce.

Soubor uvedený v části **Archeologické nálezy z usedlostí I a II** dosahuje více jak 30 000 položek. Ve velké většině jde o nálezy užitkové a technické keramiky. Soubor z cihelny I je několikanásobně početnější než z lokality II (27 567 : 6 055 ks) a naznačuje patrně delší provoz cihelny I, již od poloviny 14. století, zatímco cihelna II mohla být provozována teprve v prvních desetiletích 15. století. Absenci předmětů z vybavení domácností vysvětluje autor staršími výkopy J. Švehly a dalších amatérských badatelů z počátku 20. století. Nálezy technických předmětů umožnily autorovi sestavit **Typář** ústecké stavební keramiky od poloviny 14. století po první dvě desetiletí 15. století obsahující rozčlenění a popis výrobků (cihel, formovek, nezdobených dlaždic, různých druhů střešní krytiny – prežů, háků, prežů s límcem a technické keramiky (masivní obloukovitě prohnuté žlaby a koryta). Jsou uváděny počty kusů jednotlivých zastoupených kategorií, způsob jejich výroby, obsoušení, vypalování a skladování – a to v případě obou cihelen. Část druhého oddílu se zabývá **Typologií výrobků** z ústeckých cihelen. Jde vesměs o užitkovou nezdobenou neglazovanou keramiku těchto typů: cihly – rozmanitých rozměrů, většinou v poměrových rozměrech 4 : 2 : 1 v mírách odpovídajících násobkům palce (24,64 mm, to je 1/24 lokte). Dále jsou tu formovky, kterých je rozeznáno na 17 variant. Jejich tvar vychází z rozměru klasické cihly s vybráním ve tvaru oblouku, zešíkmením stran, či vzájemnou kombinací. Střešní krytina pak zahrnuje prežy, háky, háky s límcem, dále jsou sledovány dlaždice a jiné atypické výrobky zahrnující 7 druhů.

V oddílu **Užití výrobků z ústeckých předměstských cihelen** (II/3) je vysvětlen rozdíl charakteru nálezevého fondu pocházejícího ze starších výkopů J. Švehly z počátku 20. století, kdy autor tehdejších výzkumů našel „zlomky dlaždic zdobených“ spolu s další noblesní keramikou, ale podobné zboží nebylo při pozdějších plošných výzkumech nalezeno. Naopak množství cihel, jejich zlomků, dlaždic a střešní krytiny získaných při výzkumu cihlářských hutí ukazuje na místní využívání v Ústí vyrobeného zboží nejen na objektech vlastních hutí, ale zejména při archeologických výzkumech zaniklého města Sezimova Ústí na blízkém protilehlém břehu Lužnice (domovní zástavba, klášter, fara, špitál), případně na nepřiléhavě vzdáleném Kozím hrádku (výzkum J. Švehly), či z pozdějších výzkumů některých okolních vesnic. Kapitola 6/4 představuje **Rekonstrukci výrobního procesu**, obsahuje popis polohy hutí I, datování jejího provozu podle starších sídlištních horizontů na rozdíl od mladší hutí II, komunikační možnosti a přístup k parcelám cihelen, naznačující snad příbuzenský vztah provozovatelů obou hutí. Na obou nevyrazně oddělených městištích byl dostatečně velký volný a nezastavěný prostor využitelný pro tváření, sušení a skladování zboží. Uvedená výrobní technologie je stanovena podle archeologických a ikonografických pramenů, doplněných poznatků tradiční výroby technické keramiky podle dostupných etnografických pramenů.

Autor uvádí pravděpodobnou „možnou“ produkci hutí, cenové relace výrobků a dochází k názoru, že šlo o pece produkci odpovídající dobovým průměrům, tj. 241 200 kusů ročně (cihelna I), případně 208 800 ks (cihelna II). K předpokládané délce provozu hutí (50 a 30 let) uvádí celkovou odhadnutou produkci 9 a 6 milionů kusů při spotřebě příslušného množství surovin (45 000 m³ hlíny z místního hliníku, 11 250 m³ písku z řeky Lužnice, 150 000 q dřeva). Obě cihelny byly podle autora schopné dodávat stavební keramiku „zdici“ i „krycí“ v základním provedení až do období zániku města spolu s předměstím na jaře roku 1420.

Rozvaha o organizaci práce, denních výkonech pracovníků a spotřebě všech potřebných surovin nutných pro zajištění výroby v hutí je zásadního charakteru a přináší komplexní pohled na provoz středověké cihlářské hutí a doplňuje celkový obraz postavení řemeslnického předměstí odděleného řekou Lužnicí od vlastního města. Zjiš-

tění všech těchto skutečností umožnil dlouholetý plošný výzkum, jehož vypovídací hodnota je bezesporu jedinečná.

Závěrečný seznam **Literatury** dosahuje 190 položek, mezi nimiž je celá řada obtížně dostupných titulů v zahraničí publikujících autorů, což je zajisté velkým přínosem pro všechny zájemce o středověkou cihlářskou výrobu.

Vložené (možná až příliš obsáhlé) exkurzy doplňují pohled archeologa o materiálové rozborů archeologicky získaného materiálu, případně se snaží získat informace z dochovaných otisků na vypáleném zboží. **Exkurz 1 Mikroskopické rozborů cihlářských výrobků** z pera Mileny Gregorové ve své konečné fázi vyhodnocuje petrografické analýzy vybraných vzorků, které rozděluje podle obsahu skloviny do pěti základních podskupin, doplněných výsledky chemických rozborů 12 vzorků. Práce je doplněna tabulkami analýz cihel, grafy a množstvím barevných záběrů mikrovýbrusů. **Exkurz 2** zpracovaný týmem pracovníků Masarykovy univerzity v Brně – Miroslava Králíka, Petry Urbanové, Jitky Hiršovské **Trasologická analýza stavební keramiky** se zabývá trasologickým zhodnocením povrchu stavební keramiky z cihel v Sezimově Ústí. Zpracovává 15 fragmentů cihel, 4 fragmenty dlaždic, 1 fragment střešního prězu. Na souboru byly nalezeny výrobní stopy (trakční linie, otisky prstů), ale také stopy (otisky) zvířecích tlapek. Na základě technologických stop bylo možné rozlišit postup při formování zboží, který je v příspěvku popsán. Otisky prstů pak ukazují na ruce dospělých jedinců a otisky zvířecích stop náležejí volně pobíhajícím domácím zvířatům – kočce a psům střední velikosti (tedy žádné doklady dětské práce mezi pobíhajícími kury). Trasologické zhodnocení povrchu stavební keramiky přináší rozšíření vědomostí nejen o výrobní technologii, ale také životě na středověkých cihlářských hutích řemeslnického předměstí zaniklého Sezimova Ústí, srovnatelné s výsledky zkoumání zboží z jiných středověkých lokalit (např. Lelekovice či slovenské Ludanice).

Práce představuje kvalitní soubor informací přehledně řazených a vypovídajících o průběhu archeologického výzkumu cihlářských hutí a jeho výsledcích. Práce Středověké cihlářství je dnes jedinou monografií k uvedenému výrobnímu oboru, navazující na Rudolfe Krajcím již dříve zpracované a publikované práce v rámci edice Archeologie středověkého města – pro českou archeologii středověku ojedinělého a neocenitelného autorského počínu. Ocenění zasluhuje přehled středověkých cihlářských hutí prakticky z celé Evropy spolu s uvedením odborné literatury, v českém prostředí dosud nepublikovaný. Spolu s typárem výrobků místních cihlářských hutí tvoří nepostradatelnou rukověť nabídnutou každému zájemci o poznání středověké technologie výroby cihlářského zboží. Práce je doprovázena početnou kresebnou, fotografickou a fotogrammetrickou dokumentací (ta by však v některých případech zasloužila lepší předtiskovou přípravu), dokládá akribii autora a rozhodně poslouží k rozšíření vědomostí o výrobě středověké stavební keramiky a problémech spojených s touto technologií.

Doufáme, že autor bude i nadále pokračovat ve zpracování a postupném publikování dalších komplexně prozkoumaných výrobních objektů a technologií ze Sezimova Ústí a jeho práce tak podnítl rozhojnění aktivity na tomto archeologickém poli.

Carlos Augusto Sánchez

Economía y sociedad prehispánica El uso de la tierra en el Alto Magdalena

Fundación de Investigaciones Arqueológicas Nacionales

Banco de la República

Bogotá, D.C., 2007, 1. vydání.

120 str., černobílá a barevná obrazová příloha v textu, tabulky a grafy v textu.

ISBN 978-958-95153-9-6

Monografie je výsledkem několikaletého archeologického a multidisciplinárního výzkumu v regionu Alto Magdalena (Kolumbie), jenž byl započat v roce 1997 a jehož postupné zpracování si vyžádalo několik let (do roku 2005). Projekt výzkumu oblasti byl uskutečněn pod záštitou nadace *Fundación de Investigaciones Arqueológicas Nacionales del Banco de La República* a národní kolumbijské univerzity *Universidad Nacional de Colombia*.

Záměrem výzkumu, který autor prezentuje v úvodu knihy (s. 13–14), byla analýza zemědělské produkce v jižním regionu Alto Magdalena¹ (fig. 1, s. 16: oblast o rozloze cca 30 km²), a to od počátku jeho osídlení (před 1000 př. Kr.) až do období před španělskou *conquistou*, a vlivu této produkce na ekonomický a demografický rozvoj obyvatelstva; sociálně-politickou organizaci a kolonizaci oblasti. Páteří výzkumného záměru bylo charakterizovat typ zemědělské produkce. Zvláštní pozornost byla přitom věnována systému zavlažovacích kanálů jako důkazu existence intenzivního hospodářství.

Na základě výsledků výzkumu se autor zamýšlí nad otázkou administrativní integrace jednotlivých sídel jako samostatných ekonomických jednotek a jejich společenské hierarchizace.

C. A. Sánchez prezentuje některé teorie, týkající se způsobů zemědělské produkce (extenzivní a intenzivní hospodářství), hierarchických systémů ve společnosti Alto Magdalena (s. 15–18); politické moci, sociální diferenciace a ekonomické situace (s. 18–25). V kapitole *Los sucesos en el Alto Magdalena* (s. 25–33) se C. A. Sánchez zabývá počátky osídlení oblasti (doklady osídlení již před 11. st. př. Kr.), uvádí některé archeologické doklady osídlení a zemědělské produkce v období *período Formativo 1* (1000–600 př. Kr.); sleduje jeho modifikace v průběhu celého období *Formativo* (1000 př. Kr. – počátek letopočtu); klimatické změny a podmínky pro zemědělskou výrobu v následujícím období *Clásico Regional* (1–900 po Kr.), uvádí některé příklady vývoje funerální architektury a sochařství (text doprovází mapkami oblastí, tabulkami a fotodokumentací), a to až do konce období *Reciente* (900–1550 po Kr.).

V oddílu *El medio natural del área de estudio* (s. 34–90) C. A. Sánchez zpracovává jednotlivé aspekty zemědělské produkce, jako jsou klimatické podmínky, typ a charakter půdy. Rozlišuje půdy vulkanického původu (*volcánico denudativo* – erodované vulkanické horniny; *hidro-volcánico degradado* atd.), popisuje jejich složení, pH, typ vhodných kultur (kultivarů) i předpokládanou úrodnost; přítomnost různých druhů půdy demonstruje v přiložené mapce (fig. 8, s. 37). Pozornost je věnována rozšířeným typům fauny a flóry i aktuální situaci osídlení této oblasti.

V podkapitole *El área de estudio y la evidencia arqueológica* (s. 39–40) jsou načrtnuty základní body archeologické evidence oblasti. Osídlení před španělskou *conquistou* se autor věnuje v kapitole *El poblamiento prehispánico* (s. 40–57). Archeologický průzkum oblasti byl založen na pozorování krajiny, realizaci sondážních výkopů, povrchovém sběru a následné klasifikaci keramického materiálu (C. A. Sánchez rozlišuje 5 keramických typů, které charakterizují jednotlivé fáze osídlení – *Formativo 1, Formativo 2, Formativo 3, Clásico Regional, Reciente*); byla též vyu-

¹ Území při povodí řeky Magdalena, u dnešních měst Saladoblanco, Isnos a San Agustín.

žita metoda letecké archeologie (mapování tras zavlažovacích kanálů apod.). Na základě výsledků zpracování keramického materiálu a jeho klasifikace byly vytvořeny mapy osídlení oblasti v jednotlivých fázích vývoje – období *Formativo*, *Clásico Regional*, *Reciente* (pro mapu osídlení fáze *Formativo* 1, 2 a 3 viz fig. 10–12, s. 42–44; pro fázi *Clásico Regional* fig. 13, s. 45 a pro fázi *Reciente* fig. 14, s. 49). Do chronologického rámce, vymezeného klasifikovanou keramikou, autor připojil obraz vývoje osídlování, resp. demografického růstu obyvatelstva a následně zvětšování ploch obdělávané půdy. Růst osídlení klade autor do souvislosti především s klimatickými podmínkami (teplotní změny, úhrn srážek) a kvalitou půdy; tento vývoj sleduje C. A. Sánchez v poměrně velkém časovém rozpětí, které již bylo určeno na začátku knihy (tj. cca 1000 př. Kr. – 1550 po Kr.), což umožňuje vytvořit ucelenou představu o klimatických změnách, které podnítily také demografický a sociálně-ekonomický růst osídlených oblastí. Velmi zajímavé jsou závěry, které autor vyvozuje z výraznějších klimatických změn, jež se udály na počátku letopočtu a které měly za následek pomalý proces opouštění některých typů půdy a kolonizaci nových oblastí, přizpůsobení způsobu obdělávání polí atd., a to v průběhu období *Clásico Regional* (počátek letopočtu – 900 po Kr.). C. A. Sánchez poukazuje na přímou souvislost mezi klimatickými změnami a změnami v osídlení, demografickým růstem i administrativních strukturách; těmito aspekty se podrobně zabývá po jednotlivých (základních) chronologických fázích.

Závěrečný a poměrně obsáhlý oddíl knihy (*Los sistemas de canales para drenaje*, s. 52–90) je celý věnován zavlažovacímu systému, budovanému cca od 900 po Kr. (drenážní systém – tzv. *conjuntos*, kanály, struktura a typy polí), na jehož zmapování byla též využita metoda letecké archeologie², na kterou navázal místní průzkum (realizace archeologických sond a klasifikace nálezového materiálu).

Detailně je analyzován biaxiální drenážní systém zavlažovacích kanálů (*los conjuntos*); jednotlivě jsou zpracovány zavlažovací systémy *Conjunto 1–13* s tím, že je u každého z nich analyzováno prostorové rozmístění jejich tras, lokalizace a struktura. Každý *conjunto* je dokumentován přehlednou mapkou s vyznačením tras kanálů a jejich výškových bodů. V některých kanálech byly realizovány archeologické sondy, jejichž nálezový materiál byl podrobně zpracován a klasifikován (keramika byla klasifikována dle typu do období *Formativo 1*, *Formativo 2*, *Formativo 3*, *Clásico regional* a *Reciente*), výsledky (poměrově zastoupení keramických typů a jejich stratigrafie) jsou popsány v textu a prezentovány ve sloupcových grafech.

C. A. Sánchez v závěru knihy shrnuje výsledky podrobného výzkumu, týkající se organizace zemědělské produkce a osídlení počínaje obdobím *Formativo 1* a navazující na etnografické a etnologické poznatky sledované oblasti. Odpovídá na problematiku organizace obdělávání půdy (lidské zásahy do krajiny ve vztahu ke klimatickým a geografickým podmínkám) a vlastnění půdy jednotlivými autonomními celky (rodinná společenství, vesnice) v různých obdobích i na otázku role politicko-správní kontroly (*poder político*) v organizaci zemědělské produkce (jež byla slabá ještě v období *Clásico Regional*, avšak jejíž vliv rostl v pozdějších fázích vývoje období *Reciente*). Autor rozlišuje tři typy úprav půdy – intenzivní využití půdy s budováním drenážních systémů, částečné zkulturnění krajiny budováním výše zmiňovaných *conjuntos* a celkovou absenci těchto úprav obdělávané půdy (využití těchto způsobů je dááno do souvislosti s demografickým růstem/stagnací obyvatelstva a tedy jeho zvýšenou/konstantní potřebou surovin). V regionu Alto Magdalena C. A. Sánchez rozlišuje dva způsoby využití půdy – intenzivní a extenzivní, a to v závislosti na produktivitě půdy a potřebách obyvatelstva.

² Byly využity i starší letecké fotografie ze 70. a 80. let minulého století, které zachytily i ty kanály, které dnes nejsou v důsledku moderní zemědělské aktivity patrné.

Následuje přehled použité literatury (s. 94–97) a dvě přílohy s klasifikací a stratografií keramických nálezů (*Anexo 1. Clasificación cerámica. Reconocimiento regional sistemático*, s. 98–117 a *Anexo 2. Frecuencia cerámica en las excavaciones estratigráficas*, s. 118–120).

Přes komplexnost problematiky a široký záběr oblasti i jednotlivých aspektů a s využitím archeologických a archeobotanických metod (plošný výzkum, letecká archeologie, palynologické analýzy, radiokarbonové datování, klasifikace nálezů a stratigrafie nálezového kontextu) se autorovi podařilo přehledně a koherentně analyzovat jednotlivé aspekty a prezentovat hypotézy řešené problematiky.

Helena Tůmová (heles@centrum.cz)

Ana María Boada Rivas

Patrones de asentamiento regional y sistemas de agricultura intensiva en Cota y Suba, Sabana de Bogotá (Colombia)

Fundación de Investigaciones Arqueológicas Nacionales

Banco de la República

Bogotá, D.C., 2006, 1. vydání

181 str., černobílé, barevné obrázky, tabulky a grafy v textu

ISBN 958-95153-8-x

Cílem a hlavní tématickou osou této monografie je analýza vztahu zemědělské produkce, její struktury a intenzifikace v regionu Sabana de Bogotá (východní část pohoří And, nadmořská výška přibližně 2 600 m. n. m., severovýchodně od města Bogotá, Kolumbie) v období před španělskou „*conquistou*“ a společenských změn v osídlení tohoto regionu (diferenciace společnosti a tvorba elit; sociálně-ekonomická hierarchizace) a osídlení (hustota a struktura osídlení). Sledovány byly především aspekty organizace zemědělské výroby (systém zavlažovacích kanálů – tzv. *camellones*) a její produktivity, typy pěstovaných plodin (pomocí metody palynologické analýzy), rozšíření a chronologie jednotlivých typů keramiky. Při studiu konkrétních a dílčích aspektů byla vždy sledována jednotící linie výzkumného záměru: analýza vývoje a intenzifikace zemědělské produkce v oblasti ve vztahu k rozvoji společnosti a její sociální a politické hierarchizaci.

Výzkum v regionu Sabana de Bogotá (resp. okolí měst Bogotá, Cota, Suba) byl podpořen a financován regionálním projektem *I Proyecto de Arqueología „Luis Duque Gómez“* pod záštitou nadace *Fundación de Investigaciones Arqueológicas Nacionales del Banco de la República de Colombia*; díky tomuto výzkumnému záměru bylo v archeologické kampani v roce 2002 prozkoumáno 92 km² osídlené oblasti na zmiňovaných lokalitách.

Monografie je rozdělena do devíti hlavních kapitol, ty jsou dále členěny na menší monotematické úseky. V kapitole *Antecedentes teóricos e hipótesis sobre el surgimiento de complejidad social en la Sabana de Bogotá* (s. 13–20) se A. M. Boada Rivas zabývá rozvojem společnosti v oblasti rozkládající se na náhorní plošinu jižně od Bogoty a na sever až k městu Chocontá; hierarchizaci původního (tj. před španělskou „*conquistou*“) obyvatelstva zvaného *cacicazgo* a jeho teritoriální expanzi v pozdní fázi období *Muisca* (*Muisca Tardío*). Společnost *cacicazgo de Bogotá* je dokumentována historickými prameny (kroniky ze 16. století), avšak o formování společnosti *cacicazgos Muiscas de la Sabana* mnoho nevíme. Autorka si proto vytkla za cíl nejen v této kapitole, ale i celé studii komplexní zdokumentování rozvoje těchto společností v oblasti Sabana, a to na základě regionálního výzkumu (fig. 1, s. 15): vztahy mezi jednotlivými vesnicemi a sídly, strukturu společnosti (např. problematika *pueblos* a jejich význam). Dalším zkoumaným aspektem byla otázka zemědělských systémů v lokalitě Sabana (zavlažovací systémy apod.) a jejich správa (soukromá sféra *versus* místní politická a správní

centra), systémy v obdělávání půdy (poměr obyvatelstva a obdělávané půdy, produktivita půdy apod.).

Autorka prezentuje tři základní hypotézy rozvoje civilizace původního obyvatelstva: první hypotéza je založena na předpokladu rozvoje založeném na intenzivní zemědělské produkci (kukuřice). Intenzifikace a specializace v produkci podnítila rozvoj administrativních středisek, která posléze mohla participovat na organizaci a redistribuci produkce. Druhá hypotéza, která dle mého pohledu spíše navazuje na hypotézu první, než že by ji popírala, je založena na aspektu diferenciaci společnosti jednotlivých vesnic – růstu, hierarchizaci a zbohatnutí schopných vůdců, tj. na tvorbě *elity*. Rozvoj tedy není *a priori* založen na zvyšování produkce, ale na schopnosti její intenzifikace a optimalizace. Třetí teorie zdůvodňuje rozvoj společnosti schopností vůdců kontrolovat strategicky výhodné cesty (zemní i vodní) a díky tomu akumulovat bohatství.

A. M. Boada Rivas využila pro záměry projektu také leteckou archeologii a podařilo se jí takto (a celému výzkumnému týmu) prozkoumat přibližně 92 km² oblasti (městečka Fontibón, Cota, Suba a okolí dnešního města Bogotá). V kapitole *Geografía de la Sabana de Bogotá* (s. 21–28) prezentuje podrobný popis geografické situace (obecně zeměpisná charakteristika a charakteristika horského pásma i náhorní plošiny), klimatických a hydrologických podmínek zkoumané oblasti (charakteristiky povodí řeky Bogotá), základní rysy meliorace vodních ploch či toků (např. systém kanálů, vysvětlení termínu „*chucas*“ či pojmu „*pesquerías*“, vztahujícímu se k místnímu způsobu rybaření).

Metodologii, použitou pro výzkum produkce a sociálně-ekonomické hierarchizace společnosti v Sabana de Bogotá, A. M. Boada Rivas popisuje v kapitole *Metodología del reconocimiento regional* (s. 29–34) jako komplex systematické plošné evidence osídlení a lidské aktivity, sestávající z podrobného prozkoumání oblasti (vždy v intervalech 10–15 m), z povrchového sběru materiálu (keramika, opracovaný kámen, kosti), dokumentovaného zápisem do podrobných map oblasti v měřítku 1 : 8000 (veškerý materiál byl opatřen identifikačním kódem); z odběru vzorků půdy (řezy do hloubky cca 80 cm) a realizace archeologických sond. Jednotlivé prozkoumané úseky představovaly minimální jednotku pro finální analýzu a rekonstrukci původního osídlení v jednotlivých fázích vývoje.

Na základě vyhodnocení získaného materiálu byla sestavena chronologie osídlených oblastí. Při vyhodnocování bylo bráno jako základ rozšíření keramiky v krajině; chronologie byla klasifikována na jednotlivá období a fáze (období Herrera a jeho fáze; období Muisca a jeho fáze podle klasifikace nalezené keramiky) a v lokalitě Sabana byly rozlišeny dílčí chronologické fáze (tým odborníků využil jak radiokarbonovou metodu datování, tak relativní chronologii keramických nálezů, založenou na klasifikaci lokálních keramických typů: autorka rozlišuje několik stupňů fází Zipaquirá; Tocarema; San Carlos 1). Pro chronologii keramických fází v jižní oblasti Sabana de Bogotá byla použita radiokarbonová metoda (viz též fig. 9; jednotlivé fáze jsou vysvětleny v podkapitole *Cronología del sur de la Sabana Bogotá*, s. 55–58). A. M. Boada Rivas demonstruje procentuální zastoupení keramických typů v tabulkách, některé z nich však nejsou exaktně popsány, což ztěžuje interpretaci obsažených dat.

V kapitole *Patrones de asentamiento en la Sabana de Bogotá* (s. 59–82) autorka prezentuje hypotézy některých etnografů a historiků, týkající se systému historického osídlení v regionu Sabana de Bogotá, jmenuje konkrétní lokality a charakter jejich osídlení, vyplývající z archeologických nálezů a závěrem představuje mozaiku osídlení v oblasti Sabana, Cota a Suba. Autorka navazuje s dalším popisem regionu, podrobeného plošnému výzkumu (*La zona de reconocimiento*, s. 61–63), znovu opakuje některé způsoby výzkumu, uvedené již v kapitole o metodologii výzkumu (*Metodología del reconocimiento regional*, s. 29–34) a uvádí množství nalezené keramiky v souvislosti s jednotlivými zónami osídlení (viz mapa na s. 62).

Hlavní záměr výzkumu i celé studie, analýza historického osídlení v Sabana de Bogotá v období Herrera (v období 300 př. Kr. – 200 po Kr.) a Muisca (*Muisca Temprano*: 200–1000 po Kr.; *Muisca Tardío*: 1000–1600 po Kr.), je podrobně zpracován v podkapitolách *Patrón de asentamiento durante el período Herrera en la zona de Cota y Suba* (s. 63–71) a *Patrón de asentamiento durante el período Muisca Temprano* (s. 72–82). Osídlení je demonstrováno na přehledných mapkách (fig. 10 na s. 62, fig. 11 na s. 64, fig. 12 na s. 73, fig. 13 na s. 78). A. M. Boada Rivas sleduje osídlení z několika aspektů: lokalizace, rozmístění, rozloha a typy sídel; přístupnost (k zemědělské půdě či k vodohospodářským systémům – systémy zavlažování atp.) a cesty, vzdálenost mezi jednotlivými sídly; demografické parametry oblasti. Zmiňované aspekty jsou spíše načrtnuty, podrobněji se autorka věnuje pouze demografickým parametrům. Charakterizuje osídlení v období Herrera jako spíše konstantní, s největším osídlením na západním břehu řeky Bogotá; osídlení kultury Muisca Temprano jako řídké (fig. 12 na s. 73) a poměrně vyvážené (žádné sídlo nevyčníká nad jiné svou rozlohou, z čehož A. M. Boada Rivas vyvozuje nedostatek administrativní hierarchie) – na toto osídlení posléze navazují sídla kultury Muisca.

Zemědělskou produkcí a systémy výroby se autorka zabývá v kapitole nazvané *Sistemas de camellones agrícolas en la Sabana de Bogotá* (s. 83–108). Systém dělení polí a zavlažování srovnává s ostatními lokalitami v Kolumbii, Bolívii, Venezuele a Ekvádoru; vysvětluje charakteristický fenomén tzv. „*camellones*“ (části systému uměle vytvářených políček pro pěstování zemědělských plodin, zavlažovaných sítí kanálů – *camellones*). Autorka si opět – jak již několikrát zdůraznila v předchozích kapitolách knihy – klade za cíl sledovat rozvoj sociálně-politické hierarchizace společnosti na základě analýzy osídlení a zemědělské produkce a její intenzifikace. Znovu se věnuje popisu krajiny v Sabana de Bogotá (*El paisaje de la Sabana de Bogotá*, s. 85–87). Podrobně popisuje systém „*camellones*“ (*Los camellones de la Sabana de Bogotá*, s. 88–108), jejich typologii, strukturu a chronologii; fakta doprovází názornými mapkami, leteckými fotografiemi krajiny i dokumentací profilů archeologických sond s viditelnou stratigrafií.

Přínosem je zajisté popis konkrétních příkladů tohoto zavlažovacího systému, a to *Camellón de Guaymaral a Camellón de La Filomena-2*. Materiál těchto dvou „*camellones*“ byl podroben odborné palynologické (pylové) analýze (kapitola *Análisis de polen de los camellones de Guaymaral y la Filomena, Suba*, s. 109–131), která měla pomoci odpovédět na otázky týkající se procesu intenzifikace zemědělské produkce v Sabana de Bogotá a ozřejmit druhy pěstovaných rostlin. Pozornost je v této kapitole zaměřena na přehled biotypů, jejichž výskyt byl v Sabana de Bogotá doložen palynologickou analýzou (fig. 32–37), dále na popis aplikované palynologické a radiokarbonové metody datování (tabulka 6 a 7) a na rekonstrukci systému zavlažovacích kanálů.

Rozsáhlá kapitola je věnovaná intenzivnímu zemědělství (kvantita a typ pěstovaných plodin) v Sabana de Bogotá (*Agricultura intensiva en la Sabana de Bogotá*, s. 132–156), a to se zaměřením na zavlažovací systémy (*camellones*) Guaymaral a La Filomena, analyzované také v předchozích kapitolách, zvláště na jejich produktivitu a využití (fig. 38 na s. 147, fig. 39 na s. 149, fig. 40 na s. 151). Autorka rozlišuje „efektivní“ zemědělskou produkci systému *camellones* v období Herrera a „intenzivní“ zemědělskou produkci, k níž tento systém dospěl v období Muisca Temprano a Muisca Tardío v důsledku dramatického demografického růstu.

V závěrečné části knihy autorka charakterizuje podobným metodologickým způsobem jako v předchozích kapitolách tzv. *camellones* v Cota a Suba (kapitola *Patrones de asentamiento y sistemas de camellones en Cota y Suba*, s. 157–168), a to stále se zřetelem na vztah zemědělské produkce, sociálně-politické hierarchizace společnosti (diferenciaci a vznik elit, kumulace majetku apod.) a demografických změn společnosti.

A. M. Boada Rivas si na začátku knihy a opakovaně v jednotlivých kapitolách vytyčila základní osu problematiky, na níž hledala odpovědi při zpracování výzkumu v oblasti Sabana de Bogotá. V jednotlivých kapitolách, které tvořily více či méně samostatné celky, prezentovala deskriptivním způsobem výsledky realizovaných analýz (plošné prozkoumání oblasti, zpracování keramických nálezů, pylová analýza a metoda radiokarbonové datace, letecká archeologie ad.). Bohužel se mnohdy ztrácela koherence sledované problematiky, často byla opakována obecná konstatování. Přesto lze ocenit autorčin záměr ke komplexnímu pojetí sledované oblasti, při němž bylo využito maximální množství vědeckých metod a analýz a bylo srovnáváno a hodnoceno mnoho jednotlivých aspektů (vliv intenzifikace produkce na změny v osídlení a diferenciaci společnosti apod.). V závěrečné podkapitole (*Agricultura intensiva en la Sabana de Bogotá*, s. 164–168) jsou shrnuty výsledky předchozích kapitol, avšak chybí finální souhrn, ve kterém by byly jasně formulovány závěry studované problematiky. Kniha je zakončena otázkou, která vybízí k pokračování v započatém výzkumu a nechává otevřenou cestu pro další bádání. Formálně lze textu vytknout absenci poznámkového aparátu a závěru; svým charakterem se monografie přibližuje spíše „environmentální“ studii zasazené do historického kontextu. Kniha je opatřena přehledem použité literatury (*Bibliografía*, s. 169–181).

Helena Tůmová (heles@centrum.cz)

Rivista di Studi Liguri, Anno LXX (gennaio – dicembre 2004)

Istituto Internazionale di Studi Liguri, Museo Bicknell, Bordighera 2005.
347 s., černobílá fotografie, tabulky, mapy a grafy v textu
ISSN 0035-6603

Periodikum *Rivista di studi liguri* je každoročně vydáváno Mezinárodním institutem pro Ligurská studia (*Istituto Internazionale di Studi Liguri*)¹ v městě Bordighera jako jedna z řady publikací, zabývajících se především archeologií severozápadních oblastí Apeninského poloostrova (Liguria, Piemonte, Lombardia, Toscana), ale i jižní Francie a Iberského poloostrova.

V ročníku LXX (2004) jsou prezentovány příspěvky, zaměřené na předřímskou a římskou Ligurii (etruské a keltské osídlení; epigrafické studie), dále na Ligurii v době železné; je zde zařazen příspěvek věnovaný řecké a pozdně antické keramice; přínosem je přehled systematické bibliografie římské keramiky v závěru periodika.

V článku *Tra Etruschi e Celti. Le due facce della Liguria preromana* (s. 5–16) autor **Giovanni Colonna** analyzuje otázku obyvatelstva předřímské Ligurie: Ligury, Kelty a Etrusky, a to v 7.–6. st. př. Kr.; podrobně se zabývá jejich topografií, obchodními a sociálně-ekonomickými vztahy (např. *syngeneia* Ligurů s obyvatelstvem *Iberi* a *Corsi* – tj. Ibery na Baleárách a *Corsi* na Korsice) a v neposlední řadě jejich původem. Demografické rozšíření (a současně radě její kultury ligurské, keltské a etruské) je autorem podloženo především studiem antických pramenů (Hérodotos, Sallustius, Seneca, Diodorus Siculus Strabón a další) a fonetikou, morfologickou a onomastickou analýzou epi-

grafických pramenů. Zvláštním aspektem je problematika původu Ligurů na ostrově Korsika a jejich vztahy s Etruskými jak na Korsice, tak v oblasti Ligurie a tyrrhénského pobřeží. Úzké vztahy a kontakty obou populací, ligurské a etruské, zřejmě z onomastické analýzy epigrafických pramenů, vedly autora k použití termínu „*liguri etruschizzati*“ (Ligurové, kteří přijali etruskou kulturu) – G. Colonna uvádí mnoho příkladů, mezi nimiž zmiňuje také zvyky Ligurů z okolí dnešního Janova (oblast Lunigiana), kteří používali etruské písmo. V dodatku článku autor analyzuje nápis na stéle z *Noceti di Bagnone* (též *Filetto I*).

Záměrem článku autora **Alessandro Ravotto** *Considerazioni sul popolamento dell'Alta Val Tanaro in età romana* (s. 17–44), je analýza osídlení strategicky výhodné oblasti Alta Val Tanaro (jihozápadně od Janova mezi regiony Ligurií a Piemonte) v období od 1. do 7. st. po Kr. A. Ravotto se opírá převážně o studium epigrafických a antických pramenů (archeologické výzkumy jsou v této oblasti stále nedostatečné), rozebírá možný průběh důležitých obchodních cest, které přes Alta Val Tanaro spojovaly vnitrozemní s pobřežními přístavy (např. strategicky důležitá obchodní spojka *Albingaunum* – *Pollentia*, jež spojovala dnešní města *Garessio*, *Trappa* a *Mindino*). A. Ravotto charakterizuje osídlení, obyvatelstvo i migraci v této oblasti. Osídlení rozděluje na dvě hlavní části – osídlení na horských svazích a osídlení v údolí; opírá se přitom převážně o studium antických pramenů (vzhledem k chybějícímu systematickému archeologickému průzkumu hlavně v horských oblastech). Text je doplněn přehlednými mapkami lokalit a obchodních cest; v závěru je prezentován stručný katalog archeologických nálezů z hlavních lokalit.

Epigrafice a onomastice je věnován příspěvek *Supplemento 1877–2004 agli indici onomastici di CIL V per la Liguria romana (IX regio)*, s. 45–126, jež je současně dodatkem k *CIL V* k sekci římská Ligurie (*IX regio*). Autory článku jsou profesor epigrafiky na janovské univerzitě **Giovanni Mennella** a **Valentina Pistarino**, kteří v něm navazují na první vydání dodatku v roce 1981 v *Supplementa Italica*. Autoři přinášejí aktualizovaný seznam jmen (*gentilia, nomina, cognomina*) v abecedickém pořadí, která jsou doložena v epigrafických pramenech po vydání druhého svazku pátého dílu korpusu *CIL (Corpus Inscriptionum Latinarum)*. Článek obsahuje obecný úvod, uvedení do problematiky onomastických forem; sekci s bibliografickými zkratkami, srovnávací tabulku toponym, uváděných v *CIL V*, a seznam použitých značek; následuje obsáhlý seznam hesel (u každého hesla je poznamenaná příslušná literatura, počet výskytů, provenience a další charakteristiky).

Epigraficky zaměřen je i následující článek *Il formulario delle iscrizioni funerarie della IX regio: premessa a un'indagine quantitativa* (s. 127–160), jehož autorkou je **Isabella Liguri**. Hlavní náplní studie je klasifikace nápisů s funerální tematikou římské Ligurie (tj. *IX regio*), jež jsou obsaženy v *AEL Auxilia Epigraphica Ligustica*, a v *CIL* a následná podrobná analýza těchto funerálních nápisů, a to z hlediska statisticko-quantitativního a obsahového, resp. tematického. Studovaným materiálem je skupina náhrobních stél z období od 1. st. př. Kr. do 7. st. po Kr., limitovaná místně oblastí *IX regio*. Článek je opatřen přehlednými grafy, které doplňují kvantitativní analýzu, oddíl o morfologii i onomastice. V několika podkapitolách je vysvětlen fenomén dedikace stél (nápisů), založený na typu vztahu mezi „věnujícím“ a zemělým (širší a užší rodinná příslušnost, vztahy mimo rodinu či kombinace obou); dále morfologická struktura dedikačních nápisů, onomastika a varianty formulací nápisů.

Článek *I relitti de la Camargue e Sextus Marius Hispaniarum ditissimus* (*Tac., Ann. VI, 19, 1*), s. 161–174, jehož autorem je **Piero A. Gianfrotta**, je věnován výsledkům podmořské archeologie institutu *Département des Recherches Archéologiques Subaquatiques et Sous-Marines* při pobřeží u Saintes-Maries-de-la-Mer a především u ústí Rhône-Saint-Ferréol, a to zvláště klasifikaci nálezových celků (keramika jako předmět obchodního artiklu – *terra sigillata*, africké amfory apod.; železné ingoty opatřené

¹ Institut pro Ligurská studia byl založen Ninem Lamboglio v roce 1937 a navázal na tradici Musea Bicknell v Bordighere, jehož „duchovním otcem“ byl Angličan Clarence Bicknell. Po druhé světové válce se institut otevřel pro mezinárodní spolupráci, nyní má 12 sekcí v Itálii a 1 sekci ve Francii. Kromě periodika *Rivista di Studi Liguri*, které je koncipováno jako periodikum pro mezinárodní veřejnost, vydává Institut také další periodika italská (*Ligures, Rivista Ingauna e Intemelina, Giornale Storico della Lunigiana e del Territorio Lucense, Studi Genuensi*) a francouzská (*Cahiers Ligures de Préhistoire et d'Archéologie, nyní Cahiers Ligures de Préhistoire et de Protohistoire*).

značkami) a hypotetické rekonstrukci obchodních cest a jejich periodických tras (některé z nich byly např. určeny pro přepravu naturálních daní *zv. annona*). Autor vyzdvihuje důležitost nálezů téměř intaktních a mořskou vodou neporušených železných prutů se značkami a zmiňuje komplexní debatu o jejich interpretaci; prezentuje vlastní názor na řešení této otázky a vlastní interpretace, které dokládá literárními prameny a situací v těžbě železné rudy a drahých kovů v 1. st. po Kr. Analýzu uzavírá identifikací osoby Sexta Maria, jehož zmiňují antičtí autoři jako nejbohatšího muže Hispánie pro jeho vlastnictví velké části lomů na drahé kovy, s nápisy na železných prutech. Konečná klasifikace a provenience železných ingotů však ještě čeká na podrobnou laboratorní (chemickou) analýzu.

Obsáhlou část periodika tvoří „poznámky a diskuse“ (*Note e discussioni*) k příspěvkům z kongresu *Ligures Celeberrimi. La Liguria interna nella seconda età del Ferro. Convegno Internazionale, Mondovì, 26–28 aprile 2002* (s. 177–233), vydané ve stejnojmenném sborníku v r. 2004 v Bordighere (editoři **M. Venturino Gambari** — **D. Gandolfi**). V úvodu diskuse M. Venturino Gambari nastiňuje problematiku, která vyvstala z diskusí a příspěvků na zmiňovaném kongresu a kterou je otázka populace Ligurů. M. Venturina Gambari přichází s otázkou, zda vnímat ligurské obyvatelstvo makroregionálně, či mikroetnicky, výslovně se táže „Kdo jsou Ligurové? Je postačující definovat toto obyvatelstvo z hlediska lingvistického? Je vůbec možné chápat toto obyvatelstvo geograficky?“. Zásadní otázkou k diskuzi je problematika původu a identity Ligurů. Po úvodu následuje přepis debaty k jednotlivým příspěvkům konference.

Příspěvek *Αλαβαστρα μύρον. Morfologia, uso e diffusione degli alabastra in alabastro calcareo nel mondo greco e greco-coloniale tra VI e IV secolo a.C.: i rinvenimenti di Locri Epizefiri* (s. 235–274), jehož autorem je **Anna Cavallo**, je úzce zaměřen na typ řecké vázy *zv. alabastron* (sing.), na jehož výrobu byl používán vzácný kámen (alabastr) a jenž je v oblasti *Magna Grecia* nalézán především ve funerálním kontextu. Článek poskytuje základní charakteristiku formy kamenného *alabastra* a jeho rozšíření v řeckém světě v 6.–4. st. př. Kr., jsou zmíněny také verze v keramice a kovu. V jedné z podkapitol se autorka zabývá hypotézami původu této formy nádoby, zvláště těch nádob, které cirkulovaly v řeckém světě od 7. st. př. Kr. (A. Cavallo nachází původ tohoto tvaru v egyptské produkci střední a nové říše). Konec výskytu tohoto typu v řeckém světě je spojen s nástupem helénistických říší v průběhu 4. st. př. Kr. (v Egyptě však pokračuje i nadále). Je též zmiňována skupina attických keramických *alabaster* s malovanou výzdobou (tzv. skupina *Gruppo degli alabastra del Negro* s figurálním vyobrazením), jejíž provenienci lokalizuje autorka do oblastí severní Afriky a jež zřejmě představovala lokální keramickou, tj. ekonomicky méně náročnější, verzi kamenného *alabastra*; dále skupina *alabaster* attické produkce (jež napodobovala kamenné vzory). Zvláštní pozornost autorka věnuje morfologickému vývoji typu *alabastron* a způsobu jeho využití, dokumentovanému literárními prameny (jež vysvětlují pojem *alabastron* i *alabastrothekai* – tedy úložných nádob, určených k transportu samotných *alabaster*). A. Cavallo se zaměřuje také na charakter obsahu (poukazuje na skutečnost, že antické prameny – až na výjimky – mlčí nejen o typu materiálu, použitého na výrobu *alabaster*, ale i o obsahu, pro který byl tento typ nádob určen); vysvětluje význam adjektiva *μύρον*, spojovaného s nominativem *alabastron*, které označuje obecně a bez konkrétnějšího určení „vonnou substancí“. A. Cavallo prezentuje i další možné teorie, které by mohly vést k přesnějšímu určení obsahu (vonné esence na bázi skořice jako *kynnamomion* atp.). V dalším úseku svého příspěvku se autorka věnuje popisu a klasifikaci skupiny vápencových a alabastrových *alabaster*, pocházejících z nekropole na lokalitě Lucifero (Locri), nyní uložených v archeologických muzeích v Reggio Calabria a v Locri. Příspěvek je doplněn nákresey řezů *alabaster*, klasifikačními tabulkami

(Tab. I, II, III a IV) a přehledy jednotlivých typů (typ A, B, C a k nim náležející podtypy).

Keramice je věnován i další článek *Note preliminari sulle suppellettili in sigillata africana provenienti dal relitto tardoantico di Scauri a Pantelleria* (s. 275–282), v němž se autor **Denis Sami** zabývá nálezovým kontextem z vraku nalezeného v přístavu městečka Scauri (na ostrově Pantelleria ve Středozemním moři), jenž je tvořen převážně keramickými nálezy. Autorovým záměrem bylo zmapovat obchodní vztahy na základě klasifikace nalezené keramiky (lokální hrubá kuchyňská keramika určená pro severoafričké trhy, africká *terra sigillata* SA, transportní zásobníky, lampy atd.): pro autora je skvělým vodítkem pro pochopení způsobu i četnosti obchodních vztahů mezi oblastmi severní Afriky a dalšími středomořskými lokalitami právě zpracování keramického nálezového kontextu. V tomto ohledu je jistě přínosné kvantitativní zpracování typů keramiky (typologické označení, počet fragmentů, NMI – minimální počet forem), na jehož základě autor datuje ztroskotání vraku do 4.–5. st. po Kr.

Příspěvek *Il contributo delle analisi archeobotaniche per la storia del paesaggio agrario della città romana di Albintimilium (Ventimiglia)*, s. 283–306, je věnován archeobotanickému průzkumu antické lokality *Albintimilium* (římské *municipia* v oblasti dnešní Ligurie). Autoři článku **Danièle Aroba**, **Rosanna Caramiello** a **Gian Piero Martino** prezentují analyzovaný materiál a metody, které využili (palynologická analýza; analýza textilních vláken, karpologie a antrakologické metody); výsledky těchto analýz dokumentují tabulkami, grafy i obrazovým materiálem (mikroskopické snímky organických materiálů, dokumentace nálezových situací). S využitím archeobotanických analýz zpracovali např. nálezový kontext obsahu oloveného sarkofágu, pocházejícího z nekropole sledované lokality.

Závěr periodika tvoří přehled bibliografie k římské keramice (*Bibliografia sistematica della ceramica romana*), zpracovaný **Annou Ramella**. Výběr bibliografie byl uskutečněn na základě prostudování specializovaných archeologických časopisů (ročníky 2001–2002), dostupných v knihovně v Bordighere (Biblioteca Clarence Bicknell). Autorka vyhledala bibliografické anotace vždy k jednotlivým keramickým typům (zvláště různé druhy *terra sigillata*; africká keramika, amfory, lampy apod.). Vzhledem ke komplexnosti typologické řady (do níž je zařazeno také sklo a kovové výrobky) je tento přehled jistě přínosem pro studium lokálních keramických typů.

Helena Tůmová (heles@centrum.cz)

Rivista di Studi Liguri, Anno LXXI (gennaio – dicembre 2005)

Istituto Internazionale di Studi Liguri, Museo Bicknell, Bordighera 2006.
247 s., černobílé fotografie, tabulky, mapy a grafy v textu
ISSN 0035-6603

Recenzované periodikum je každoročně vydáváno Mezinárodním institutem pro Ligurská studia (*Istituto Internazionale di Studi Liguri*)¹ v městě Bordighera jako jedna z řady publikací, zabývajících se především archeologií

¹ Institut pro Ligurská studia byl založen Ninem Lamboglio v roce 1937 a navázal na tradici Musea Bicknell v Bordighere, jehož „duchovním otcem“ byl Angličan Clarence Bicknell. Po druhé světové válce se institut otevřel pro mezinárodní spolupráci, nyní má 12 sekcí v Itálii a 1 sekci ve Francii. Kromě periodika *Rivista di Studi Liguri*, které je koncipováno jako periodikum pro mezinárodní veřejnost, vydává Institut také další periodika italská (*Ligures, Rivista Ingauna e Intemelina, Giornale Storico della Lunigiana e del Territorio Lucense, Studi Genuensi*) a francouzská (*Cahiers Ligures de Préhistoire et d'Archéologie, nyní Cahiers Ligures de Préhistoire et de Protohistoire*).

oblastí v dnešní severo-západní Itálii (Liguria, Piemonte, Lombardia, Toscana) a jižní Francii.

Ročník LXXI (2005) obsahuje příspěvky, zaměřené na oblast Ligurie v předřímské, římské a pozdně byzantské době, na některé aspekty dějin Ligurie ve středověku; přínosný je přehled systematické bibliografie k římské keramice, který navazuje na přehled v ročníku LXX (2004). Předmět zájmu se však neomezuje pouze na Ligurii, některé příspěvky jsou věnovány oblastem Iberského poloostrova či východním oblastem (např. Libanon).

Článek *Entre carneros, palomas y ciervos: la asimilación de estímulos mediterráneos a través de la Toréutica. El ejemplo del noreste de la Península ibérica durante el s. VI a.C.*, jehož autory jsou **R. Graells i Fabregat** a **S. Sardà i Seuma** (s. 5–28), byl původně prezentován na kongresu „Arte Ibérico en la España Mediterránea“ v městě Alacant 24.–27. října 2005. Autoři se v něm zaměřili – jak již sám název vypovídá – na asimilaci a aktivní osvojení („*apropiación activa*“) kulturních vlivů východního a centrálního Středomoří v toreutice Iberského poloostrova v 7. a 6. st. př. Kr., a to zvláště na typologii kovových závěsků se zoomorfními motivy (s vyobrazením berana, holubice, jelenů) a závěsným kroužkem. Tyto závěsky tvořily součást náhrdelníku, setkáváme se s nimi především ve funerálním kontextu. Autoři analyzují import nových vlivů a technologií, které signalizují období přerodu a ideových změn ve společnosti konce 7. a počátku 6. st. př. Kr. Poukazují na skutečnost, že tato figurální zobrazení v protohistorickém období severovýchodní části Iberského poloostrova (oblast Katalánska) dokazují přijetí některých nových technických a uměleckých tradic středomořského charakteru, a nacházejí paralely ke skupině těchto přívěsků mezi balkánskou, kavkazskou a jihoitalskou produkcí a dále v některých oblastech Anatolie. **R. Graells i Fabregat** a **S. Sardà i Seuma** dokazují, že kultury centrálního a východního Středomoří významně ovlivnily lokální produkci Iberského poloostrova, a to v předkolonizačním období a v období kolonizace doby železné.

Ve stručnosti lze shrnout, že autoři pojali problematiku lokální toreutické produkce Iberského poloostrova, resp. přívěsků se zoomorfním zobrazením, z hlediska infiltrace středomořských vlivů 7.–6. st. př. Kr. do materiální kultury i výtvarného zobrazení přediberského období v severo-východních oblastech Iberského poloostrova, a to se zvláštním zřetelem na typologii, rozšíření jednotlivých typů, chronologii, ikonografii a provenienci zoomorfních přívěsků. Na příkladu proměn výtvarného zobrazení a nových importovaných prvků v lokální toreutické produkci poukazují na sociální změny, které se udály v první polovině 6. st. př. Kr. (diferenciace společnosti, vznikající aristokratické vrstvy a hierarchizace obyvatelstva) a jež jsou doprovázeny zvýšenou intenzitou obchodních kontaktů katalánského regionu s centrálními a východními oblastmi Středomoří (především prostřednictvím foinických obchodníků).

Autoři rozlišují několik typů zoomorfních přívěsků, v typologickém členění navazují na studie J. Neumaiera² a N. Rafela³ (dělení na typy a podtypy dle ikonografického zobrazení závěsků v podobě zvířete)⁴. Zpracován je také návrh chronologie skupiny zoomorfních přívěsků: autoři na základě analogií s jinými oblastmi (např. jižní Francie)

obhájí dataci této skupiny do první poloviny 6. st. př. Kr. Dalším aspektem analýzy sledované skupiny zoomorfních přívěsků je ikonografie. Nalézané paralely v zobrazení pocházejí z východního Středomoří (viz homérské náměty, rituální hostiny neboli *symposia*, funerální kontext, protektivní funkce atd.) i ze střední Evropy (zobrazení holubice v roli *psychopompos*), dále z jižní Itálie a Sicílie (řecké vlivy).

Příspěvek *Il messaggio epigrafico della Regio IX: rassegna linguistica* (s. 29–58), jehož autorkou je **Silvia Pastrano**, je zaměřen na epigrafické nápisy oblasti IX regio (epigrafické památky pocházející z různých lokalit Ligurie, např. Alba Pompeia, Albingaunum, Albintimilium atd., viz pozn. 1 na s. 29). Jednotlivé lingvistické jevy (fonetické jevy – hlásky, jejich alternování, vynechávání či substituce; dvojhlásky; aspirace atd.; morfologické jevy – substantiva, zájmena atd.; syntaktické jevy – shoda, pády atd.) jsou nejdříve vysvětleny, následuje přehled konkrétních příkladů ze studovaných textů. Autorka se zaměřuje především na zpracování odchylek od běžného úzu, k jednotlivým jevům cituje příklady z předmětných textů. Speciální oddíl nápisů představují texty křesťanské, jež obsahují mnoho výrazů lidové (vulgární) latiny, které charakterizují běžný jazyk 5. a 6. st. po Kr. Následuje stručný přehled základní bibliografie.

Epigraficky zaměřen je i následující článek *Nuove presenze epigrafiche di età romana e longobarda dal territorio di Vada Sabatia* (s. 59–85), rozdělený na dvě sekce, jehož společnými autory jsou **Giovanni Mennella**⁵ a **Francesca Bulgarelli**. Autoři se zaměřili na podrobnou epigrafickou, onomastickou i fonetickou analýzu významného nálezů z kostela *San Pietro in Carpignano* (Comune di Quiliano), učiněného během archeologické kampaně v roce 2004. Jedná se o mramorovou desku s latinským funerálním nápisem z římské doby na líci (G. Mennella jej na základě epigrafické a paleografické analýzy datuje ne později než do poloviny 1. st. po Kr.) a s raně středověkým nápisem na rubu. Nápis na rubu je psaný ve vertikálním směru, resp. v opačném směru oproti nápisu latinskému; F. Bulgarelli datuje nápis do 7.–8. st. po Kr. a definuje ho jako langobardský či langobardskou kulturou ovlivněný.⁶ Po prostudování latinského textu bylo zjištěno, že obsahuje nové onomastické a typologické prvky mezi ostatními epigrafickými památkami antického municipia *Vada Sabatia* (IX Regio) dosud neznámé, např. přítomnost zcela nového *cognomen* „Teurius“, zmínka tribue *Camilia*⁷ atd. Autoři obou textů rozvádějí problematiku příslušnosti (tribuí) obyvatelstva „*Sabates*“ antické *Vada Sabatia* a okolních oblastí (např. *Alba Pompeia*), zmiňují problematiku určení hranic jednotlivých tribuí na základě epigrafických studií. Raně středověký nápis byl zřejmě vyryt již do fragmentární desky, následně použité jako funerální stéla (nápis v dolní polovině desky chybí); v nápisu jsou zmiňovány tři osoby, jejichž jména i fonetické zvláštnosti vedly autorku F. Bulgarelli k určení jejich langobardského původu. Nápis představuje první jistou epigrafickou zmínku přítomnosti langobardů v oblasti dnešní Ligurie, zvl. v oblasti Quiliano a současně potvrzuje kontinuitu osídlení těchto oblastí v době pozdně antické a raně středověké. F. Bulga-

² Neumaier, J.: Colgantes zoomorfos de las costas valenciana y catalana. In *Quad.Preh.Arq.Cast.*, 17, 1996, s. 255–261.

³ Rafel, N.: Colgantes de bronce paleoibéricos en el NE de la Península Ibérica. Algunas reflexiones sobre las relaciones mediterráneas. In: *Pyrenae*, 28, 1997, s. 99–117.

⁴ 1. typ „carnero“ – přívěsek ve tvaru berana, tento typ dále dělí na podtypy Aa, Ab, Ac, Ba, Bb, Bc, C; 2. typ „paloma“ – přívěsek ve tvaru holubice, tento typ je dále rozdělen na podtypy A a B; 3. typ „cervido“ – přívěsek ve tvaru jelena, u tohoto typu autoři vzhledem k malému množství exemplářů nerozlišují žádné podtypy.

⁵ G. Mennella je profesorem na katedře epigrafiky na univerzitě v Janově (*Cattedra di Epigrafia e istituzioni romane, Università degli Studi di Genova*).

⁶ Nápis na desce byl poprvé zpracován a vydán Carlem Varaldem (Carlo Varaldo je profesorem na Filosofické fakultě Univerzity v Janově, jeho specializací je archeologie středověké Ligurie, středověká archeologie a středověká epigrafika), s jehož závěry autorka polemizuje.

⁷ Zmínku této tribue považuje autorka za důležitou zvláště z toho důvodu, že odkazuje na příslušnost obyvatelstva municipia *Vada Sabatia*, které je jinak velmi málo dokumentováno epigrafickými památkami.

relli ve své části textu (s. 67–79) analyzuje stratigrafii, charakter a podmínky kontinuálního osídlení oblasti *San Pietro in Carpignano* (souvislé osídlení v římské době, pozdní antice i raném středověku, byzantsko-langobardská *castra* atd.); zabývá se fenoménem *spolii* v pozdně antických a raně středověkých strukturách. Přínosný je popis archeologicky prostudované plochy nekropole v kostele (resp. v sakristii kostela) *San Pietro in Carpignano* a v jeho okolí, analýza archeologických nálezů, obchodních cest, vedoucích z oblastí Pádské nížiny přes *Vada Sabatia* k pobřeží.

Příspěvek I „*thymiateria*“ *fittili da Francavilla di Sicilia: sulla pratica dell'incensamento sacrificale presso il santuario di Persefone* (s. 88–121), jehož autorkou je **Anna Cavallo**, je věnován zpracování a typologické analýze přibližně 9 000 fragmentů řecké keramiky, se zaměřením na typ keramiky zv. *thymiaterion* (pl. *thymiateria*) v počtu asi 112 fragmentů, pocházejících z lokality Francavilla v severovýchodní části Sicílie, nyní uložených ve sbírkách Regionálního archeologického muzea „Paolo Orsi“ v Syrakúsách (Sicílie). Na základě nálezového kontextu (votivní deposit svatyně) autorka tuto skupinu keramických nálezů datuje do období od 6. do 4. st. př. Kr. Po krátkém úvodu, shrnujícím dějiny výzkumu a historii lokality Francavilla, následuje uvedení do problematiky studia a funkce keramiky typu *thymiaterion*, jež byla využívána pravděpodobně také pro pálení vonných esencí (podrobné studium tohoto typu keramiky je otázkou několika posledních let, během nichž byla keramika typologicky klasifikována a podrobena analýze na základě epigrafických a literárních pramenů). V oddílu 2.4 (s. 97) přináší autorka tvarové a typologické členění *thymiaterií* na dvě hlavní skupiny (skupina A a B) a další podtypy (podtypy skupina A: A-I, A-II, A-IIa, A-IIb, A-III, A-IIIa, A-IIIb, A-IV, vika; podtypy skupiny B:), které doprovází souhrnnými tabulkami (tab. IV, s. 105, tab. VII, s. 108, tab. VIII, s. 110 a tab. IX, s. 111) a obrazovou dokumentací (Tav. 3, s. 107, Tav. 4, s. 109 a Tav. 5, s. 113). A. Cavallo se zamýšlí nad polyvalentní funkcí tohoto typu keramiky, diskutuje nad názorem využití *thymiatheria* jako nádoby pro obětiny organického původu, využívané především při soukromé či příležitostné oběti (uctívání Démeter a Persefóné) či využití jako rituálního daru (*votivum*) společně s kadidlem – pálení vonných esencí bylo v antickém náboženství spojováno např. s rituálem manželského obřadu (spojení lidské bytosti s božskou sférou prostřednictvím vertikály – kouře z pálených vonných esencí/kadidla). Tyto teorie dokládá jak nálezovým kontextem keramiky, tak literárními a výtvarnými prameny (nálezy *pinakes* na lokalitě Francavilla). Přínosné je kvantitativní zpracování této keramiky v závislosti na jednotlivých fázích využívání svatyně (viz graf na s. 92), stejně jako i klasifikace keramiky z hlediska typologického (morfoloického) a technického (složení použité keramické hlíny, barva střepu atd., viz tabulka II a III na s. 96) a hledání paralel v ostatních oblastech jižní Itálie a v pevninském Řecku.

2. část periodika „*Dai documenti alla storia. La Liguria e il mediterraneo attraverso le fonti documentarie e archeologiche. Atti del Seminario di Studio, Genova, 1 dicembre 2004, Bordighera 2006*“ je sborníkem příspěvků, které zazněly na semináři, pořádaném 1. prosince 2006 v Janově. Příspěvek *Dal Mediterraneo alla Liguria: la multiforme documentazione delle monete* (s. 127–147) je zaměřen na numismatickou dokumentaci řeckých mincí v Itálii, především v oblasti Ligurie. Řecké mince, nalezené v Ligurii jsou podle slov autorky, již je **Rossella Pera**, spíše ojedinělými nálezy – nebyly tedy běžným oběživem – a dokladem existujícího obchodu se zámořskými oblastmi (např. Illýrie, Sicílie, maloasijské oblasti atd.). R. Pera mimo jiné zmiňuje také nálezy mincí na lokalitě Mattoni Rossi, které spojuje s obdobím řecko-gótských válek a se vznikem „*provincia marittima Italarum*“. Autorka se dále zabývá jednotlivými numismatickými sbírkami a jejich dokumentací.

Následuje příspěvek *Una dedica funeraria a Ortonovo Ligure e i «Mercuriales» lunensi* (s. 149–157), v němž **Giovanni Mennella** navazuje na epigrafické studium Ubalda Mazziniho z počátku minulého století (a kriticky ho zároveň reviduje). Mazzini ve své studii zdokumentoval několik fragmentů desek s nápisy, původně pocházejících z okolí Luny a následně použitých na lokalitě Ortonovo Ligure. G. Mennella byl konfrontován s nelehkou situací interpretace napsů, způsobenou především špatným stavem dochování mramorových desek a vysokým stupněm jejich degradace. Na základě podrobné vizuální a fotografické analýzy došel G. Mennella k názoru, že původně oba fragmenty tvořily jediný celek a jediný dedikační (funerální) nápis, jenž následně v textu podrobně reinterpretuje.

Numismaticky zaměřený článek *Un tesoretto da Genova medievale: una premessa* (s. 159–169), jehož autorem je **Gianluca Ginnetti**, reviduje nálezový kontext a jednotlivé mincovní nálezy depotu, objeveného v roce 1908 v Janově: autor popisuje nálezovou situaci a archivní dokumentaci, k níž přikládá obrazové přílohy (dobové zprávy a dopisy), ve finální části příspěvku se pak věnuje konkrétnímu numismatickému studiu jednotlivých mincí (viz též Tab. I., s. 156–166). G. Ginnetti datuje numismatický depot do období bojů mezi guelfy a ghibellini, tj. do první poloviny 14. st.

Příspěvek *La comunità e la loggia dei Greci a Genova* (s. 171–186), jehož autorkou je **Sandra Origone**, je zaměřen na migraci obyvatel mezi západními a východními oblastmi, resp. mezi řeckými i egejskými oblastmi a Apeninským poloostrovem, a to ve 14. a 15. st. Studium autorky bylo postaveno především na prozkoumání archivních dokumentů Státního archivu v Janově (*Archivio di Stato di Genova*). S. Origone analyzuje nelehké sociální postavení skupin imigrantů vůči domácímu obyvatelstvu ve městech (střet národností, jazyků i náboženského vyznání), ale i řecký element v suburbánním zemědělském kontextu. Autorka se domnívá, že postavení imigrantů vůči domácímu obyvatelstvu by mohlo být v mnoha ohledech charakterizováno jako vztah „*patronus*“ vs. „*servus*“. S. Origone dále analyzuje úřad řeckého konsula v Janově a řecko-janovské obchodní vztahy. Přínosný *surplus* článku je zařazení opisů latinských dokumentů ze Státního archivu v Janově.

Obdobím středověku se zabývá další příspěvek *Ricerche di archeologia medievale nel Libano settentrionale* (s. 187–206). Autor **Carlo Varaldo** (profesor středověké epigrafiky a středověké archeologie se specializací na oblast Ligurie na Filosofické fakultě Univerzity v Janově) v něm analyzuje sociální, ekonomické a obchodní vztahy mezi východními oblastmi a Apeninským poloostrovem v 11.–13. st.⁸ Autor stručně prezentuje závěry předběžného archeologického průzkumu, uskutečněného v roce 1997 na libanonské lokalitě Batroun (např. kostel Mar Sabeur, Mar Jacob, kostel Mar Nova a další), a zastoupení keramických typů (např. běžná hrubá keramika, raně středověká *slip ware* a „*graffita monocroma*“, pozdně antické a byzantské amfory). Podrobněji se zaměřuje na archeologický průzkum monumentálních pozůstatků středověkého hradu (lokality Smar Jbail v severním Libanonu), během jehož průzkumu byly objeveny četné keramické fragmenty, některé z nich klasifikované autorem již do pozdně antického období. Poslední lokalitou, kterou se C. Varaldo v článku zabývá (opět se zvláštním zřetelem na keramické nálezy), je městské centrum Batrounu u mořského pobřeží. Přestože se jedná o předběžné a sumarizované závěry archeologického průzkumu, je škoda, že autor nepodložil typologii nalezené keramiky také kvantitativní analýzou (grafy, procentuální zastoupení jednotlivých typů apod.)

⁸ C. Varaldo navazuje na některé závěry italsko-libanonského kongresu (Janov 1996) o cirkulaci raně středověké keramiky mezi oblastmi Ligurie a středního Orientu.

a obrazovým materiálem (v článku je prezentována pouze fotodokumentace lokalit, chybí schémata základních typů nalezené keramiky; orientační mapka zmiňovaných lokalit).

Závěrečným oddílem sborníku (s. 207–246) je přehled bibliografie věnované římské keramice (*Bibliografía sistematica della ceramica romana*), zpracovaný **Annou Ramella**. Výběr bibliografie byl uskutečněn na základě prostudování specializovaných archeologických časopisů (ročníky 2002–2003), dostupných v knihovně v Bordighere (Biblioteca Clarence Bicknell). Autorka navázala strukturou i způsobem zpracování na přehled, vydaný v předchozím ročníku *Rivista di studi Liguri, anno LXX (2004)*.

Helena Tůmová (heles@centrum.cz)

ANAS 17/2004

Museo Nacional de Arte Romano, Mérida 2004.
237 s., černobílé fotografie a obrazová příloha v textu.
Bez ISSN, bez ISBN

Periodikum „ANAS“ je vydáváno každoročně Národním muzeem římského umění v Méridě (*Museo Nacional de Arte Romano de Mérida*). Ročník 17/2004 obsahuje příspěvky zaměřené především na antické mozaiky, dochované na lokalitách dnešního Španělska (oblast Méridy) a na další aspekty římského období v provincii *Hispania*.

V prvním článku *La ciudad romana de Regina. Nuevas perspectivas sobre un configuración urbana* (s. 11–45) se autoři José María Álvarez Martínez — Germán Rodríguez Martín — José Carlos Saquete Chamizo věnují výsledkům archeologických průzkumů a urbánní struktuře lokality *Regina* (zvláštní pozornost je věnována velmi dobře dochovanému římskému divadlu). *Oppidum* a později římské *municipium Regina* bylo založeno *ex novo* v julsko-klaudijském období na místě významných dolů; město je situováno v oblasti *Baeturia* (dnešní oblast mezi řekami Guadalquivir a Guadiana); regionálně patřilo do správní oblasti *conventus Cordubensis*, jeho osídlení je archeologicky doloženo od 1. st. př. Kr. Město získalo ve flavijské době statut *municipia*; v této době také vyrostly na městském fóru nové veřejné budovy, které jsou zmíněny v sekci *El municipio flavio reginense* (s. 34). Poměrně detailní studie obsahuje charakteristiku regionu *conventus Cordubensis* a regionu *Baeturia*; nástin dějin (resp. romanizace) těchto oblastí a fázi osídlení v *Regina*; strukturu a organizaci městského osídlení (např. uspořádání sítě ulic a hlavní osy města – *cardo* a *decumanus*, *cardines minores*, systém kanalizace – *cloacae*; konstrukční techniky). Samostatný oddíl studie je věnován popisu jednotlivých úseků hlavních městských cest *decumanus maximus* (úseky I–V), *cardo maximus*, *cardo minor* a detailnímu popisu římského divadla (také jeho chronologii a nálezům keramiky), jež se nachází na severovýchodním okraji města. Autoři zmiňují typologii jednotlivých částí divadla – *scaenae frons*, *hyposcaenium*, *pulpitum*, *proscenium*, *parascaenium*, *basilica*, *cavea*, *orchestra* a další; charakterizují strukturu divadla jako „kanonickou“, navazující na struktury ostatních divadel na západě římské říše – nacházejí paralely v mnoha divadlech Apeninského poloostrova, Galie i severní Afriky. Článek deskriptivní metodou nabízí vzhled do archeologicky významné lokality *municipia Regina*. Text je doprovázen rozsáhlou fotodokumentací.

Následující tři příspěvky (*Nuevos mosaicos de la colección del Hotel Villa Real de Madrid. I., II., III.*, s. 47–144) jsou věnovány mozaikám, nacházejícím se v soukromých sbírkách hotelu Villa Real v Madridu a v hotelu Derby v Barceloně (mozaiky v těchto sbírkách pocházejí převážně z dražeb uměleckých předmětů). Na celé studii se podílel tým autorů: Guadalupe López Monteagudo (část I., s. 47–82), J. M. Blázquez — J. Cabrero (část II., s. 83–132), Raquel López Melero (část III., s. 133–144).

Skutečnost, že se jednotlivé mozaiky ocitly ve sbírkách hotelů jako solitérní akvizice, znemožňuje určení jejich jednotlivé linie (chronologie, provenience) – mozaiky se vyznačují širokou škálou motivů, růzností provenience a velkým rozpětím datace.

Velká část mozaiek, zpracovaných v první sekci, nese motivy, typické pro mozaiky východní provenience a pro podlahové mozaiky byzantských kostelů. Na základě paralel s východními oblastmi (např. mozaika z *House of the Red Pavement* v Antiochii a mnohé další) vyslovuje autor první částí studie domněnku, že mnoho z nich pochází z oblastí Sýrie, Palestiny, Arábie a Foinikie, některé však mohou pocházet ze západních oblastí římské říše, ovlivněných východními vlivy (např. Ravenna). Po krátkém úvodu následuje katalog mozaiek a jejich fotodokumentace. Jednotlivé položky katalogu obsahují vždy numerický kód, údaje o rozměrech mozaiky, velikosti a počtu (hustotě) tesser; barevnou škálu a materiál tesser, dále textovou část s popisem mozaiky, analogiemi a navrženou datací. Zpracování katalogu je pečlivé (autor zpracoval 38 exemplářů) a díky vyhledání vhodných analogií k jednotlivým mozaikám se podařilo alespoň některé z nich klasifikovat z hlediska typu, chronologie a provenience.

Autoři druhé sekce, věnované sbírkám hotelu Villa Real Madrid, již v úvodu datují skupinu studovaných mozaiek do 4. st., nevylučují však ani jejich pozdější dataci; stejně jako G. López Monteagudo lokalizují provenienci mozaiek do východních oblastí římské říše. Nejbližší paralely nacházejí v Sýrii, Palestině a v Jordánsku. Následuje katalog s 42 mozaikami (z nichž 3 mozaiky jsou doplněny nápisem). Katalog je sestaven v podobné struktuře jako v první sekci, tj. kromě technických údajů obsahuje také popis a příslušné analogie.

Podobným způsobem je koncipován také další příspěvek, věnovaný mozaikám ze sbírek hotelu Villa Real v Madridu *Nuevos mosaicos de la colección del Hotel Villa Real de Madrid. III (Las inscripciones: texto, traducción y comentario)*; který přináší podrobné zpracování čtyř mozaiek, zmiňovaných již v předchozím příspěvku – avšak se zvláštním zřetelem na epigrafickou výpověď (v přehledu mozaiek se neopakují technické parametry, avšak R. López Melero uvádí přepis nápisů, jejich překlad a interpretaci, resp. komentář).

Epigraficky je zaměřen také další článek *La inscripción de una domus encomendada a la mártir Eulalia. Un documento del encuentro final entre católicos y arrianos en Emerita* (s. 145–160), v němž autor, Walter Trillmich, prezentuje novou dataci kontroverzního nápisu („kontroverzního“ z hlediska stále nedořešené otázky jeho datace), resp. modlitby k mučednici sv. Eulalii jako patronce a ochránkyni, vyryté do mramorové desky z pozdně antického *domus* Santa Eulalia (tradičně datovaného do 7. st. po Kr.).¹ W. Trillmich podrobil známý nápis z oblasti *conventus Emeritensis*, uložený v národním muzeu římského umění v Méridě, podrobné analýze a na základě epigrafického studia koriguje jeho dataci do 80. let 6. st. po Kr. Autor zmiňuje některé předchozí interpretace nápisu a hypotézy o dataci desky, se kterými následně polemizuje. W. Trillmich zkoumá desku s nápisem z několika hledisek (filologického, epigrafického, sémantického a z hlediska historické interpretace jeho obsahu). Představuje *novum* v interpretaci nápisu, resp. prosebné modlitby k mučednici sv. Eulalii, a v jeho charakteristice: polemizuje s dříve přijímanými teoriemi, které tento nápis situovaly do kostela či basiliky, event. *xenodochia*, a na základě označení „*domus haec cum habitatoribus*“ se přiklání k teorii, že byl nápis původně umístěn v „obydleném domě“, avšak s religiózním charakterem

¹ Znění nápisu autor přepisuje následovně: „*Hanc domum iuris tui, placata, posside, martir Eulalia, ut cognoscens inimicus, confusus abscedat, ut domus h(a)ec cum habitatoribus, te propitiante, florescant. Amen*“.

(„*hanc domum iuris tui, placata, posside...*“). Zdá se, že W. Trillmich vnáší do interpretaci textu tři geniální otázky jako klíče k interpretaci obsahu: koho označuje hostilní pojem *inimicus* (v textu spojený s adjektivem *confusus*); proč se v textu objevuje, namísto obvyklého „*domum tuam*“, spojení „*domum iuris tui*“ – tj. označení téměř „právnícké“; proč je svatá mučednice Eulalie označena jako *placata*. K interpretaci autor využívá nástroje historických pramenů, zvláště pak pramene *Vitae Sanctorum Patrum Emeritensium* (pravděpodobná datace tohoto textu je druhá čtvrtina 7. st.), a celý obsah nápisu zasazuje do pozadí historického boje ortodoxních křesťanů s ariány (jenž probíhal také v Méridě, antické *Augusta Emerita*). K předmětným výrazům hledá analogie a vysvětlení právě v textu zmiňovaných *Vitae*. Tvrdí, že nelze spojovat substantivum *inimicus* s označením ďábla ve *Vitae*; avšak naopak s ariánskou částí kléru a obyvatelstvem *Emerity* ariánského vyznání, které bylo pro své vyznání považováno za nepřitele. W. Trillmich tvrdí, že spojení *inimicus confusus* je označením částí za celek (*pars pro toto*). Pro interpretaci ostatních sporných částí (označení *domus iuris tui*) vychází autor z historického kontextu tehdy konfliktní situace v *Emeritě*, tj. boji mezi přívrženci ortodoxního a ariánského vyznání; původní intence tohoto označení musela tedy spočívat v nutnosti odlišení *legitimního* majetku ortodoxního biskupa v *Emeritě*. Z podobného hlediska autor nahlíží důvod přítomnosti termínu *placata*: toto adjektivum nemohlo mít v textu význam kvalifikačního adjektiva, ale funkci gramatického jevu *participium coniunctum*. Autor opatřil text poznámkami (dodatek č. 1) k navrženému způsobu překladu; v dodatku č. 2 se věnuje charakteristikám domu *zv. domus cum habitatoribus* a problematice *xenodochia*.

Následuje článek *La T. S. Hispanica precoz o „tipo Peñaflor“*, su incidencia en el territorio emeritense y dos marcas inéditas del M. N. A. R. de Mérida (s. 161–178), jehož autorem je José Manuel Jerez Linde.² Autor si klade za úkol zpracovat počátky rané hispánské *terry sigillaty*, resp. výskyt a chronologii typu *zv. Peñaflor type*. Studovaná keramika pochází z různých lokalit: např. Cerro de Cogolludo, Castrejón de Capote, Mérida, Miróbriga, La Constancia (Córdoba), okolí Méridy a dalších. V úvodu je zmíněna základní literatura, specializovaná na původ a typologii této varianty. Část studie je věnována morfologii keramiky *Peñaflor type*, jež byla velmi četná v antickém městě *Lacimurga* (dn. Cerro de Cogolludo), a hispánské *sigillatě* (typ použité hrnčířské hlíny, engoba, tvarosloví). Následuje katalog, rozdělený na dvě části (obsáhlejší část s nálezy z naleziště *Lacimurga* – katalogová čísla 1–22, druhá část s materiály pocházejícími z oblasti Méridy – katalogová čísla 1–18), návrh datace a obrazová příloha (černobílé překresby keramických fragmentů a jejich rekonstrukce). V návrhu chronologie rozšíření a výroby typu *Peñaflor* je tento typ nejdříve srovnáván s ostatními produkcemi – italské *terry sigillaty*, polychromní keramikou oblasti *emeritensis* a s produkcemi Apeninského poloostrova; počátek produkce typu datuje Jerez Linde do období vlády Tiberia, rozvoj produkce do období vlády císaře Klaudia. Jerez Linde zmiňuje také tzv. přechodné období, ve kterém dochází k adaptaci italských a galských modelů lokální produkci; nechává však otevřenou otázku návaznosti (resp. vztahu) rané hispánské *terry sigillaty* a typu *zv. Peñaflor*.

Biograficky a historiograficky je zaměřen příspěvek *La aportación de José Ramón Mélida a la arqueología emeritense (1910–1930)*, jehož autorem je Daniel Casado Rigalt

² José Manuel Jerez Linde se specializuje na typy hispánské *terry sigillaty*, jíž se věnoval např. v monografii *La Terra Sigillata Itálica del Museo Nacional de Arte Romano de Mérida*, *Cuadernos Emeritenses* 29, Mérida 2005; a v monografii *Terra Sigillata Hispanica Tardía del Museo Nacional de Arte Romano de Mérida*, *Cuadernos Emeritenses* 35, Mérida 2006.

(s. 179–219) a jenž je věnován životu a vědecké dráze známého španělského archeologa, José Ramóna Mélidy („*nejvýznamnějšího archeologa mezi lety 1875 a 1936*“), který mezi lety 1910–1930 řídil výkopové práce na lokalitě *Augusta Emerita*. V rámci archeologické kampaně rekonstruoval a zdokumentoval významné stavby dnešní Méridy. Mélida představuje pro španělskou vědeckou veřejnost počátek profesionální a vědecké archeologie. Studie se podrobněji zabývá důležitým obdobím méridských vykopávek, které doplňuje úryvky z dobových periodik (např. „*Boletín de la Real Academia de la Historia*“). Historie archeologických vykopávek v Méridě je rozdělena do více sekcí, první část je věnována počáteční etapě výzkumu (tj. výzkumu divadla); další část římsko-křesťanské basilice (*Una casa-basilica romano-cristiana*); další pak amfiteátru a cirku. Článek je opatřen rozsáhlou fotografickou dokumentací a obrazovou přílohou.

Příspěvek *Las tunicas non son clámides. Réplica a un enunciado sobre Centcelles de J. Arce* (s. 221–229), jehož autorem je Achim Arbeiter, specialista na pozdně antické a raně středověké umění, působící na Georg-August-Universität Göttingen, je věnován korekci interpretace scén horního pásu mozaikové výzdoby v kupoli římské villy v Centcelles. A. Arbeiter ostře polemizuje s D. Javierem Arce Martínezem, jenž uvedl v článku *Los mosaicos de la cúpola de la villa romana de Centcelles: iconografía de la liturgia episcopal* (ANAS XI–XII; 1998–99; s. 155–161) hypotézy pro interpretaci scény. A. Arbeiter vytyká autorovi nepřesnou terminologii, jíž Arce Martínez interpretoval jednotlivé části scény („trůn“ vs. „*cathedra*“; „*chlamys*“ vs. „*tunica*“; „biskup“ vs. císař“; nesprávné užití termínu „*enchirion*“ atd.), nejednotnost v užitých termínech, nedostatečnou koherenci argumentace a závěrů (teorie „eklesiální“ vs. „imperiální“).

Závěr periodika (s. 231–236) tvoří recenze od Trinidad Nogales Basarrate na knihu věnovanou římským portrétům v Baetice (León, P.: *Retratos romanos de la Bética*, Sevilla, 2001. Fundación el Monte, 350 s.).

Helena Tůmová (heles@centrum.cz)

Isabel Velázquez

Hagiografía y culto a los Santos en la Hispania Visigoda: Aproximación a sus manifestaciones literarias

Cuadernos Emeritenses 32, Museo Nacional de Arte Romano, Mérida 2005. 271 str. ISSN 1695-4521

V úvodu knihy prezentuje autorka hlavní tématickou osu studia: pojednání o literární hagiografii latinského západu pozdně antického, raně křesťanského a středověkého období a zvláště o hagiografii visigótské Hispánie. Hagiografii autorka chápe jako historiografickou „disciplínu“, jejímž záměrem je studium životů mučedníků a svatých a jež je současně pomocným odvětvím historie; významy hagiografie a historiografie se mohou též v některých případech překrývat.

Autorka vychází z děl moderní literatury, která byla věnována studiu hagiografie (zmiňuje základní díla Hippolyta Delehaye z první poloviny 20. stol.), a z děl historické „kritické hagiografie“. V rámci dějin kritické hagiografie připomíná dílo benediktina Riunarta (17. stol.) i práci belgického centra, které původně sdružovalo jezuitu *zv. Bollandisté* (podle svého zakladatele, hagiografisty Jeana Bollandy, 17. stol.). Toto centrum – s většími či menšími přestávkami a reorganizacemi – pokračuje ve své práci dodnes (autorka popisuje díla i periodika, která vzešla z této organizace a jejichž přínos pro studium hagiografie je nepopíratelný – a hovoří o zásadní znalosti těchto děl pro jakékoliv hagiografické studium). V rámci dějin hagio-

grafických studií nelze opomenout počín Heriberta Rosweydeho (16.–17. stol.), spočívající v uspořádání přehledu biografii svatých v podobě díla *Acta Sanctorum*, v jehož tvorbě pokračoval Jean Bolland; významné je také dílo Godefroida Henskense a dalších.

I. Velázquez v úvodu rozebírá dílo významného znalce raného křesťanství a pozdní antiky, Petera Browna, které otevřelo nové perspektivy v hagiografickém chápání a rozšířilo pole aspektů pro pochopení raně křesťanského pojetí kultu svatých a mučedníků i jejich relikvií (sociologický a ideologický faktor, funkční analýza postavy světce jako takového a jeho role, eventuálně paralely s „pohanským hrdinou“) v souvislosti s vývojem křesťanské mentality. I. Velázquez rozvíjí hypotézu o významné roli raně středověké hagiografie – legend o svatých – ve formování a percepci křesťanské víry středověkého člověka, v této souvislosti se zamýšlí nad významem a funkcí Bible pro formování legend a biografii.

Kniha je členěna do dvou hlavních oddílů: první je zaměřen na vývoj, formy a díla hagiografické literatury obecně (*Primera parte: La literatura hagiográfica*, s. 21–137), druhý oddíl se věnuje vývoji hagiografie ve visigótském období Iberského poloostrova (*Segunda parte: Literatura hagiográfica en la Hispania de época visigoda*, s. 139–245).

První kapitola prvního oddílu (*Delimitación de los conceptos de hagiografía*, s. 23–32) podává přehled základních principů hagiografie (princip spočívající ve studiu svatých, jejich kultu, historie a legend a princip spočívající v souhrnném studiu křesťanské literatury a kultury s hlavním zaměřením na životy svatých) a oblastí jejího zkoumání (aplikace filologických postupů a historické kritiky; studium textu z hlediska jeho filologické, lingvistické a literární hodnoty atp.); vysvětluje disciplínu „hagiografie“, předmětné literární žánry a vědní obory; zamýšlí se nad vztahem hagiografie a historie.

Vývoji křesťanské literatury je věnována kapitola *El nacimiento de un tipo de literatura cristiana* (s. 33–44), v níž je také obsaženo obecné historické pozadí raného křesťanství, „soužití“ křesťanských komunit s pohanským obyvatelstvem, vznik křesťanské literatury a rozvoj specifických literárních útvarů, které byly částečně asimilací literárních pohanských forem. I. Velázquez se věnuje rozlišení (a vzájemnému splývání) pojmů hagiografie a biografie, jejich vývoji a rozšíření v antickém a raně křesťanském světě. Autorka definuje primární účel hagiografické literatury jako účel především edukativní a spirituální. Dalším sledovaným aspektem je vztah hagiografické literatury a ostatních literárních žánrů a hlavní záměr literatury v pozdní antice a raném středověku (např. didakticko-moralizující záměr literatury ve středověku), dále forma a jazyk (resp. styl) hagiografické literatury (*Acta Martyrum*, *Passiones*, *Vitae*, zachycení soudních procesů apod.).

Historickými, resp. antickými prameny pro hagiografické studium se I. Velázquez zabývá v kapitole *Fuentes antiguas para el estudio hagiográfico* (s. 44–53), a to konkrétně patristickými a liturgickými texty (kalendáře a martyrologia), historickými kronikami i funerálními nápisy. Ke každému žánru je podáno vysvětlení a charakteristika, jsou uvedeny příklady a jejich autoři. Samotné hagiografické prameny jsou analyzovány v kapitole *Obras hagiográficas: Actas, Pasiones, Vidas, Milagros y Traslaciones* (s. 53–93). Jedná se především o *Acta martyrum* a *Passiones*, jež představují prvotní příklady hagiografické literatury; autorka prezentuje dělení literatury *Acta martyrum* (ačkoliv vzhledem k tomu, že exaktní dělení u literárního žánru možné není, jedná se tedy spíše o charakteristické rysy jednotlivých typů) dle H. Delehaye na oficiální akta soudních procesů, zprávy očitých svědků, narativní akta založená na informacích z psaných dokumentů prvních dvou typů (*Passiones*), tzv. historické novely (*novelas históricas*), fiktivní novely a fiktivní legendy. U každého typu jsou zmíněny příklady. Samostatný oddíl je věnován lite-

rárnímu žánru „životopisů“ svatých (*Vitae*), jež se rozšířil nejdříve na Apeninském poloostrově a v Africe na konci 4. a počátku 5. stol. po Kr. a posléze také v Gallii a Hispánii a jež byl charakterizován specifickou formou glorifikace života svatého či mučedníka; důraz je kladen na následování Krista, *imitatio Christi*. Tato forma je obvyklá ve visigótském období v Hispánii (tato doba byla poznamenána boji mezi ariány a ortodoxními křesťany). Jsou zpracovány další aspekty vzniku a vývoje hagiografické literatury – vztah hagiografa k okruhu čtenářů, kterým bylo dílo určeno; psychologický význam hagiografické literatury (světec jako *taumaturgos*; význam postavy a definice mučedníka či světce v pozdní antice a raném středověku) a v širším pojetí také prostor, v němž vznikala a být přijímána hagiografická literatura. Nové hagiografické žánry *miracula*, *exempla* a *translationes* jsou popsány v kapitole *Milagros, Translationes y Exempla: La formación de nuevos géneros hagiográficos* (s. 93–102). Autorka se zde zaměřuje nejen na literární formu, ale také na percepci *zázraku* pozdně antickým člověkem a na praxi uctívání relikvií a jejich úlohou v raně křesťanské společnosti i v dílech známých autorů (např. sv. Ambrosia z Milána). Středověké hagiografii, jejímu rozšiřování a vývoji jsou věnovány kapitoly *Las compilaciones hagiográficas. Vías de difusión de la hagiografía medieval* (s. 102–114) a *Breve nota sobre la evolución de la hagiografía en la Edad Media* (s. 114–124). Rozebírán je zde fenomén středověké kompilace hagiografických textů a jejich formy (*Pasionarios*, *Lectonarios*, *Breviarios*, *Gesta episcoporum*, *Liber Pontificalis* a další); tento jev byl velmi rozšířený zvláště v 9.–13. stol. Analyzován je také vývoj hagiografie ve středověku – středověké formy *Vitae* a *Passiones*, vztah s ostatními středověkými literárními žánry a role světce ve středověké hagiografii.

První oddíl knihy je zakončen dodatkem (s. 124–137), obsahujícím výběr hagiografických děl (rozdělený dle jazyka a redakce, resp. provenience).

Druhá část knihy (*Segunda parte: Literatura hagiográfica en la Hispania de época visigoda*, s. 139–245) je celá věnovaná hagiografické literatuře ve visigótské Hispánii. Oddíl zahajuje kapitola *El Pasionario Hispánico* (s. 141–150), věnovaná kompilaci hispánsko-latinské hagiografické literatury, tzv. „španělskému pasionálu“ – *Pasionario Hispánico*. Toto dílo vzniklo v 7. stol. po Kr. jako soubor textů, v následujících staletích však bylo dále doplňováno (některá pozdější díla, inkorporovaná do původního souboru, jako např. *Pasión de Eulalia de Mérida*, mohla být přepisem či interpretací původních textů, které se nedochovály). *Pasionario Hispánico* je v této kapitole podrobně rozebíráno, v textu jsou uvedeny také krátké úryvky.

V nejobsáhlejší části druhého oddílu, v kapitole *Las Vitae del siglo VII en la Hispania visigoda* (s. 150–245) je pozornost věnována souborům *Vitae* (tj. životům svatých a mučedníků) 7. stol. ve visigótské Hispánii: *Vita Desiderii*, *Vitas Sanctorum Patrum Emeretensium*, *Vita Sancti Aemiliani*, *Vita Fructuosi*, autobiografická díla a hagiografická kompilace Valeria del Bierzo – *Ordo Querimoniae*, *Replicatio (sermonum a prima conversione)*, (*Quod de superioribus Querimoniis Residuum*). Nejsou opominuty ani ostatní literární žánry, věnující se životu a dílu svatých mužů a žen (např. *carmina epigraphica*), jež jsou přínosem nejen pro poznání díla světce, ale i pro poznání církevních staveb pozdní antiky. V závěru knihy je k dispozici seznam použité literatury (s. 247–271).

Přínos knihy spočívá zvláště ve velmi pečlivě zpracovaném přehledu hagiografické literatury latinského západu a visigótské Hispánie, jejího vývoje, vzniku, žánrů a forem. Tento přehled, zasazený do rámce doby, ostatních literárních děl a filosofického smýšlení, poskytuje čtenáři nejen pochopení forem jednotlivých literárních žánrů, ale i barvitěho obrazu raného křesťanství, jeho myšlení, potřeby vytvářet příklady k následování i potřeby vymezit se proti okolnímu antickému – a tedy pohanskému – světu. Monografie je velmi podrobně a pečlivě zpracována, je doplněna

bohatým poznámkovým aparátem a přehledem moderní literatury i historických pramenů; jsou prezentovány četné hypotézy, s nimiž je současně polemizováno (názory jsou však vždy podloženy historickou evidencí a citacemi příslušné literatury). Čtenáři je poskytnuto dostatek informací, aby si mohl sám vytvořit názor na analyzovanou problematiku.

Helena Tůmová (heles@centrum.cz)

José Manuel Jerez Linde

Terra Sigillata Hispánica Tardía del Museo Nacional de Arte Romano de Mérida

Cuadernos Emeritenses 35, Museo Nacional de Arte Romano, Mérida 2006.
160 str., černobílé obrazové přílohy, tabulky a grafy v textu
ISSN 1695-4521

Monografie, jež vychází jako 35. číslo edice *Cuadernos Emeritenses*¹, je zaměřena na typologickou a částečně také chronologickou analýzu pozdní hispánské keramiky typu *terra sigillata* (*Terra Sigillata Hispánica Tardía*) ze sbírek Národního muzea římského umění v Méridě (*Museo Nacional de Arte Romano de Mérida*). Sledovaný časový úsek knihy odpovídá přibližně období od 2./3. do počátku 5. st. po Kr. Autor knihy navazuje na předešlé studie, věnované hispánské keramice *terra sigillata*, a to *sigillatě* italské provenience a keramice typu „Peñaflor“.² Soubor studované keramiky pochází převážně z okolí Méridy (lat. „*Augusta Emerita*, resp. oblast *emeritensis*), a to z více lokalit, z nichž J. M. Jerez Linde zmiňuje římskou *villu* „La cocosa“ (Badajoz), raně křesťanskou basiliku „Basílica Paleocristiana“ (Casa Herrera, Mérida, Badajoz), Dianin chrám („Templo de Diana“) v Méridě; dále zmiňuje dvě venkovské římské villy „Pesquero“ (Pueblonuevo del Guadiana) a „Torre-Aquilla“ (Barbaño, Badajoz), jejichž archeologická prospekce byla realizována v 80. letech minulého století pod vedením J. G. Gorgese.³

Záměrem studie byla klasifikace pozdní hispánské *sigillaty*, uložené v Národním muzeu v Méridě, a to v konfrontaci s typologií navrženou P. de Palolem a s přihlédnutím ke klasifikaci lokálních imitací či atypů. J. M. Jerez Linde konstatuje, že nejvíce zastoupený typ (forma) *sigillaty* je Dragendorff 37, téměř se však neobjevují formy 42 a 43.

Knihy je členěna do čtyř kapitol, jež se podrobně věnují vývoji *sigillaty*, a to od raných forem typu *Peñaflor*, adaptací italských a galských motivů až k pozdním formám, dále jejím specifickým typům; přílohou knihy je souborný katalog.

Kapitola *El proceso de transición a la T. S. H. Tardía* (s. 17–24) se věnuje typologickému vývoji pozdní hispánské *sigillaty*, tj. pozvolnému přechodu od produkce pozdně císařské k poslední fázi hispánské *sigillaty* (typ „*Peñaflor*“ a *Terra sigillata Hispánica Tardía*). Jsou zmiňovány výzdobné vzory, které hispánská *sigillata* přejala od italských

(resp. pozdně italských) a galských forem, a jsou uvedeny jejich příklady (girlandové pásy, fytoformní prvky apod.). Pozornost je zaměřena na specificky hispánské výzdobné vzory (metopové pásy, festony, girlandy a především kruhové motivy) a na „symbiózu“ různých vlivů ve výzdobných motivech i formách – pozdní hispánská *sigillata* přejala od pozdní italské *sigillaty* (T. S. *Tardo-italica*) specifický dekor v podobě kruhových motivů (např. proplétané kruhy), viz též graf 2 na s. 24. U pozdní formy hispánské *sigillaty* rozlišuje J. M. Jerez Linde přechodnou fázi (*época de transición*) a vrcholnou fázi (*época de esplendor*). U rozlišených fází až na výjimky chybí chronologické určení (časovému vymezení jednotlivých forem je věnován závěr kapitoly); podrobněji je popsána dekorace, charakterizující vrcholnou fázi pozdní hispánské *sigillaty* (s. 20), a tvarosloví keramiky (typy Dragendorff, produkce dílny *Valeria Paterna*, vrcholná produkce dílen v Abella a Solsona, obl. Lérida) z období před 2. st. po Kr. Vedle dekorovaných forem jsou analyzovány také tvary bez dekorace a jejich tvaroslovný vývoj (tendence ke zjednodušení tvaru).

Kapitola *Terra Sigillata Hispánica Tardía: formas decoradas* (s. 27–58) je katalogem jednotlivých exemplářů, které jsou popsány z hlediska jejich typologie, a to se zvláštním zaměřením na jejich výzdobnou dekoraci (J. M. Jerez Linde rozlišuje dva hlavní výzdobné okruhy). V jednotlivých podkapitolách jsou popsány základní výzdobné motivy (tradiční motivy, přejaté hispánskými dílnami: florální a zoomorfí motivy, pásová dekorace, rozety; dále kruhy, řady oblouků apod.). Jeden každý exemplář je v katalogu opatřen katalogizačním a inventárním číslem, určením provenience, popisem a příslušnou bibliografií.

V kapitole *Terra Sigillata Hispánica Tardía: las formas lisas* (s. 59–70) jsou analyzovány jednoduché formy *sigillaty*, jejich typy, vývoj tvarosloví a kompozice, barevnost (číše, misky, talíře, uzavřené formy jako jsou džbány atp.). U jednotlivých tvarů jsou popsány jejich formy (typologie), způsob výzdoby, barva povrchu, analogie a chronologie; je přitom odkazováno na konkrétní příklady v katalogu (provenience). V podkapitole věnované formám „talířů“ (*platos*) jsou sledovány typologické anomálie a analogie se severoafrickou keramikou; je popsána specifická skupina zv. „*plato de los peces*“. V závěru kapitoly jsou zmíněny některé nápisy na pozdní hispánské *sigillatě* (solitérní znaky či celé nápisy).

Lampám, imitacím a dalším formám (*calculi*) je věnována poslední kapitola, *Lucernas, calculi e imitaciones* (s. 71–75). J. M. Jerez Linde charakterizuje lampy tohoto období jako úzkoprofilový artikl z důvodu nízké poptávky po této formě keramiky; dále se zabývá tzv. *calculi* jako sekundárně využitými keramickými tvary (např. talíře), resp. jejich fragmenty (např. pro výrobu např. mozaikových tesser).

V závěru knihy (*Conclusiones*, s. 77–83) autor shrnuje analyzované aspekty pozdní produkce hispánské *sigillaty* (provenience, typologický vývoj forem a jejich dekorace) a její chronologický rámec (popisuje také změny v produkci a fenomén importu severoafrického zboží ve 3. st. po Kr.). Datuje počátek fáze pozdní hispánské dekorované *sigillaty* ke první polovině 4. st. po Kr. a zabývá se podrobněji keramikou africké provenience a jejími typy (zvl. typ C a D) i produkcemi dalších oblastí (galské, italské atp.), které se nacházejí v chronologickém horizontu 4./5. st. po Kr. (zvláště v oblasti Tarragony).

Následují tabulky (s. 85–96) jednotlivých položek katalogu; v tabulce je vždy evidováno katalogizační a inventární číslo exempláře a jeho provenience; dále seznam použité literatury (s. 97–104); obrazová příloha (s. 105–126) a katalog (s. 127–160).

Monografie představuje kvalitní přehled základních forem pozdní hispánské *sigillaty* v oblasti *conventu Emeritensis*. Autor podrobně představil typologické a morfologické aspekty pozdně hispánské *sigillaty*, které demonstroval

¹ Edici *Cuadernos Emeritenses* vydává Národní museum římského umění v Méridě (*Museo Nacional de Arte Romano de Mérida*).

² Jerez Linde, J. M.: *La Terra Sigillata Itálica del Museo Nacional de Arte Romano de Mérida*, *Cuadernos Emeritenses* 29, Mérida 2005; La T. S. Hispánica precoz o „tipo Peñaflor“, su incidencia en el territorio emeritense y dos marcas inéditas del M. N. A. R. de Mérida, *ANAS* 17, 2004, s. 161–178.

³ Archeologický průzkum římské villy „La cocosa“ proběhl ve čtyřicátých letech minulého století, výsledky výzkumu byly publikovány v roce 1952 (např. Serra i Ráfols, J.: *La „Villa“ romana de la Dehesa de „La Cocosa“*. *Excma. Diputación Provincial de Badajoz*, Badajoz 1952); výzkum raně křesťanské basiliky byl uskutečněn v letech 1971 a 1972 (např. Caballero Zoreda, L — Ulbert, T.: *La Basílica Paleocristiana de Casa Herrera en las cercanías de Mérida* (Badajoz), *Excavaciones Arqueológicas en España*, n. 89, 1976).

v obrazové příloze a katalogu. Mohlo být však více pozornosti zaměřeno na vliv importu severoafrického zboží do Hispánie, na jeho rozšíření a typy. Téma otevírá nejednu možnost pro navázání na studium pozdní hispánské keramiky také v budoucnosti: např. analýzou procentuálního zastoupení jednotlivých keramických typů (importované a lokální keramiky) s využitím kvantitativních grafů a srovnáním objemu lokální a importované keramiky ve 4. a 5. st. po Kr.

Helena Tůmová (heles@centrum.cz)

Boletín de Arqueología 20/2005, 21/2006

Fundación de Investigaciones Arqueológicas Nacionales, Banco de la República. Bogotá D.C.
58/54 stran, obrazové přílohy v textu.
ISSN 0121-2435

Organizace a význam archeologické práce v Kolumbii a Latinské Americe obecně reflektuje dynamický vývoj národního sebeuvědomění v moderní historii a úlohu, již studium prehistorie plní nejen v tamní současné akademické, ale i sociální a politické sféře. Činnost kolumbijské Nadace pro národní archeologické výzkumy (Fundación de Investigaciones Arqueológicas Nacionales – FIAN) a jejím prostřednictvím i konkrétní archeologické projekty tak přímo dotuje kolumbijská národní banka. Ročenka *Archeologický zpravodaj (Boletín de Arqueología)*, již FIAN vydává od roku 1986 za účelem publikace výsledků výzkumů financovaných Nadací, nabízí v ročnících 2005 a 2006 kromě dvou ryze faktografických příspěvků i studii zajímavě odrážející zmíněný sociopolitický aspekt latinskoamerické archeologie.

Studii *Evidencias arqueológicas y megafauna extinta en un salado del tardiglacial superior (Boletín de Arqueología 20/2005, 3–58)* navazuje kolektiv autorů *Gonzalo Correal Urrego, Javier Gutiérrez Olano, Kenny Javier Calderón C. a Diana C. Villada Cardozo* na dlouholetou diskuzi týkající se současné existence a vztahu člověka a pleistocénní megafauny na jihoamerickém kontinentu. Autoři rekapituluji nálezy pozůstatků pleistocénních druhů v jednotlivých jihoamerických zemích a jejich výskyt vzhledem k dokladům lidské činnosti. Data z kolumbijské lokality Pubenza (16400 ± 420 BP), jejichž analýza je předmětem studie, svědčí pro současnost člověka a megafauny po dobu několika tisíc let až do holocénu, kdy pleistocénní fauna přežívala v údolí řeky Magdaleny (Kolumbie). Ačkoliv rekonstrukce paleoklimatu prokázala na studované lokalitě existenci slaného jezera, podle osteologického materiálu hojně frekventovaného pleistocénní faunou, rozbor kameně štípané industrie z lokality Pubenza nenaznačuje významnější využití této strategické polohy pro lov. Závěr

podporuje obecně přijímanou premisu, že člověk nepřispěl zásadním způsobem k vyhynutí pleistocénní megafauny na jihoamerickém kontinentu, a že na vině vymizení těchto faunistických druhů byla změna klimatických podmínek v tardiglaciálu.

Zpráva o předstihovém archeologickém výzkumu při stavbě dálnice Armenia – Pereira – Manizales v údolí Cauca *Monitoreo Arqueológico. Sitio Hacienda Génova, Variante Sur. Pereira (Boletín de Arqueología 21/2006, 3–34)* z pera *Carlose Alberta Restrepo Restrepo* přináší katalog deseti z celkem 41 šachtových hrobů odkrytých na lokalitě Hacienda Génova (kat. Pereira, Kolumbie). Výbava hrobů sestávala z keramických nádob, antropomorfních figurin z nepálené hlíny, modelů ručních mlýnů *manos* a *metates*, sedátek, celkem šesti kovových ozdob a kamenné štípané industrie. Artefakty odpovídají pozdní fázi kultury Quimbaya (910–1360 A.D.), jejímž nejnámějším projevem jsou tepané zlatnické výrobky. Identifikováno bylo celkem pět pohřbených jedinců, z nichž zejména ženy vykazovaly patologické kosterní změny způsobené nutričním deficitem a nadměrnou pracovní zátěží.

Příspěvkem historické archeologie k poznání přínosu afrických otroků ke vznikající míšenecké kultuře místokrálovství Nová Granada (zahrnující území dnešní Kolumbie) je článek *Arqueología histórica en la provincia de Neiva. Los esclavos en las haciendas, siglo XVIII (Boletín de Arqueología 21/2006, 35–54)*, jehož autorkou je *María Angélica Suaza Español*. Rozmach dobytkařství v provincii Neiva v 18. století, kdy se odsud zásobila masem, kůžemi a lojem centra jako Santafé, Popayán a Quito, vedl ke zvýšené poptávce po otrocké pracovní síle. Ačkoliv africké vlivy v nově se konstituující kreolské kultuře byly donedávna popírány, analýza keramické produkce dvou velkoostatků využívajících černé otroky prokázala vedle rekombinace domorodých a španělských vlivů i prvek těchto dvěma tradicím cizí, příbuzný keramické tradici Crespo afrického Zlatého pobřeží, resp. tradici Yabba na Jamaice: plastické aplikace a kolkovaná výzdoba na okraji nádob. Ztráta osobní svobody tedy nepřinášela zároveň naprostou kulturní deprivaci a pro současnou místní i národní kulturu je nutno počítat i s africkými kořeny.

Oba recenzované ročníky *Archeologického zpravodaje* byly vydány ve zmenšeném stránkovém rozsahu roku 2007 ve zřejmé snaze vydavatelů dosáhnout shody v roce uvedení na obálce se skutečným rokem vydání. Vzhledem k tomu, že do poloviny letošního roku bylo publikováno pouze jedno další číslo *Zpravodaje* za rok 2007, zůstává vydávání ročenky značně zpožděno; přesto přináší aktuální vzhled do archeologické praxe země jinak v odborné literatuře obtížně dostupné.

Sylvie Květinová (kvetinova@arup.cas.cz)